

**Životní příběh
filosofa Jaroslava Kohouta**

Klára Hamanaka

**Životní příběh
filosofa Jaroslava Kohouta**

Když se hnětly osudy

Klučov 2012

© 2012, Klára Hamanaka
© 2012, Jaroslav Kohout

Obsah

Úvod	7
Vznik a smysl práce	8
Životopis Jaroslava Kohouta	11
O autorce	14
Vlastní životopisné vyprávění	
1. Dětství, dospívání a válka	17
2. Vysoká škola	31
3. Angažmá v předúnorové sociální demokracii	42
4. Obvinění, trestní komanda a kriminál	58
5. Co mohl dát člověku kriminál a jaké byly jeho následky po návratu domů	76
6. Přátelství s Janem Patočkou	89
7. Pražské jaro, politická činnost v jeho období a srpnová okupace	109
8. Zahraniční stáž, přátelé v emigraci a návrat domů	121
9. Rok 1968 v zpětném pohledu	129
10. Normalizace, návštěva v zahraničí a listopadový převrat	134
11. Jan Sokol, Zdeněk Pinc a asistentura na Pedagogické fakultě UK	143
12. Vzory	149
13. Morální odčinění zločinů komunismu, úvaha o životě a o filosofii	158
14. Současnost	173

Rejstřík	179
Samostatná publikační činnost dr. Jaroslava Kohouta	189
Filosofické překlady dr. Jaroslava Kohouta	194

Úvod

Necháme-li vyprávět člověka jeho vlastní příběh, vytvoříme prostor pro otevření jedinečného pohledu na svět, lidi, vztahy a události. Poznáme nejen člověka, který vypráví, ale jeho očima také náš společný svět a prostor.

Výpověď Jaroslava Kohouta je výpovědí o dějinách, událostech a o vlastním zasazení v nich. Je to reflexe vlastního života. A je to také naděje, že tato výpověď najde vnímavé čtenáře a že řekne něco, co osloví a přetrvá.

Vznik a smysl práce

Myšlenkou, na jejímž základě vznikla tato práce, bylo sepsat formou rozhovorů životní příběhy lidí, kteří se podíleli na významných událostech nedávné minulosti a jejichž osudy by přitom upadly z různých důvodů do zapomnění. Lze říci, že v této práci jde vlastně také o částečnou realizaci myšlenky, kterou vyslovil prof. Jan Sokol v knize *Nebát se a nekrást*: „V devadesátých letech jsem se snažil přesvědčit řadu lidí, aby se udělala nadace, která by shromažďovala paměti pronásledovaných lidí. Myslím, že je to nakonec to nejcennější a nejdůležitější, aby se na to všechno nezapomnělo.“¹ Na této myšlence „nezapomenout“ stojí tato práce.

Životopisné vyprávění je jednou z hlavních forem metody orální historie, které je vedeno snahou pomoci objasnit určitý historický proces či etapu ze zorného úhlu narátora, či přímo jeho osudy, prožitky a stanoviska.²

Ze životopisného vyprávění Jaroslava Kohouta lze číst životní postoje, politické názory, motivaci k důležitým činům spolu s etickým postojem, vírou a přesvědčením. Rovina osobní a rovina společenská stojí v práci neodděleně a jsou neoddělitelné. Myšlenková rovina – poznání z vlastních zkušeností i ze zkušeností druhých

¹ Viz J. Beránek, *Jan Sokol – Nebát se a nekrást*, Portál, Praha 2003, s. 100.

² Viz M. Vaněk a kol., *Orální historie – metodické a „technické“ postupy*, Univerzita Palackého, Olomouc 2003, s. 17.

lidí (vrstevníků i „vzorů“) – formuje chod života, životní volby a názory Jaroslava Kohouta, které stály v příkrém rozporu s komunistickou ideologií a režimem. Domnívám se, že na práci si v tomto ohledu lze všimnout právě toho, jak „se“ Jaroslavu Kohoutovi utvářel život zároveň s tím, jak „si“ utvářel život.

Výpovědi Jaroslava Kohouta jdou často ke kořenům událostí – ukazují jejich zákulisí, podmínky, souvislosti s událostmi jinými, místně nebo i časově vzdálenými. Jeho pohled je pohledem odborně vzdělaného člověka s praktickými zkušenostmi a zároveň pohledem člověka velmi bystrého, s hlubokým a čilým zájmem o společenské, politické a kulturní dění.

Životní cesta Jaroslava Kohouta je v práci zachycena se všemi důležitými mezníky jeho života, historickými i osobními. Orální historie přispívá k pochopení dějin především formou individuální, osobité výpovědi, lépe a důkladněji než popisem odosobněných, celospolečenských procesů. Je nezbytná pro pochopení člověka v dějinách a pro obraz smyslu životní pouti člověka určované jak jeho vnitřním určením, tak vnějšími procesy.

Získaný materiál pochází z rozhovorů, z nichž se první uskutečnil 16. 4. 2003. S Jaroslavem Kohoutem jsme se stýkali většinou jednou týdně, občas jednou za čtrnáct dní. Během následujících čtyř měsíců jsme uskutečnili 14 rozhovorů, z nichž vznikla tato práce.

Po přepisování všech rozhovorů jsme se s Jaroslavem Kohoutem začali znovu scházet a doplňovat místa, která byla nejasná a nesrozumitelná. Celý přepsaný text, který jsem zpracovala, jsme společně znovu prošli a některé

pasáže stylisticky upravili. Znovu jsme se nad prací scházeli po dobu přibližně dvou měsíců téměř pravidelně každý týden buď v jeho bytě, nebo v mém bytě a pracovali jsme s notebookem na konečné verzi.

Jednotlivé osobnosti, které Jaroslav Kohout zmiňuje, jsou uvedeny v rejstříku jmen na konci práce. Rejstřík obsahuje jména známých osobností a potom osob, které se nějakým způsobem týkají života Jaroslava Kohouta. Jména jsou doplněna pouze stručnými poznámkami a slouží pro základní orientaci čtenáře.

Životopis Jaroslava Kohouta

Jaroslav Kohout se narodil 5. 2. 1924 na Slovensku na Oravě. Jeho otec Josef Kohout byl legionářem v Rusku, stoupencem Masaryka a pracoval u finanční stráže. Byl také funkcionářem tehdejší Čs. sociálně demokratické strany dělnické a Čs. obce legionářské. Po celý život byl aktivním účastníkem veřejného a kulturního života. Matka Alžběta, rozená Knoppová, byla v domácnosti.

Jaroslav Kohout navštěvoval nižší reálné gymnázium v Bratislavě a po přeložení jeho otce do Prahy dokončil v r. 1943 středoškolské vzdělání na pražském Reálném gymnáziu. Pak byl totálně nasazen jako pomocný dělník v zemědělství a později v uhelných dolech.

V květnu 1945 se Jaroslav Kohout účastnil Pražského povstání při osvobození Prahy. Od roku 1945 studoval filosofii a ruštinu na FF UK. Začal se angažovat ve studentském hnutí a stal se předsedou Fakultní sekce vysokoškoláků FF UK. Od října 1947 do února 1948 byl předsedou Ústřední sekce vysokoškoláků v Ústřední komisi mládeže ČSSD. Po únorovém převratu 1948 byl této funkce zbaven. Ve stejném roce dokončil studium na FF UK a stal se profesorem na Reálném gymnáziu v Praze v Ječné ulici. V září 1948 se Jaroslav Kohout oženil s Jasněnou Rónovou. V roce 1949 mu bylo zakázáno vyučovat na státních školách až do pádu komunistického režimu v ČSSR v roce 1989.

Na jaře 1950 byl zatčen a v srpnu 1951 odsouzen Státním soudem na Pankráci pro velezradu k 12 letům vězení. V čs. věznicích a pracovních lágrech strávil deset let. Během této doby se setkal s mnoha význačnými osobnostmi čs. politického a kulturního života, které byly persekvovány komunistickým režimem. V květnu 1960 byl amnestován.

Od roku 1960 pracoval jako pomocný dělník a po tuberkulózním nálezu byl pracovníě zneschopněn. Od ledna 1962 pracoval ve Filosofickém ústavu ČSAV na částečný úvazek pod vedením prof. Jana Patočky. V roce 1966 mu byl původní rozsudek zrušen a ve spojeném Filosofickém a Sociologickém ústavu ČSAV působil jako knihovník a později jako odborný pracovník oddělení dějin filosofie do srpna 1970.

V roce 1966 dosáhl Jaroslav Kohout zrušení původního rozsudku, teprve poté mohli manželé Kohoutovi adoptovat dceru Zdeny. V roce 1968 byl Jaroslav Kohout rehabilitován. V období Pražského jara byl jedním ze zakladatelů Klubu politických vězňů K-231 a v současnosti je již jediným žijícím členem tehdejšího 10členného Ústředního přípravného výboru ČSSD. Po srpnové okupaci byla činnost klubu i přípravná činnost obnovy strany zrušeny. Jaroslav Kohout vycestoval na zahraniční badatelskou stáž do Rakouska a Velké Británie, kde v Lancasteru strávil rok na tamější univerzitě. Rozhodl se neemigrovat a vrátil se zpátky do ČSR. Poté pracoval jako lektor cizích jazyků a od léta 1972 jako redaktor Státního nakladatelství technické literatury. Po celou dobu udržoval ilegální styky s exilovou ČSSD a s osobnostmi československého disentu. Přátelil se s filosofem

prof. J. Patočkou, pořádal bytové semináře a účastnil se jich.

V r. 1985 odešel do důchodu. V r. 1987 po získání výjezdní doložky vyjel do zahraničí a obnovil styky se svými exilovými přáteli. Od listopadu 1989 reprezentoval ČSSD ve vedení OF. V lednu 1990 se stal členem Ústředního výkonného výboru. V roce 1999 se jako čestný host zúčastnil XXVIII. sjezdu ČSSD, kde přednesl vzpomínkovou řeč na popravené a nedoživší sociální demokraty: zde také vystoupil s návrhem na zřízení památníku-skanzenu „Trestní tábor Vojna“. V r. 1999 byl také jedním z hlavních svědků, kteří dosvědčovali kontinuitu mezi předúnorovou, exilovou a polistopadovou ČSSD před Ústavním soudem v Brně. Soud potom následně přiznal vlastnické právo ČSSD na areál pražského Lidového domu.

V r. 1990 byl Jaroslav Kohout promován doktorem filosofie a stal se odborným asistentem Pedagogické fakulty UK. Od r. 1993 působil jako externí učitel na IZV UK a od r. 2000, po vzniku Fakulty humanitních studií působil jako externí učitel na této fakultě Univerzity Karlovy. Byl členem vědecké rady na Pedagogické fakultě UK. Přispíval svými články do různých periodik. Do češtiny přeložil několik významných filosofických děl, mj. I. Kanta, A. Condorceta, G. Bachelarda, A. Schweitzera a K. R. Poppera.

V době rozhovorů žil se svojí manželkou Jasněnou v Praze, nyní pobývá v Klučově u Českého Brodu.

O autorce

Klára Hamanaka (roz. Doušová) se narodila 30. 4. 1980 v Žebráku. Vystudovala humanitní vědy na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy a psychologii na Fakultě sociálních věd Masarykovy univerzity. V bakalářské i magisterské práci se zaměřila na životní příběhy poznamenané těžkými událostmi v souvislosti s fenoménem moudrosti. Po studiích absolvovala roční pracovní pobyt v Dánsku. Po návratu a kratší praxi v oboru v Čechách nastoupila na mateřskou dovolenou. Žije s manželem a dětmi v Klukách u Písku.

Vlastní životopisné vyprávění

Z bakalářské práce

Klára Doušové

Životní příběh filosofa Jaroslava Kohouta

„Když se hnětly osudy“,

podané na Fakultě humanitních studií UK, Praha,

2004, s. 7–83

1. Dětství, dospívání a válka

Jaké bylo vaše dětství?

Prožil jsem ho na Oravě. Můj otec chránil hranici, kde se pašovala stáda koní. Vnímám jsem to jako dobrodružný život a napodoboval jsem ho – natáhl jsem si vysoké boty, že půjdu bránit hranici taky.

Otec byl členem legionářské organizace, kde tehdy byli nejen čeští zaměstnanci, ale také Slováci, legionáři. Byl zároveň členem sociálnědemokratické strany, která byla jednotná pro celé území první republiky, takže její místní členstvo bylo převážně slovenské, ale někteří funkcionáři byli také Češi. Tam jsem vůbec poprvé zaslechl něco o tom, že taková politická strana existuje. Pěstovala se tam československá vzájemnost – hrálo se divadlo, chodily se zpívat české a slovenské písně. Na slavnosti chodili legionáři v uniformách, státní zaměstnanci byli také v uniformách, takže člověk to prožíval jako něco, co je důležité, co je vyšší složkou života.

Když jsem začal brát rozum, tak jsem o sobě říkal, že jsem Čechoslovák, což odpovídalo oficiální československé doktríně, že Československo je státem československého národa – jak to bylo formulováno i v ústavě –, který má dvě větve, dva spisovné jazyky.

Když jsme měli – já i sestra – začít chodit do školy, tatínek byl přeložen do Bratislavy, kde školství bylo vyspělejší a kantoři byli na vyšší úrovni. V Bratislavě jsem chodil do gymnázia do patnácti let, do kvarty – to byl rok 1939 a vznikl Slovenský stát. Tato gymnázia byla osmiletá, takže polovinu gymnázia jsem absolvoval tam a tu druhou polovinu tady v Praze na Křemencárně. V naší třídě byli jednak Malostranáci, kteří na Malé Straně dále nemohli pokračovat – protože od kvinty už to byla jenom reálka – druhá polovina třídy byla z přivandrovalců, z rodin, které přišly z pohraničí, ze Slovenska nebo dokonce ze zahraničí. Byly zde totiž také děti úředníků československých zastupitelských úřadů, které byly za protektorátu zrušeny. Křemencárně se tak říkalo proto, že stála v Křemencově ulici naproti hospodě u Fleků. Sešli jsme se tam v roce 1939 jako kvintáni. Asi polovina naší kvinty, byli jsme 5. C, se skládala z žáků z Nerudárny, což byla reálka, na které učil Neruda, proto se dneska jmenuje Nerudovo gymnázium. Reálka byla sedmiletá a byla orientovaná spíše na přípravu pro techniky.

Řekněte mi něco o svých rodičích.

Teolog a historik umění doktor Josef Zvěřina, který byl jedním z našich předních katolických disidentů (měl za sebou ovšem nacistický a nekonečně dlouhý komunistický kriminál a roku 1990 se nakrátko stal tuším čestným děkanem Katolické teologické fakulty v Praze), prý říkával, že čím je starší, tím lépe si rozumí se svým mrtvým tatínkem. Takhle nějak to asi často bývá – ve vzpomínce se stárnoucím lidem jejich rodiče ukazují

v stále jasnějším světle. To míním doslova: jejich památka je čím dál světlejší. Snad je to tím, že rodičovská láska se při vzpomínání zbavuje jakýchkoli káravých či usměrňujících příměsí a zůstává jakýmsi radostným zdrojem usměvavé přízně, které se jinak člověku mnohdy žalostně nedostává. Snad proto má starý člověk sklon si rodiče idealizovat, zejména ve srovnání s tím, jak kritýgrofsky se na ně díval zamlada.

U nás doma byla oáza bezpečí a radosti. Maminka byla vtělená laskavost s obrovským smyslem pro soulad. Její způsob dohledu na naši školní přípravu byl velmi nápomocný – až za polovinu naší střední školy jí vydržel zájem o obsah výuky. Řešila s námi početní příklady, zkoušela nás z cizích slovíček, upravovala sloh a vylepšovala výkresy, které jsme oba – moje sestra i já – dosti patlali. Chtěla být učitelkou, ale dědečkova rozedma plic a první světová válka ji přinutily zůstat ve školní vyvažovně. Byla báječná kuchařka a neuvěřitelně trpělivá a důmyslná pomocnice nás všech. Tatínka bezmezně milovala a obdivovala.

Otec si mamčinu oddanost zasloužil. Nepoznal jsem lidumilnějšího, optimističtějšího a štědřejšího člověka. Vedle svého zaměstnání – finančnická uniforma ohromně slušela jeho až do smrti vzpřímené postavě, jeho zpěv, vtip a smích každou společnost elektrizovaly – měl skoro pořád řadu volených funkcí – spolkových, odborářských, samosprávných – a bystrý politický úsudek. Školu si zkazil v púlce reálky, když kvůli vášni pro sbírání brouků propadl z francouzštiny a zlostný dědeček, důlní kovář, ho nepustil k reparátu a dal ho do učení do pivovaru. Ten stál poblíž jeho reálky, a když válel před sebou sudy s pivem, jeho bývalí spolužáci se mu smáli.

Ruské legie se svým bratrským a demokratickým duchem (František Langer ho v *Jízdní hlídce* vystihl slovy: „Máme přece jeden druhého!“) mého otce poznamenaly na celý život. Po návratu ze „sibiřské anabáze“, jak se tomu dvouletému slavnému tažení 60 000 ukázněných československých legionářů mořem ruských revolučních zmatků začalo ve světě říkat podle Xenofonta, nastoupil na Slovensko k finanční strážní. Jako selfmademan tam obětavě mezi často negramotnými obyvateli pohraničních vesnic, ať už to byli Maďaři, Slováci či Poláci, šířil ochotnické divadlo, schůzoval a přednášel svobodomyšlnější českou osvětu.

Počátkem roku 1939 byl slovenskou autonomní vládou „dán k dispozici“ pražskému ministerstvu financí. Za německé okupace byl předčasně penzionován, o vlas unikl zatčení a dalo mu moc práce, aby nás udržel nad vodou. Po druhé světové válce se vrátil k finanční strážní a na okresní úrovni dělal samosprávnou politiku. Jemu a Patočkovi především vděčím, že jsem odolal pokvět-nové prosovětské euforii a v rámci ČSSD fierlingerovským námluvám. Maminka od mého zatčení až do své smrti v roce 1975 postonávala. Tatínek dělal dojem junáka, ale přežil ji jen o deset dní.

Jaké máte vzpomínky na začátek války?

První protektorátní 28. říjen roku 1939 jsme prožili ve znamení symbolického celopražského protestu proti německé okupaci. Všichni jsme přišli ověšeni trikolorami, kantoři místo vyučování měli přednášky historicko-politického obsahu a odpoledne probíhaly v pražských ulicích demonstrace, ke kterým jsme se leckdo

prostě připletli. Já jsem se například dostal do demonstrace v Žitné ulici, kterou potom Němci zastavili. Dnes je tam ve Štěpánské ulici pamětní deska připomínající, že tam padl dělník Janeček. Smrtelně byl zraněn vysokoškolák Opletal. Následně 16. listopadu probíhal Opletalův pohřeb, při kterém se vysokoškoláci, kteří ho pochovávali a na technice uspořádali ceremoniál, dostali do konfliktu s německou policií. Naši policisté dělali jen pořádkovou službu, smýšlením byli na straně vysokoškoláků. 17. listopadu pak Němci vyhlásili stanné právo, uzavřeli všechny české vysoké školy, zastřelili 9 vedoucích studentských funkcionářů a asi 1200 vysokoškoláků odvedli do koncentráku. Tohle v nás od samého počátku zanechalo touhu jednou to těm Němcům vrátit, zejména když bude možnost se aktivně zúčastnit osvobozování Prahy.

A zúčastnil jste se ho?

Ano. V době osvobozování Prahy to bylo tak, že když nám spolužák Luděk Šváb přinesl vzkaz, že má kontakt na velitele Pražského povstání, tak jsme se shromáždili – čtyři spolužáci, Palouš, Šváb, Baloun a já. U Paloušů jsme pak čekali asi od 2. či 3. května na pokyn, kam se máme dostavit a co máme dělat. Když se potom 5. května už všude vyvěšovaly naše vlajky a strhávaly německé nápisy a nacistická výzdoba krámů a kanceláří, tak jsme se do toho zapojovali nejdřív tím, že jsme odněkud někam přenášeli zbraně. Palouš jediný z nás měl motorku, takže já jsem s ním jezdil na tandemu. Jeli jsme někam něco vyřídít a pak jsme se ocitli poblíž náměstí, které se dnes jmenuje náměstí I. P. Pavlova, v horní části

Ječné ulice. Tam nás zastavil shluk lidí na chodníku, že je tam protektorátní ministerský předseda Bienert a že má nějaké důležité prohlášení, které by chtěl přednést v rozhlase, avšak v rozhlase se již bojovalo. Ve 12.00 totiž vypuklo Pražské povstání – hlasatelé Českého protektorátního rozhlasu vyslali do éteru výzvu o pomoc, protože rozhlas začaly obsazovat oddíly SS. Ve výzvě volali: „Voláme českou policii, české četnictvo, české vládní vojsko a české občany, aby nám přišli na pomoc, jsme v ohrožení života.“ Němci, kteří předtím do rozhlasu vnikli, tam nechtěli nikoho pustit, takže rozhlas potom policejní a dobrovolnické oddíly začaly ostřelovat a postupně se tam dovnitř dobývat, až rozhlas během nějakých 21 hodin dobyly.³

Byli jsme na cestě, už nevím s jakým posláním, a Bienerta jsme tam skutečně viděli. Byl jenom se šoférem, který mu dělal zároveň ochranku a nechtěl k němu nikoho pustit, i když sám byl také vyděšený. Bienerta jsme oslovili a on nám řekl, že má prohlášení, které chce přečíst v rozhlase a na kterém se usnesla protektorátní vláda, jež ze svých řad vyloučila Hrubého, Moravce a německého ministra Bertsche. My jsme mu řekli: „Pane předsedo, tam se nedostanete, střílí se tam, takže jedinou možnost byste asi měl v městském rozhlase. Musíte jet do nové radnice, odkud ten rozhlas vysílá.“ Chtěl vědět, jak se tam dostane. Měli jsme trikolory, a tak jsme zastavili policejní auto, kde sedělo několik uniformovaných policistů. Toho s největší hodností jsme

³ Tzv. boj o pražský rozhlas 5. 5. 1945. 12.32 pronikla československá policie do budovy rozhlasu. 12.33–13.15 rozhlas vysílal první volání o pomoc, kterým začalo Pražské povstání. 17.45 jednotky SS kapitulovaly. Viz Dějiny československých médií, kolektiv autorů, Karolinum 2003, str. 57.

informovali, že je tady ministerský předseda s prohlášením, které nám přečetl a které by chtěl veřejně pronést. Obyvatelstvo Prahy se mělo dozvědět, že se protektorátní vláda dává k dispozici Košické vládě a prezidentu republiky Benešovi a že se zbavili kolaborantských proněmeckých živlů a jsou připraveni udělat všechno pro to, aby došlo ke klidnému předání moci legální vládě. Policajti ho vzali do svého otevřeného auta a odvezli ho k primátoru Vackovi a České národní radě.

Potom Bienerta zavezli do novoměstské radnice, kde si s ním nejdřív nevěděli rady. Nakonec ho do rozhlasu mluvit nenechali a měli ho jako rukojmího. Radili se s Českou národní radou v čele s profesorem Pražákem, které podléhala taky Národní odborová ústředna zaměstnanecká, která ilegálně připravovala Revoluční odborové hnutí, na které jsme přes našeho spolužáka Ludka Švába byli napojeni.

Po této události jsme dostali pokyn, ať se hlásíme ve Štefánikových kasárnách na Smíchově, což je na náměstí, kde stával tank a kde se to jmenovalo tuším až do roku 1991 náměstí Sovětských tankistů. Byl tam tank číslo 23, který údajně vjel první do Prahy. Ve skutečnosti byl ten původní tank rozstřílený a jeho posádka zahynula na Klárově, tam se totiž střetl s esesáckým tankem. Jiný tank stejného typu pak přemalovali tímhle číslem a ten tam stál až do svého odstranění někdy v roce 1991. Tam jsme se hlásili a odtamtud nás poslali do Košíř, kde se nacházel dobrovolnický prapor, kterému velel major Lang. Byli jsme ubytováni ve školní budově a odtamtud jsme potom odpochoďovali do frontové linie, dopředu proti motolským barákům, ve kterých byly jednotky SS, které tam měly cvičiště.

Tam, kde je dneska golfové hřiště, byly cvičné okopy, v nichž se prováděl výcvik německých jednotek před odchodem na frontu. Měli jsme za úkol držet linii jako střelecký řetěz, aby odtamtud Němci nepronikali do Prahy. V neděli přišel rozkaz k útoku. Při útoku padl spolužák Honza Baloun, který tam má pomníček, kde se při kulatých a půlkulatých výročích 6. května, kdy on padl, scházíváme ještě s dalšími spolužáky, kteří se toho povstání ani nezúčastnili, ale kteří ho měli rádi.

Naše činnost byla motivována touhou po národním osvobození a touhou přispět nějak aktivně k návratu demokracie a svobody do Československa, k čemuž nás zároveň vyzýval zahraniční rozhlas, Košická vláda a prezident Beneš.

Čekali jste, že se dostanete až na takovou hranici nebezpečí?

Neuměl jsem si to představit reálně, protože jsem žádný vojenský výcvik neměl, něco jsem věděl z rozhlasu a ze zvukových týdeníků, které se vysílaly před každým filmem a kde byly obrázky z fronty. Takhle byly po celých šest válečných let promítány nálety. Takže jsme věděli, že pokud německé jednotky nebudou kapitulovat, že se nakonec případně dostaneme do nějakého boje a že půjde do tuhého. Dostali jsme pistole, někdo se naučil zacházet s autem. Například Radim Palouš byl rozený technik a rozený voják, protože byl od mala ve Skautu a stal se také skautským vedoucím, takže se uměl orientovat v terénu, uměl se orientovat mezi lidmi a uměl dát povel. Byli tam záložní důstojníci, kterým se říkalo naftalíňáci, protože za války nesměli chodit v uniformě a

měli je uložené ve skříních s naftalínem. Někteří z nich byli výborní, chytrí a stateční vojáci, někteří už byli starší páni. Vždycky nám dali nějaký pokyn nebo nás někam poslali.

Třebaže jsme to neuměli, tak jsme s nebezpečím počítali a nějakým způsobem jsme se v tom motali. Někdo měl štěstí a nic se mu nestalo nebo se mu stalo jen málo, nějaká lehká zranění, a někdo měl nešťastný osud a nepřežil to, jako ten náš kamarád, který byl velice odvážný a statečný, ale nekryl se, protože jsme neuměli postupovat přískoky.

Kolik vám bylo let?

Nám bylo kolem dvaceti. Maturovali jsme v červnu roku čtyřicet tři. Po Křemencárně jsme byli dva roky totálně nasazení. Náš věk se pohyboval od devatenácti do jednadvaceti, protože někdo šel do obecné školy o rok dříve, někdo o rok později. Pak tu byla také možnost jít ze čtvrté třídy hned do primy, do první třídy střední školy, což udělal Honza Baloun. Byl nesmírně jazykově nadaný, už jako oktáván mluvil francouzsky a anglicky, byl to zkrátka fenomén; jinak německy jsme museli umět tehdy všichni – alespoň natolik, abychom prošli u maturity. Tehdy se ve dvou posledních letech vyučoval zeměpis, dějepis a nakonec i matematika německy. Mělo se to učit jenom německy, ale to pochopitelně nešlo, kantoři nás to museli nejprve naučit a pak nám to museli překládat, nejdříve jsme to museli umět česky a pak jsme si k tomu mohli osvojit německý ekvivalent, vyjádřit to německou větou, protože to pak němečtí inspektoři u maturity kontrolovali.

Co pro vás účast v Pražském povstání znamenala?

V širším slova smyslu byla naše účast na povstání jistě už politikou, v užším slova smyslu to byl jenom takový živelný projev vlastenectví a loajality vůči exilové vládě, která však v té době byla již celým demokratickým světem uznána za legální.

Také v tom byl moment sebeosvědčení – osvědčení toho, že člověk obstojí vůči okupantům, kteří se nám celou válku snažili namluvit, že jsme podřadný národ, že neumíme bojovat, že jsme národ kapitulantů. Tohle všechno jsme jednak chtěli zlomit sami v sobě a jednak jim ukázat, že jsme jako oni; to znamená, že když oni se nebojí nasazovat životy nebo jsou přesvědčeni, že mají svému národu sloužit tak, že jsou přítom ochotni riskovat život, že také my nejsme o nic horší. Na druhé straně zde byl pocit, že jestliže my jsme museli kapitulovat, když náš stát a naše ozbrojené síly stály proti zdrcující převaze, tak také oni že se stanou kapitulanty, když se vůči nim postaví také taková zdrcující převaha, jak tomu pak skutečně v poslední fázi války bylo.

Řeč byla o začátku války a pak o povstání, ale jak jste prožil dobu před koncem války?

Jak jsem se již zmiňoval, maturovali jsme v roce 1943, a to tak, že jsme se museli z některých předmětů k maturitě připravovat také německy. Poté jsme byli totálně nasazeni. Ročník 24 to dost odnesl a my jsme byli většinou ročník „24“. Měli jsme však štěstí, z pracovního úřadu nám byl přidělen referent doktor Svoboda, který byl sám absolventem Křemencárny, a ten nám řekl, že

když si přineseme potvrzení z válečně důležitých podniků na území protektorátu, tak nepůjdeme do Říše. Takže v první vlně z nás nikdo do Říše nešel. Až později, když některé z těchto podniků dávaly k dispozici mladší zaměstnance, tak se asi dva z našich spolužáků dostali do Německa, buďto k odklizení trosek, což byla takzvaná Technische Nothilfe, nebo ročník po nás, ti už šli k takzvanému Luftschutzu, to znamená, že dostali německé uniformy včetně přileb a dělali pomocnou pořádkovou službu, přičemž byli přechodně nasazováni také na území v Říši, kde byly nálety, a pak zase na nějakou dobu stahováni do protektorátu. Ale my jsme většinou, jistě 90 procent naší třídy, absolvovali totální nasazení tady. Chlapci byli většinou ve strojírenských továrnách, kde se vyráběly buď nějaké součástky ke zbraním, nebo se opravovaly vagóny. Já jsem se dostal asi na rok do zemědělství, které bylo také válečně důležité. Tatínek mi opatřil místo na jednom statku na Mělnicku.

Otec byl penzionován v roce 1942, protože když přišel Heydrich v září 1941, nařídil penzionování všech bývalých legionářů, takže otec, třebaže mu nebylo ani 50, byl penzionován jako všichni ostatní legionáři, kteří byli ve státní službě a nebyli na tom kterém místě z nějakých válečných důvodů nepostradatelní. Otec pak dělal různé pomocné práce, protože penze byla malá a také proto, že měl málo služebních let. Takzvaná legionářská léta – která se podle vládního nařízení započítávala ze zákona trojnásobně, takže když otec byl tři roky v legiích, tak měl do penze započteno devět let – byla zrušena německými protektorátními dohlížiteli s příchodem Heydricha.

Do té doby však sloužil otec u potravní čáry, to znamená na obvodu Prahy, kde ještě dneska tu a tam

můžete vidět ty staré budovy, které byly postaveny k tomu, aby se zde vybírala potravní daň. A tytéž služebny byly zřízeny také na nádražích. Otec byl přidělen na hlavní nádraží, kudy se načerno pronášela aprovizace, jak se říkalo za války. Potraviny byly na přiděl, na potravinové lístky, ale načerno si každý navíc od svých známých nebo příbuzných snažil přivést nějaké to kilo mouky, čtvrtku másla, a také se stávalo, že si někdo vezl i kus prasete. K potravní čáře byli přiděleni také němečtí úředníci od hospodářské kontroly, kteří takový kontraband zabavovali, se zadrženými se sepisovaly protokoly a byly z toho v nejlepším případě pokuty, ale často také zatčení, popřípadě i soud, popřípadě smrt.

Jednomu člověku, který byl zadržen německým kontrolorem, pomohl otec se z toho vyvléci, a on potom zařídil, že jsem se dostal na ten statek, kde jsem přes rok musel pracovat, a to dost těžce. Nebyl jsem na to zvyklý, nebyl jsem žádný těžký atlet, byl jsem lehký atlet – jako středoškolák jsem cvičil v Sokole – ale dobře jsem se tam najedl a tu a tam jsem nějaké to kilo mouky nebo čtvrtku másla mohl jednou za měsíc přivést domů do Prahy, kde se žilo jenom z přidělových lístků.

Posledních pár měsíců jsem byl nuceně nasazen na šachtě na Kladně. Nejdřív jsem pracoval na povrchu, potom v hlubině. Do tohoto prostředí, které jsem poznal jako totálník, jsem se pak znovu dostal jako vězeň v 50. letech, i když ne na stejný důl.

Jak jste to zvládal, bylo to těžké?

No, bral jsem to jako zkušenost, žil jsem tak trochu v iluzi, že dělníci jsou opravdu progresivní třídou, která

v příští republice bude hrát nějakou důležitou úlohu, rozhodně důležitější než dřív; že je mezi nimi solidarita, že tedy napomohou k tomu, aby vlastenectví mělo sociální obsah. A snažil jsem se je poznat. Skutečně jsem od některých z nich slyšel, že jsou radikálního smýšlení, že někteří byli již v té době tajnými komunisty. Chovali se k nám jako k bílým límečkům, ale docela kamarádsky. Nemůžu říct, že bych se tam setkal s nějakým přezíráním, bojkotem nebo nenávisí, ale také jsem tam poznal jednoho zarytého stoupence komunistické diktatury, který byl přesvědčený, že dělníci tady prostě musí vládnout a že musí buržoazii sesadit; to však byla výjimka.

Jak se pak ukázalo, sama komunistická strana tuhle politickou koncepci měla, i když ji zastírala, i když ji v těch prvních poválečných letech prezentovala jako takzvanou demokratickou cestu k socialismu a specifickou českou cestu bez diktatury proletariátu a bez kolchozů a tak dále. Ale už tam jsem začal stříhat ušima a byl si vědom toho, že takové nebezpečí tady je, protože jsou tady lidé, kteří si myslí, že žádným jiným způsobem se nedá zabránit tomu, aby se opakovala hospodářská krize, kterou v první polovině třicátých let zažili a která postihla zhruba 20 procent našeho obyvatelstva.

Takže vy jste totální nasazení zpočátku vnímal jako práci pro dobrou věc?

Ano, já jsem si své nasazení tímto jaksí zpestřoval, nebo jsem si spíše myslel, že horníky poznám, že tím vlastně poznám jádro dělnické třídy a že budu vědět, co se od nich dá čekat, v čem s nimi můžu souhlasit, eventuálně

spolupracovat, kde to už není možné, proč to není možné, jaké nebezpečí z toho hrozí pro ostatní vrstvy obyvatelstva nebo pro svobodný projev samotný. S tím jsem se potom setkal v komunistickém tisku, když komunističtí ideologové začali odsuzovat některé literární směry nebo některé jednotlivce ne pro jejich politickou činnost, ale pro jejich umělecké názory nebo pro jejich životní postoje. V té chvíli jsem si začal říkat, že takovým tendencím by se mělo čelit.

2. Vysoká škola

Co bylo po květnu 1945?

Luděk Šváb šel na medicínu. Vstoupil do komunistické strany, ale patřil ke kritickému proudu. Byl první, od koho jsem dostal takzvanou „Leninovu závěť“, ve které varoval před Stalinem. Tento text potom publikoval Chruščov po 20. sjezdu KSSS v roce 1956. V tom dopise Lenin skutečně varuje před Stalinem, upozorňuje v něm bolševiky, aby Stalina nevolili za generálního tajemníka. Luděk Šváb se pak ve straně proklepal i přes čistky v 50. letech a v roce 1968 patřil k reformistům na půdě akademického psychiatrického výzkumného ústavu. Potom mu bylo škrtnutím zrušeno členství, což byl takový zvláštní kompromis místo vyloučení, neboť mu zůstala otevřená možnost vykonávat svoji profesi.

My jsme se někdy v druhé polovině května 1945 zapsali s Radimem Paloušem na Filosofickou fakultu UK. Byl to takzvaný mimořádný letní semestr. Koncem září pak začal už řádný zimní semestr. Tehdy byly všechny fakulty zahlceny, protože šest let se vysokoškolské studium neprovozovalo. Některé fakulty, jako byly technické nebo lékařská, sice zápisy prováděly, ale ke studiu nemohli spolužáci z našeho ročníku jít, protože tam nebyl dostatek laboratoří a kreslírén. Kdežto my, i když nás byly stovky v ročníku, tak jsme se vždycky

v nějakém sále shromáždili, někdy i mimo budovu fakulty, a tam jsme smolili, co jsme od přednášejících zaslechli. Chtěli jsme oba studovat filosofii. Zapsali jsme si kdeco. Radim dělal ještě historii, já jsem si zapsal ruštinu.

Tam jsme začali poslouchat Jana Patočku. Ten nás nejdřív strašným způsobem deptal a iritoval, protože do nás cpal takovou záplavu vědomostí, pojmů, jmen a myšlenek, že jsme si říkali, že z toho utečeme. I když jsme pak jako studenti prvního ročníku po přednášce či prosemináři, které měl tehdy jako docent, za ním šli a na něco jsme se ptali, popřípadě se snažili dát najevo, že se nám zdá nepraktické vědět o presokraticích takové podrobnosti, tak jsme přesto byli vázáni kouzlem jeho výkladu a fascinování jeho osobností, že jsme to nakonec přečkali. Při dalších semestrech jsme si už našli cestu, jak se s tím vypořádat.

Kolik vás na Patočku chodilo?

No, zpočátku to byly jistě dvě, tři stovky v posluchárně, v proseminářích to bylo maximálně kolem osmdesáti lidí. V dalších semestrech se to snížilo tak na polovinu, v prosemináři nás bylo třicet, čtyřicet, na přednáškách stovka nebo do dvou set. Začal jsem se v té době také, zprvu pod nepřímým, pak pod přímým Patočkovým vlivem, politicky angažovat v rámci studentských organizací, protože studentská samospráva byla velmi živá, všude byly fakultní spolky.

SPF byl například Spolek posluchačů filosofie. Ten byl převážně levicový, protože kolegové, kteří se hlásili ke komunismu, byli vesměs organizačně velice

agilní a kromě toho je jejich politická strana k tomu vedla, ba přímo nutila. Bylo mezi nimi hodně lidí, kteří přišli z koncentráku. Tam se dostali buďto se svými rodiči, nebo se svými přáteli, někteří se tam dostali jako Židé a stali se tam komunisty prostě proto, že byli přesvědčeni, že komunismus je nejúčinnější politickou strategií, jak předejít případné recidivě nového fašistického totalitního hnutí.

Na druhou stranu jsme však viděli, že v odborných debatách, ať šlo o semináře literárně-historické, filosofické nebo sociologické, všude uplatňovali velmi přímočaře a velmi bojovně svou marxistickou filosofii, která byla nesenášenlivá a netolerantní, takže jsme začali být ostražití a řekli jsme si, že se musíme také nějak organizovat, avšak ne dosavadním způsobem, nýbrž profesionálně. Demokracie není možná bez demokratů, takže když jdou proti vám aktivní kritikové a odpůrci demokracie, kterou zlehčují tím, že jde o buržoazní směr, že je to ve skutečnosti jenom maskovaný kapitalismus a že se musí demokracie zatlačovat a omezovat, tak se jeden musí snažit trochu politicky uvažovat a organizovat se na jiné základně.

V roce 1946 byly jediné svobodné volby, které se tehdy konaly; svobodné ve smyslu, že strany sdružené v Národní frontě mohly kandidovat a že kromě výjimečných excesů se skutečně chodilo za plentu a vybíralo se mezi stranami, jež byly součástí Košické vlády a byly v zemských parlamentech. Tehdy jsem se rozhodl po vzoru svého otce, který byl sociálně-demokratický funkcionář, vstoupit do sociální demokracie, a jelikož jsme měli stranické organizace i na fakultách, tak jsem působil tam a na konci roku 1946

jsem se stal předsedou fakultní sekce sociální demokracie. Tam jsme zvali profesory a docenty, kteří se k sociální demokracii také hlásili nebo kteří nebyli vyloženě komunisté. Na komunisty jsme zvědaví nebyli, protože jsme o nich všechno četli v tisku, tu a tam jsme si zašli také na jejich přednášku.

Jana Patočku jste také zvali?

Patočku jsme nezvali, protože nebyl stranicky angažovaný. Jeho filosofie byla tak opravdová, že nám připadala nadpolitická. Politika nám ve srovnání s obsahem Patočkových přednášek připadala jako sféra nižšího řádu. Od zimního semestru 1946-47 jsme se ale s Patočkou sblížili. Dokonce nás i zval. Když jsme ještě zůstali po prosemináři a obraceli se na něj s otázkami a nosili mu referáty, říkal: „Pojďte, kolegové, půjdem si někam sednout.“ Vzal nás do nějaké kavárničky nebo hospůdky, nejčastěji jsme ovšem šli přes most na Petřín a buď jsme seděli na lavičkách, nebo jsme šli do Petřínské hospody, kde to nebylo jako dneska, ale kde jsme si s pěti nebo deseti korunama vystačili.

Tam potom přišly na přetřes také politické věci, protože se na fakultách začaly najednou názorové difference postihovat také kádrově. Někdo z profesorů byl například předčasně penzionován nebo někam přeložen, nebo byla témata jeho přednášek nějakým způsobem měněna. To zavádělo k debatám a samozřejmě k nim zaváděly také problémy, které procházely tiskem. Byly tam tehdy diskuse na pokračování mezi Ferdinandem Peroutkou na jedné straně a na druhé straně s některým z těch komunistických ideologů. Například Bareš či Štoll

diskutovali s profesorem srovnávací literatury Václavem Černým. Bareš byl šéfredaktorem Tvorby, Černý publikoval v Kritickém měsíčníku, a polemiky se vedly periodicky. Patočka byl neobyčejně vtipný, vyjadřoval se aforisticky, znal anekdoty na politickou situaci, které kolovaly, a uměl je velice trefně podat, takže byl vlastně také jedním z mých usměrňovatelů, nebo ideových inspirátorů, pokud jde o demokratickou, protitotalitní politiku.

Jak se během studií vyvíjel váš vztah s Janem Patočkou?⁴

Když bylo zřejmé, že se blíží volby, oficiálně jsme všichni počítali s tím, že budou svobodné. Protože mezi skrutátory byli tehdy reprezentanti všech stran, tak se ve velkém nedalo švindlovat. Byla sice místa v pohraničí, kde komunistická strana měla takovou převahu, že se ti druzí neuplatnili a že tam k nějakému zkreslení došlo, ale bylo minimální, vzato ve velkých číslech. V tomto smyslu byly ty volby opravdu demokratické.

Na podzim 1947 bylo zřejmé, že běží o existenci nekomunistických politických stran a o to, zda volby, které měly být v květnu 1948, proběhnou stejně svobodně jako v roce 1946. Neblahé znamení bylo jednání o Marshallově plánu, někdy začátkem července. K Marshallovu plánu se československá vláda a polská vláda vyjádřily kladně. Sovětská vláda nejdřív dala vyčkávající odpověď a pak to zamítla. Na základě toho bylo

⁴ Neautorizovanou podobu několikastránkového vyprávění Jaroslava Kohouta týkající se této otázky lze nalézt v Patočkově archivu FF ČSAV.

pravděpodobné, že to bude muset zamítnout i polská vláda, která to udělala vzápětí. U nás byla týden nejistota, jestli do Paříže na konferenci západoevropských států vyšleme delegaci, nebo ne. Když už zbývaly jen asi tři dny, pozval Stalin československou vládní delegaci do Moskvy: ministerského předsedu Klementa Gottwalda, ministra zahraničí Jana Masaryka a ministra spravedlnosti Prokopa Drtinu, který tam reprezentoval nekomunistické strany Čech. Stalin si nejprve pozval Gottwalda a druhý den měli mít u Stalina všichni společnou audienci. Hned po příjezdu se ale Gottwald z hotelu ztratil, byl povolán na koberec, co že si to dovolili čeští komunisti, že přikývli bez výhrad k tomu, že se přijme nabídka na účast na Marshallově plánu. Během několikahodinového jednání u Stalina se samozřejmě Gottwald úplně podřídil.

Když pak bylo druhý den oficiální jednání, kam všichni tři vládní delegáti přišli – víme to podle Drtinových pamětí, které vyšly v druhé polovině 70. let, tady jako samizdat, knižně venku u Škvoreckých,⁵ jednak podle výroků, které trousil mezi svými známými Jan Masaryk – oficiální jednání už probíhalo tak, že Gottwald byl získán pro odmítnutí, přijal rozkaz, který mu den předtím Stalin udělil, a na jednání hájili československou potřebu kapitálové pomoci už jen ti dva nekomunističtí ministři, nestraník Masaryk a národní socialista Drtina. Gottwald se zpočátku choval neurčitě a pak dal najevo, že komunistická strana to stanovisko určitě změní, a odvolal svůj souhlas, který předtím o týden dřív ve vládě dal. A Stalin s Molotovem, kteří byli hlavními

⁵ Prokop Drtina, *Československo, můj osud*, svazek druhý, 2. kniha, Rok 1947 – únor 1948, 6. a 7. kapitola.

sovětskými vyjednávači v téhle věci, dali nesmlouvavě najevo, že Československo si musí vybrat mezi spojenectvím se Sovětským svazem a odmítnout účast na Marshallově plánu a mezi rozbitím mezinárodněprávních závazků na základě spojenecké smlouvy se Sovětským svazem z roku 1943. Masaryk to komentoval, jak to tehdy kolovalo neoficiálním veřejným míněním: „Jel jsem do Moskvy jako svobodný ministr a vracím se jako Stalinův pacholek.“

Na podzim se situace vyhrotila: komunisté zahájili kampaň za takzvanou milionářskou dávkou. O to se v tisku vedly spory, zejména národní socialisté to ostře odmítali, Jan Masaryk se taky vyjádřil proti tomu. Fierlinger, který byl v té době ještě předsedou sociální demokracie, se domluvil s Gottwaldem, že udělají schůzku, na které budou tři vysocí funkcionáři sociálnědemokratičtí a tři komunističtí. Z komunistické strany to byl Gottwald, Slánský a Kopecký, ze sociálních demokratů to byl Fierlinger, tehdejší generální tajemník Vilím a pozdější náměstek předsedy vlády (od listopadu) František Tymeš. Ti v září 1947 podepsali prohlášení o spolupráci asi ve třech klíčových otázkách. Jedna z nich byla milionářská daň. Nato vypukla mezi členstvem sociální demokracie revolta vůči Fierlingerovi, která skončila tím, že nadcházející sjezd sociální demokracie, který se konal v listopadu v Brně téhož roku, Fierlingera sesadil a zvolil za předsedu strany Laušmana, do té doby ministra průmyslu. Ten měl značný podíl na znárodňovacích dekretech z roku 1945, zejména na jejich provádění, ale to bylo pořád ještě v liteře demokratického programu, který sociálnědemokratická strana od nepaměti měla – zespolečenštění výrobních prostředků,

přičemž u nás to bylo jiné tím, že Němci během války více než polovinu českého investičního majetku převzali do svých rukou pod přímým nebo nepřímým nátlakem.

Když byli za protektorátu předsedové správních rad velkých podniků a bank vyzváni, aby přijali účast německých firem, tak buďto byli takzvaně rozumní a udělali to, nebo tomu kladli odpor, přímý nebo nějaký právně uplatnitelný, a byli dříve nebo později z vedení podniku vyhozeni. Buďto zbaveni vlivu, nebo přímo odvečeni do koncentráku. Takže zhruba polovina všeho českého bankovního a průmyslového kapitálu se ocitla v německých rukou. Průmysl v Sudetech byl poněmčen už při záboru pohraničí, kde byly české firmy donuceny, aby odprodaly své podíly německým firmám s finanční nevýhodou pro sebe a s výhodou pro ně. Znárodnění byla ve skutečnosti administrativní nezbytnost, ale platilo, že podniky, které mají méně než 500 zaměstnanců, to znamená soukromé podniky, ať už patřily jednotlivcům nebo akciovým společnostem nebo komukoliv, zůstaly podle znárodnovacích dekretů nedotčeny.

Laušman sice měl pověst ministra průmyslu, který znárodnování prováděl, ale prováděl ho na základě legálních ustanovení, přičemž se dbalo velmi úzkostlivě na to, aby všechny podniky, které zákonem stanoveným podmínkám vyhovovaly, zůstaly v soukromých rukou. Byly o to tahanice. Někde se komunisté pokoušeli obsazením podniků soukromých majitelů podnik dostat pod platnost znárodnovacích dekretů. Byly tahanice o počet zaměstnanců a tak dále. Laušman měl pověst člověka demokratického, kterým podle mého názoru nepochybně byl.

Všechno toto Patočka, stejně jako velká část přemýšlivých intelektuálů, s obavami sledoval a já jsem v té době byl už přes rok funkcionářem sociální demokracie a znal jsem různé podrobnosti. Patočku samozřejmě velmi zajímalo, jak to v sociální demokracii probíhá. Když jsme na Filosofické fakultě UK udělali sociálnědemokratickou sekci, tak měla ještě punc rudé fakulty, protože i za první republiky tam převládali levicově smýšlející studenti, což tehdy nebyli zdaleka komunisté, ale spíše sociální demokraté. Hlavními autoritami komunistických studentů po roce 1945 byli komunističtí profesori a intelektuálové, jako například Mukařovský, Havránek, Skalička, Rieger, Nezval, mrtvý Fučík, Hoffmeister a další. Komunistické organizace byly ve všech závodech, úřadech a školách. My jsme na Filosofické fakultě byli všichni ve Spolku posluchačů filosofie, na právech obdobně fungoval Všehrd.

Filosofie jako fakulta byla pro komunisty nej-lákavější. Dílčí porážky zažili na mnoha polích, například v kultuře. V polovině roku 1947 v Ústavu pro veřejné mínění, vedeném Čeňkem Adamcem po vzoru Gallupova ústavu, který vypracoval metodiku, se ukázalo, že komunisti nejen nemůžou získat 51 procent, ale neudrží ani procenta, která získali ve volbách v roce 1945. To je hnalo k tomu, aby to nějak řešili, dřív než prohrají volby. Byl to jeden z důvodů, proč sáhli v únoru 1948 k puči.

Já jsem v té době chodil na Patočkovy přednášky a semináře a říkal mu, co jsem se dozvěděl o celostátních poměrech v sociální demokracii, a vyslechl jsem jeho mínění o situaci ve sboru Filosofické fakulty a v intelektuálních kruzích, s nimiž se stýkal. Hovořili jsme též o tehdejší Trumanově doktríně. Patočka byl nadšen,

že byla vyhlášena a začala se realizovat s cílem nepřipustit další rozmach sovětského impéria. Britové spolupracovali s řeckou vládou proti komunistům, kteří ovládali hornatou část severního Řecka a dostávali od sousedních komunistických států výzbroj. Řecko byla první konkrétní akce, úspěšný výsledek Trumanovy doktríny. Ale bylo to míněno jaksí obecně, byly to předběžné kroky, které se nás ještě netýkaly.

Tehdy jsem se pokoušel intervenovat u našich poslanců, aby Patočka dostal profesuru – v té době byl docentem. Patočka mi tehdy řekl: „Já ale v žádném případě do žádné politické strany vstupovat nebudu.“ Já jsem si také nic takového nepředstavoval. Docent Kovárna, Patočkův přítel a v té době již mimořádný profesor, který přednášel estetiku, Patočkovi řekl: „Já to beze všeho budu u Stránského podporovat, ale to víš, že to bude chtít, aby ses příslušně politicky orientoval.“ Jaroslav Stránský byl univerzitní profesor z Právnické fakulty UK a národní socialista, který se stal po volbách v roce 1946 ministrem školství. Já jsem Patočkovi navrhl, že bych o tom pohovořil s Bělehrádkem. Bělehrádek byl první poválečný rektor a byl to lékař a filosofující biolog. Patočka mi řekl: „V žádném případě se nemíním politicky angažovat ani zavazovat, ale když chcete zkusit u Bělehrádka sondovat, Bělehrádek je pro mě persona grata, tak nemám námitek.“

V lednu roku 1948 jsem o tom s Bělehrádkem mluvil a on mi řekl: „Samozřejmě, Patočku já budu podporovat,“ ovšem nevěděl, jestli v politice vůbec zůstane, neboť byl v té době již více v zahraničí jako představitel UNESCO v Paříži. Nicméně řekl, že o své veřejné budoucnosti bude jednat s předsedou strany Laušmanem

a při té příležitosti s ním projedná Patočkovu záležitost. Patočka to vzal na vědomí. Návrh tehdy podal, dále to ale nedošlo, byl převrat a já jsem byl 4. 3. 1948 z pofierlingerovštěné strany vyloučen.

3. Angažmá v předúnorové sociální demokracii

Ráda bych s vámi hovořila o politice. Co si představujete pod pojmem „sociální demokracie“?

Sociální demokracii si představuji jako pokračování prvorepublikové sociální demokracie, která patřila tehdy mezi nejvlivnější sociálnědemokratické strany v Evropě. Na prvorepublikové demokracii bylo vynikající to, že se držela demokracie jakožto zásady kategoricky, prostě proto, že byla parlamentní demokracie zaručena v Ústavní listině z 29. února 1920. Kdyby vaše otázka zněla, jakou sociální demokracii bych si představoval, tedy takovou, která by navazovala na tu prvorepublikovou. Ta například několikrát oficiálně odmítla komunistické nabídky vytvořit takzvanou Lidovou frontu, tedy levicové seskupení, ve kterém by komunisté hlasovali například pro sociálnědemokratickou vládu. To se stalo ve Francii pod vedením sociálnědemokratického šéfa Léona Bluma, kde komunisté nakonec vládu povalili.

Naši sociálnědemokratičtí představitelé v neúspěchu francouzské vlády Lidové fronty viděli pro svou koncepci plné zadostiučinění a návrh komunistů odmítali. Což ovšem neznamenalo, že se o tom nepsalo, někteří sociálnědemokratičtí volení zástupci pro to plédovali, psaly se články do Práva lidu, že by se to mělo udělat,

zejména když se podepsala spojenecká smlouva se Sovětským svazem a blížilo se nebezpečí nacistického útoku. Ale vedoucí složka Československé sociální demokracie tuto koncepci oficiálně nikdy nepřijala.

Já si myslím, že teprve Špidlova linie vytvořila kontinuitu mezi předúnorovou sociální demokracií jako potenciální pokračovatelkou té prvorepublikové a mezi oficiální exilovou sociální demokracií a její polistopadovou existencí. Horákova linie reprezentovala navázání na centristickou linii předúnorovou, kterou zastával poslední předúnorový předseda Laušman a která v našem prostoru reprezentovala také všeobecné západní strategické zájmy. Zemanova linie byla populistická a využívala chyb, jichž se v posledních letech federální republiky a v prvních letech České republiky dopustila Klausem vedená pravice. Ale tyto dvě linie nebyly autentickými liniemi oficiální zahraniční sociální demokracie, nebyly ani plnohodnotným navázáním na prvorepublikovou sociální demokracii. Teprve Špidlův volební program, s nímž sestavil a vedl koaliční vládu, byl veden snahou – neříkám, že se mu to povedlo – navázat na prvorepublikovou sociální demokracii. Ale to jsme utekli trochu dopředu.

V roce 1945 komunisté dostali do čela exilové sociální demokracie Fierlingera. Fierlinger byl podle všeho sovětským agentem – což jsou věci, které, pokud jsem informován, nebyly dokumentárně doloženy. Sovětským svazem byl doporučen našim komunistům jako muž, jehož v rámci sociální demokracie a evropského politického systému musí podporovat. Pod sovětským vlivem prostřednictvím váhy KSČ se v letech 1945 až 1947 podařilo Fierlingera vnutit nejprve Benešovi za

ministerského předsedu vlády Národní fronty a potom sociální demokracii za předsedu strany. V listopadu 1947 byl s velkým úsilím nahrazen Laušmanem, který chtěl a mohl být pokračovatelem meziválečné sociální demokracie, ale tehdy se tvářil, že je demokraticky smýšlejícím centristou. Laušman znamenal formální a organizační emancipaci od komunistického vlivu. Jenže období, kdy byl Fierlinger sesazen, trvalo jen tři měsíce. 20. listopadu 1947 byl sesazen a 25. února 1948 byl zase intronizován, když se sám fakticky jmenoval předsedou strany. Politika se neodehrává jenom na scéně, ale také za scénou, kde to vypadalo jinak než na ní. Na scéně se Fierlinger tvářil jako demokrat, Benešův stoupenec a zastánce koncepce Národní fronty dohodnuté v Košicích. To bylo minimum, na které byli komunisti ochotni přistoupit, a z demokratického hlediska to bylo maximum, kterého se dalo docílit. Když se dnes říká, že Beneš šel v ústupcích komunistům příliš daleko a spolu s ním také nekomunistické strany, které se staly členy Národní fronty, zapomíná se, že to bylo z hlediska demokratů vše, čeho mohli při kompromisu se Sověty a jejich exponenty – čs. komunisty – dosáhnout.

Vy jste znal Fierlingera osobně?

Nikdy jsem s ním osobně nemluvil. S Laušmanem jsem z titulu své funkce hovořil dvakrát, s generálním tajemníkem sociální demokracie Vilímem, kterého považovali komunisté za svého hlavního nepřítele v sociální demokracii, také dvakrát. Vždy jsem se u nich setkal s porozuměním, nadhledem a účinnou podporou.

Jaká byla vaše pozice v sociální demokracii?

Jako student jsem patřil k takzvané sociálnědemokratické pravici a jako takový jsem byl od podzimu 1946 do podzimu 1947 předsedou fakultní sekce sociální demokracie. Pokud se fakulty českých a slovenských vysokých škol hlásily k sociální demokracii a měly ustaveny vysokoškolské sekce, vyslaly do Brna delegáta, který potom volil předsedu. V říjnu 1947 jsem tedy jako delegát fakulty jel do Brna, kandidoval jsem na předsedu Ústřední sekce sociálnědemokratických vysokoškoláků a stal jsem se jím. Na předsedu kandidoval také Ivan Sviták, který byl ovšem svým smýšlením levicový. Byl pro spojenectví s komunistickou stranou, ale nebyl pro splynutí. Později byl stejně politicky v nemilosti a v roce 1968 působil v Klubu angažovaných nestraníků, v KANu. Předsedou jsem byl formálně od října 1947 do 4. 3. 1948.

Co jste dělal při únorovém převratu?

Shodou okolností jsem byl 24. února 1948 v budově Ústředního sekretariátu na Příkopech, kde komunisté převrat provedli tak, že zvenku připochoval kordon policie, který bránil ve vstupu všem autentickým sociálním demokratům, ale pouštěl tam všechny, co tam posílal Fierlinger – měli na to speciální průkazy. Ti se potom uvnitř snažili blokovat jednání vedení strany, které se nechtělo podřídit komunistickému plánu, a postupně nás z budovy vytlačovali, až nás nakonec vyházeli. Já jsem byl mezi hrstkou lidí, kteří utekli zadním vchodem, skrze sousední dům. Jiní byli vyházeni hlavním vchodem.

Pokud šlo o vedoucí funkcionáře, odešli buďto za souhlasného pokřiku těch, kteří byli na chodníku a byli smýšlení protikomunistického, nebo za nadávek těch, kteří ten dům obsadili a byli prokomunistické orientace.

Účastnil jste se studentského pochodu na Hrad?⁶

Ne.

Měl jste nějaký pevný názor na to, co se kolem vás děje?

Bylo zřejmé, že ani maximalismus KSČ, ani ústavní neústupnost demokratů nejsou slučitelné s košickým kompromisním pojetím vlády NF. Čekal jsem tedy, že oba tábory musí slevit. Netušil jsem, že je to předehra k čtyřicetileté studené válce.

Já jsem byl přesvědčen o tom, že se komunistům nepodaří získat na svou stranu pravicové politické strany, že se jim nepodaří ani vrátit zpátky fierlingerovskou většinu, což se jim skutečně nepodařilo. Ale oni to provedli jako puč, jako policejní převrat. A to se samozřejmě může podařit každé vládě. Kdyby to chtěla udělat současná vláda a pomocí policajtů obsadila ministerstva a vyházela odtamtud lidi, které tam nechce mít, tak může teoreticky takový mocenský převrat udělat také. Jiná věc je, co by tomu řekla Evropská unie, co by tomu řeklo NATO. Na to dnes není mezinárodní situace. Ale komunistům mezinárodní situace nahrávala: Sovětský

⁶ Několik tisíc studentů pochodovalo na Hrad a demonstrovalo proti přijetí demise ministrů demokratické, národněsocialistické a lidové strany. Srov. např. Karel Kaplan, *Nekrvavá revoluce*, Sixty-Eight Publishers, Toronto 1985, str. 167–179.

svaz po nich chtěl, aby převrat v nějaké formě udělali. Stalin nabízel Gottwaldovi pomoc a Gottwald řekl, že si vystačí, a provedl to takovým způsobem, že při tom mnoho lidí zmátl. Dokonce ještě dnes najdete občany, kteří řeknou, že to byla legální změna, protože to bylo potvrzeno prezidentem. A to nemluvím o oficiálním stanovisku KSČM: tam je toto tvrzení dokonce součástí dnešní komunistické volební taktiky.

Prezident Beneš tehdy přijal demisi téměř poloviny ministrů a schválil novou vládu, jejíž složení mu Gottwald předložil, a tato nová vláda takzvané „obrozené“ Národní fronty, my jsme jí přezdívali „opruzená“, pak byla schválena parlamentem. Tento parlament se ovšem nesměl během těch pěti krizových dnů sejít. V parlamentu to potom vypadalo tak, že tam zřídili takzvané oslovské lavice, do nichž byli posláni všichni nepohodlní poslanci, kterých bylo asi čtyřicet, mezi nimi například doktorka Milada Horáková; několik desítek poslanců už bylo na útěku nebo se ilegálně skrývali a na zasedání se nedostavili. Faktem ale je, že většina ústavodárného Národního shromáždění, tedy většina tehdejšího parlamentu, tuto vládu schválila. A to nikoliv jenom komunisté a sociální demokrati, ať už fierlingerovci nebo zastrašený zbytek nefierlingerovců. I národní socialisti i lidovci, kteří tam seděli, pro to hlasovali, v čele s předsedou parlamentu Jožkou Davidem.⁷

⁷ Srov. např. Karel Kaplan, *Nekrvavá revoluce, Sixty-Eight* Publishers, Toronto 1985, s. 167–179.

Jak byste charakterizoval tuto dramatickou situaci šesti únorových dnů?

Jako postupující komunistický přechod z legální platformy na pučistickou platformu, jako policejní převrat. Já jsem to v našem Ústředním sekretariátě viděl, když jsem tam šel a s těmi policisty mluvil. Ale protože jsem tam měl svou místnost jako předseda Ústřední sekce vysoškoškoláků a měli jsme tam sekretariát, tak mě tam policajti pustili. Tím pádem jsem se tam mohl pohybovat po chodbách a navštívit také zasedání představenstva strany, kde se jednalo o tom, jestli se přijme nebo nepřijme komunistický návrh, který se záhy zamítl. Když Fierlinger odtamtud odešel se svojí partou – s Evženem Erbanem, s Johnem a Jungwirthovou, křičel po chodbě: „Tady já nebudu, já s Majerem jednat nebudu, on není žádný socialista.“ Potom v rozhlase udělal prohlášení jménem takzvané Sociálnědemokratické levice, že se připojují k Ústřednímu akčnímu výboru a podporují návrh na přijetí demise ministrů prezidentem a ustavení nové, obrozené vlády Národní fronty. Nás odtamtud vyhnali. Ti lidé, kteří to tam obsadili, se po roce 1968 octli také na dlažbě, když byli vyloučeni z komunistické strany. To bylo groteskní.

Já jsem si tam tehdy ve své místnosti zapomněl aktovku, tak jsem kamarádovi, levičákovi, fierliengerovci, který pak byl jedním z těch nejenergičtějších reformních komunistů a novinářů v roce 1968, říkal: „Hele, přines mi tu aktovku. Když mě tam nechceš pustit, tak mně ji přines tady k tý bráně.“ On mi ji sice přinesl, ale profilovanou, jestli tam nemám nějaký kontraband

nebo revolver nebo něco takového. A po dvaceti letech byl v té situaci taky. Takže to jsou ty ironie revolucí.

Bál jste se?

Bylo to deprimující. Ale člověk to bere trochu jako jistý životní neúspěch, jako třeba dopravní nehodu nebo propadnutí u zkoušky. Říkal jsem si, že tímhle život přece nekončí. Zatím nás ani nezabili, ani nejsme mezi těmi, které už zatýkají. A oni už tehdy některé lidi zatýkali a ubíjeli. Ministerského radu doktora Marjanka z ministerstva spravedlnosti zatkli hned v prvních dnech, protože měl dohled nad vyšetřováním takzvané krčmaňské aféry.⁸

Napadlo vás, že může dojít i na vás? Napadlo vás emigrovat?

Ano, taky mě to napadlo, ale říkal jsem si: „Tak zatím ještě nezavřeli ani Majera, nezavřeli ani Laušmana, tak proč by zavírali zrovna mě?“ Kromě toho člověk taky uvažuje o vlastních rodinných vztazích, tak jsem si říkal: „Mám opustit své rodiče a svou snoubenku, když to ještě iminentně nehrozí?“

Pak se začalo zatýkat, tak jsem o tom začal uvažovat, ale to už zase nebylo tak jednoduché. V souvislosti s tím, že někteří začali odcházet, že jsme o tom věděli, že jsme tomu pomáhali, jsme do toho přece

⁸ Výbušniny poslané třem ministrům – Janu Masarykovi, Prokopovi Drtinovi a Zenklovi, což bylo v režii komunistické strany. Komunisté vyslyšeli Marjanka, který se po výsleších StB v cele oběsil. Srov. Karel Kaplan, *Pět kapitol o únoru*, Doplněk, Brno 1997, s. 116–131.

spadli. Kdyby se to bylo nestalo, tak bychom se byli o ten přechod ilegálně pokusili, a buď bychom se byli dostali na druhou stranu, anebo bychom do toho spadli při svém pokusu, ne při pokusu kamarádů. Nebo bychom byli na hranicích zastřeleni. Ty věci se nedají plně racionálně plánovat. Byli lidé, kteří počítali s tím, že budou zatčeni, a stejně neodcházeli, protože ta situace byla velmi nepřehledná.

V polovině 50. let jsem prvně mluvil s ministrem Prokopem Drtinou. Drtina byl zatčen v posledních únorových dnech, kdy ho ve vile, kterou obýval v Dejvicích, přepadli estébáci, a on se pokusil vyskočit z okna, přičemž se navždy zchromil. Nejdříve ho dali na Bulovku jako nemocného člověka. Vzhledem k tomu, že to byl ministr, dali ho do samostatného pokoje, což byla tenkrát výjimka. Pak mu do toho pokoje postavili policajta, takže návštěvy, které za ním chodily, se musely legitimovat. Pak tam místo policajta přišel civilní policista – estébák, to už tam k němu pouštěli jenom nejbližší příbuzné. No a potom ho odtamtud dali do nemocnice na Pankráci, nakonec ho z nemocnice převezli do Ruzyně, tam ho drželi tři roky a pak ho v sousední místnosti odsoudili. Tam se sešel senát a odsoudil ho za velezradu, které se údajně dopustil jako ministr před únorem, nakonec ho nechali podepsat nějaký protokol. On tím přiznal, že jeho jednání bylo v rozporu se zákonem a bezpečností státu.

Takhle se tenkrát lidé likvidovali.

Ano. Bylo to rafinované, surové a hrozné. Drtina říkal, že když byl čtyři roky v samovazbě, měl halucinace. Navštěvovaly ho postavy z *Kupce benátského* a on s nimi

mluvil. Nejdříve ho převezli na Mírov, kde se ocitl mezi řadovými politickými vězni, a odtamtud ho přeložili do Leopoldova. Tam tehdy říkal: „Já jsem v tom Mírově poslouchal, že všichni říkali, že to přeci musí prasknout a že půjdou domů. Ale jak to může prasknout, když není žádná válka: Nejdřív musí být válka a ten komunismus musí prohrát, a my pak můžeme jít z kriminálu domů, když nás mezitím nezamordujou.“ Každý soudí podle těch zkušeností, které má. On měl zkušenost, jak to probíhalo s jeho příbuznými za války, když je zavřeli do koncentráku a on byl v emigraci. Oni to jen taktak přežili a líčili mu, za jakých okolností jejich život v koncentráku probíhal.

Že potom studená válka měla méně horké fáze a že se nakonec režim po čtyřiceti letech zhroutil a podařilo se studenou válku vyhrát, toho jsme se sice někteří dožili a tak se z toho dostali, ale to své si neseme v sobě. A právě proto, že se to vyhrálo vlastně takovým polokompromisem, že se to vyhrálo takovou fešáckou sameťovou revolucí, může se zdát, že ten režim je kontinuitou normalizačního, husákovsko-jakešovského režimu. Nový režim převzal zákony a postupně je novelizoval, doplňoval a některé rušil, ale ten přechod byl plynulý.

Představitelé minulého režimu, hlavně pokud to byli představitelé hospodářství, nebo pokud to nebyli vyloženě prominentní politikové, kteří sami odešli, nebo které komunistická strana sama vyloučila, vlastně neutrpěli žádné občanské újmy. A dodneška ani lidé z represivního aparátu nebyli ve velkém postižení. Je to několik desítek lidí, kteří byli odsouzeni, pokud se jim prokázalo svědecky, že se dopustili takových nebo onakých protizákonných skutků. Ale někde svědci nejsou

nebo už nejsou způsobilí vypovídat. Vždyť z nás se postupně stávají sklerotici nebo lidé postižení Alzheimerovou chorobou, nemáme všech pět pohromadě, jak tedy můžeme toho grázla usvědčit z toho, že on to byl, který to a to takhle udělal. A většina těch lotrů už je navíc po smrti, protože byli často starší, než jsme my. My, dnešní osmdesátníci, jsme tehdy byli ty mladší ročníky. A nadto je mnohé zákonně promlčeno.

Co si v této souvislosti myslíte o spravedlnosti?

Že spravedlnost je pokračováním právního řádu, který existoval za normalizace a který vypadal jinak před normalizací. Právní řád a jeho aplikace před normalizací se přiblížily normálnímu právnímu řádu právního státu. Prokurátorský dohled vypadal v druhé polovině 60. let tak, že soudy soudily opravdu podle litery zákona, ne libovolně. I když vždycky nějaký zákulisní zásah státní bezpečnosti možný byl, ale to už v druhé polovině 60. let bylo protiprávní.

To, co bylo de facto s právním řádem provedeno v 70. a 80. letech, byl návrat k situaci let padesátých, i když se už nedělala ta zvěrstva a justiční vraždy jako tehdy. Ale právní řád byl zase rozvolněn a zase byly senáty povolných soudců, kteří udělali to, co jim státní bezpečnost přímo nebo prostřednictvím prokuratury doporučila. Disidenti tak byli souzeni předpojatě, nikoli nestranně podle platného zákonodárství. Nedávaly se ovšem hrdelní tresty. Režim ve věznicích nebo policejní režim před zatčením měl však natolik volnou ruku, že skutečně docházelo k porušování zákonů ze strany bezpečnostních orgánů a potom i orgánů soudních.

V tom smyslu se 50. léta vrátila a normalizátoři rozbouřali právní situaci, ke které se dospělo v druhé polovině 60. let a která platila ještě přibližně až do konce roku 1969, než vydali derehabilitační zákon. Rehabilitační zákon z června 1968, podle kterého proběhla řada revizí procesů z 50. let, byl zrušen. Rehabilitovaní lidé byli zase derehabilitováni na základě zákona z roku 1970, který byl vydán za Husáka a který aplikoval ministr spravedlnosti doktor Jan Němec. Tento Němec byl šéfem přepadových civilních tlup, které obsazovaly sekretariát sociální demokracie v únoru 1948. By to jeden z fierlingerovců, jenž se v roce 1970 stal ministrem spravedlnosti a prováděl derehabilitace lidí, kteří během oněch dvou let od června 1968 do června 1970 byli na základě revizí buďto osvobozeni, nebo jim byly podstatně sníženy tresty.⁹

Jak jste to vnímal?

Jako recidivu. Jako návrat diktatury z 50. let v mírnějším provedení. Patočka to jednou nazval tak, že ta diktatura „vydoupnala“, a jakožto slabší reaguje slaběji, ale reaguje jako diktatura.

A vy jste si myslel co?

Že jsme zase v té kleci, v níž platí pravidlo: jsi v kleci se šelmou a pamatuj, že hneš-li neopatrně rukou, jde po tobě.

⁹ O rehabilitaci požádalo kolem 18 000 postižených. Do jara 1970 bylo rehabilitováno pouze 3500 případů. Viz Fr. Čapka, *Dějiny zemí Koruny české v datech*, Libri, Praha 1999, s. 797.

Jak se díváte na komunisty ze své a starší generace?

Naši komunističtí vrstevníci teď říkají: „V tom osmačtyřicátým jsme byli mladý a blbý.“ Ale copak my jsme byli starý a chytrý? My jsme byli jenom jinak blbý, než byli oni, jenže jsme nebyli tak sprostý nebo na tu svou blbost jsme nepřisáhali, kvůli tý svý blbosti jsme ty druhý neposílali k lopatě.

Byl to do jisté míry dobový amok a ideologicky propagačně zneužitá těžké zkušenosti mnoha lidí, kteří se ke komunistické straně hlásili. Hlásily se tam, když uvažují nad svou generací, například děti z rodin, které byly postiženy krizí. Nebyli to jen dělníci, byli to také pekaři, protože když si dělníci nemohli koupit rohlíky, pekař je nemohl péci, protože by se neprodaly. Po 2. světové válce si tito krizí postižení lidé, kteří navíc zažili Mnichov, říkali: „Ten Západ je prohnilej a zbabělej a pro něj my jsme šumafuk, a teď se o nás konečně zajímají Rusové. Němci navíc všechny Slováky, nás s nimi, prohlašovali za méněcennou rasu, a Rusové jim to nandali a teď jsou pro nás opora do budoucnosti.“ Toho všeho se propagačně zneužilo v rozhodujících momentech před volbami 1946, pak v době puče, pak při prvních komunistických, jakoby revolučních upevňovacích opatřeních, která tenkrát ještě nevypadala tak hrozně. Nesouhlasící lidé ještě neviseli na šibenících. Když tam potom začali viset jejich vlastní lidi, tak si teprve říkali: „Tady asi není něco v pořádku.“

Z pohledu dnešní mladé generace je to těžko představitelné. Máme odlišnou životní zkušenost – zkušenost člověka, který žije svobodně, může se

svobodně pohybovat, může studovat a má v podstatě neomezené možnosti. Máme se zkrátka dobře.

To je pravda. Ve srovnání s tím, čím jsme v různých etapách života prošli, to tak je. Přesto se domnívám, že by se náš právní systém měl nějakým způsobem stabilizovat a upevnit. Celková úroveň, nejen technická, ale také duchovněná a politická, by měla být vyšší. Kritéria, která zde platí, by měla být zřetelnější, jejich obhajoba a formulace by měla být institučně zabezpečena lépe než tak, jak jsem o tom hovořil.

Vezměte si například staré Rakousko. Tam to samozřejmě bylo všelijak zapšklé, ale položte si otázku, jestli by byl Masaryk v dnešním prostředí možný – ve starém Rakousku možný byl. Pokud šlo o Masarykovo společenské renomé, hned po šlechtici nebo po velko-průmyslníkovi to byl tehdy jako univerzitní profesor někdo. Když měl kauzy, kvůli kterým šel k soudu, např. hilsneriádu, věděl, že když k soudu přijde, jeho argumenty budou nepředpojatě posouzeny a soud rozhodne věcně, na základě liberálně koncipovaného zákona. Máte dneska tuto jistotu?

Nevím. Dnešní doba je asi jiná.

To teda je. To je sociologicky zcela jiný útvar. Ale dají se hledat jiné cesty.

Jak?

Pomocí konkrétních lidí, osobností. Ty buď přijdou, nebo nepřijdou. Není nikde psáno, že musejí přijít. Můžou přijít, ale není žádná záruka, že přijdou. To je moment

nejistoty lidského postavení ve světě. A když přijdou, není žádná záruka, že vyhrají nebo že uplatní svoje hlediska. Je jen naděje a musí být snaha hlediska nejdříve ujasnit a pak je uplatňovat, ale záruka zdaru není.

Masaryk, jenž byl přirozeně geniální člověk, měl obrovské charisma a štěstí. Ve Vídni měl žáka. Jako soukromý docent musel dávat soukromé hodiny a ne jen jednou za týden přednášet na univerzitě. Toho svého žáka, milionářského synka, přesvědčil, že odložil svoji zamýšlenou sebevraždu. Když ji pak přece spáchal, odkázal Masarykovi všechno, nač měl v rodině nárok. Masaryk se sice nestal milionářem, ale na tehdejší dobu získal relativně tolik peněz, že se nemusel starat o to, jestli založí jeden nebo dva časopisy, jestli podpoří jednu nebo tři nadace, jestli pošle člena rodiny na takové nebo onaké léčení. Vzhledem k jeho názorům se vždycky našli osvícení lidé, bankéři nebo jinak vlivní a zámožní lidé, kteří říkali: „Tuto akci, o které mluvíte, my podpoříme.“ Jako prezident měl potom otevřené konto v Živnobance u generálního ředitele Preise. Preis otevřel konto pro mimořádné výdaje, které prezident nebo prezidentská kancelář mimo svůj státní – státem stanovený – rozpočet mohli použít. Masaryk mohl deset, dvacet miliónů vrhnout každý rok, kam chtěl. V tehdejší době to bylo tolik, jako kdybych měl dnes sto, dvě stě miliónů k dispozici. Pak se dají věci dělat.

Havel také mohl určité věci dělat proto, že ty milióny v nějaké formě měl – například z udělených mezinárodních cen. Nebýt toho, řada akcí, které rozhoupával za svého prezidentování, by nemohla být. Vždyť je to hrozné – u nás existují bohužel nadace, které jsou odkázané na státní podporu. Kde tady najdete

osvíceného bankéře, který by to udělal, ať už pro prezidenta, pro rektora nebo pro kardinála. Vždyť jsou to mnohdy nahodilí zbohatlíci, švindléri, kteří k tomu přišli jako slepý k houslím nebo spíše jako zloděj k nalezené peněžence. Můžete od nich potom čekat přesvědčení, že veřejný zájem vyžaduje příspěví? Oni budou sponzorovat nějakou akci jenom v případě, když to bude znamenat reklamu jejich zboží, jinak nedají ani pětikorunu.

Je zase ovšem pravda, že lidé byli tak slušní, že když císař pán zatroubil do útoku, tak jich šly milióny do zákopů a byly přesvědčeny, že to tak musí být – alespoň zpočátku. Pak už ne, ale to už se nedalo nic dělat. Takhle by dnes lidé obalamutitelní nebyli. Ti lidé byli tak poslušní, že byli přesvědčeni, že když je císař pán do zákopů pošle, tak tomu Francouzovi to břicho musí propíchnout. Když přijdete do Verdunu a vidíte ty statisíce kostí a lebek lidí z obou stran, kteří se tam dva nebo kolik let mordovali, tak si řeknete, radši sebe-populističtější Klaus, jen když tohle není.

Přesto bych trval na tom, že je třeba hledat ani ne cesty, to je příliš silné slovo, ale stezičky a různé skulinky, aby se usilovalo o určité vyjasnění problémů a metod, jak s nimi zacházet. Pokud by k tomu naše vzpomínky nebo úvahy přispěly, stojí za to je zachytit. Za nás ještě platilo *litera scripta manet*.

4. Obvinění, trestní komanda a kriminál

V roce 1950 jste byl zatčen. Z čeho jste byl obviněn?

Byl jsem obviněn z velezrady a ze špionáže. Dohromady bylo v této skupině obžalováno kolem třiceti lidí, z nichž jsem přišel do styku sotva se čtyřmi, pěti. Jiní na tom byli podobně, často se znali vždycky jenom dva lidé, a každý z nich byl zařazen do nějaké „podskupiny“. Stýkal se s několika lidmi trvaleji, častěji, a hovořil s nimi o nějakých věcech, které v té době byly kvalifikovány jako trestné. Když to nebylo kvalifikováno jako rozvracení republiky, což je náplň velezrady, tak to bylo kvalifikováno jako podvracení, což je příprava k velezradě, nebo jako napomáhání k trestné činnosti. Věděl a nepověděl, jak se tomu tenkrát lidově říkalo, což bylo neoznámení trestného činu.

V první hlavě trestního zákona je soupis trestných činů, který se týká politických deliktů. Pokud se podle tohoto zákona na ochranu lidovědemokratické republiky dozvíte o připravovaném trestném činu, jste povinna ho ohlásit. Pokud tak neučiníte, provinujete se proti zákonu. Zákon byl jednomyslně odhlasován počátkem října 1948 a dostal číslo 231/48 Sb. Hned nato byl odhlasován zákon číslo 232/48 Sb., o zřízení státních soudů.¹⁰ Oba

¹⁰ Do pravomoci zvláštního Státního soudu spadalo souzení trestných činů podle zákona č. 231/48 Sb. – tedy všechny větší politické

navrhoval tehdejší ministr spravedlnosti Čepička, Gottwaldův zeť, a parlamentní zpravodaj tyto zákony objasňoval sněmovně a obhajoval jejich naléhavou potřebu, doporučoval poslancům, aby je schválili. Shodou okolností byl tímto zpravodajem dr. Jiří Hájek, který byl potom za Dubčeka ministrem zahraničí a poté jedním z prvních tří mluvčích Charty.

Fakticky nám dávali za vinu buď to, že jsme se sdružili za účelem rozvracení republiky, které mělo spočívat v tom, že jsem zprostředkoval kontakt svých dvou přátel s převáděči, nebo že jsme systematicky napomáhali nebo se chystali napomáhat lidem v odchodu do zahraničí a že jsme nějakým způsobem do zahraničí dopravovali nějaké informace, které byly kvalifikovány jako špionážní, neboli ohrožující bezpečnost státu.

Já jsem byl obžalován z obou těchto trestných činů. Jedním z převáděčů přátel byl sochař, který byl postaven do čela obžalované skupiny. Na Chodsku měl letní byt a tyto lidi převedl. Při tom se během vyšetřování ukázalo, že už předtím převedl někoho jiného – to všechno mu bylo přičteno k tíži. Mně mohli prokázat pouze to, že jsem tento kontakt evidoval. Druhým z nich byl můj kolega vysokoškolák, kterému jsem zprostředkoval kontakt s rodinou tohoto sochaře a jeho přáteli na Chodsku, kteří tam umožňovali ilegální přechody do Bavorska, které tehdy patřilo do americké okupační zóny. Z toho jsem byl přímo obviněn. Špionáž měla spočívat v tom, že mně moji přátelé poslali na malém listu papíru vzkaz, že potřebují psací stroj, nějaké knihy plus

procesy. Státní soud sídlil v Praze, Brně a Bratislavě, zasedal také v okresních městech a velkých závodech. Srov. K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce*, s. 202–206.

pozdravy rodině, a já jsem byl ochoten tyhle věci vyřídit a provést. Přitom se ukázalo, že na tuto skupinu lidí, kteří převáděli a kteří potom referovali příbuzným lidí, co odešli, byl napojen agent StB, který to všechno zkruslil. Věci, které si sám vymyslel nebo sám organizoval, potom připsali nám. My jsme byli během vyšetřování donuceni, abychom podepsali protokoly, v nichž jsme se přiznali k činnosti, kterou měl na kontě tento spolupracovník Státní bezpečnosti.

Ze špionáže jsem potom byl vyviněn, nebyl jsem pro ni odsouzen, protože se usoudilo, že jsem ji nena-plnil. Nějaký vzkaz jsem sice dostal, ale kromě toho, že jsem někam doručil nějaké knihy, které se stejně ztratily, protože v tom měl už prsty ten provokatér, jsem nic jiného neprovedl. Knihy byly buď zahozeny, nebo za-šantročeny a žádný vzkaz jsem zpátky neposílal, poně-vadž to nebylo možné. Paní, která hranice zpět do Československa skutečně překročila, když předtím po-bývala ve sběrném táboře v Německu, kde se s našimi přáteli setkala, dal tento spolupracovník StB hned sbalit. Dal ji zatknout, jakmile se objevila na kontaktní adrese, kam přicházely zprávy od skupiny z Chodska, která dělala převody.

Byl jsem tedy odsouzen pro velezradu a dostal jsem 12 let trestu. Prokurátor se odvolal, protože jsem nebyl odsouzen pro špionáž. My jsme měli advokáty ex offo,¹¹ s nimiž jsme se viděli těsně před procesem a potom při procesu, což bylo různé podle stupně ne-bezpečnosti, kterým StB příslušnou skupinu označila. My jsme měli ten vyšší stupeň nebezpečnosti, a proto byl proces tajný. To znamená, že v obecnstvu směli být jen

¹¹ Přidělené z úřední moci.

nejbližší příbuzní, a to jen při jeho zahájení a při vyhlášení rozsudku, nikoliv v průběhu soudního líčení. Při výpovědi obviněných a svědků nesměl být v obecnstvu ani nikdo z nejbližších příbuzných. Zase to však nebyl natolik vysoký stupeň, aby advokáti vůbec nemohli během procesu s námi promluvit. Když byla pauza po výpovědích všech obviněných, mohli jsme se s advokátem poradit. Porada tenkrát trvala pár minut a můj osobní advokát, právník, který se mi tehdy představil jako doktor Nohavec, řekl: „No uvažte to, jestli se odvoláte, nebo ne. Tu špionáž jste vyvrátil, tak odvoláte-li se, odvolá se vám prokurátor, a budete u toho odvolacího líčení“ – to bylo před Nejvyšším soudem, od státního soudu byla jediná odvolací instance Nejvyšší soud – „budou vás z toho znovu usvědčovat a potom můžete dostat trest i za tu špionáž.“ Proto jsem se neodvolal. Prokurátor se však stejně odvolal, takže jsem u Nejvyššího soudu byl v lednu 1952. Tohle se odehrávalo v srpnu 1951, zatčen jsem byl v březnu 1950. Vesměs jsme byli zatčeni na jaře 1950 a soud byl od 5. do 8. srpna 1951. U Nejvyššího soudu byl můj původní rozsudek potvrzen, Nejvyšší soud neuznal důvody prokurátora pro odvolání ve věci špionáže.

Všechny tyto věci mám, protože v 60. letech bylo ex post možné nahlížet do soudních spisů a do protokolů StB, které byly přiloženy do soudních spisů a z nichž soud vycházel při našich soudních výsleších. Všechna jména, včetně mého právníka, jsem tam mohl najít.

Co bylo potom?

Mezi líčením u Státního soudu v srpnu 1951 a líčením u Nejvyššího soudu jsem byl podle tehdejších předpisů ještě kvalifikován jako „odsouzený“, nikoliv jako „potrestaný“. S potrestaným člověkem už se zacházelo jako s člověkem bezvýhradně provinilým a podrobeným regulím, které se na tuto kategorii vztahovaly. Projevovalo se to prakticky tím, že člověka oslovovali, pokud mu nenadávali a neoslovovali ho jenom číslem, jako odsouzeného.

To vše se časem zrušilo, dokonce se zrušila ta čísla. Od jara 1953, po smrti Stalina a Gottwalda, když nastoupil do prezidentského úřadu Antonín Zápotocký, odpadla praxe, kdy jsme se museli jako odsouzení i jako trestaní hlásit číslem. V běžných věznicích nás potom oslovovali jménem, to v nás vyvolalo naději, že už by to mohlo prasknout. Ve věznicích se speciálním režimem to mohlo být i jinak. Pokud se stalo, že byl někdo znovu obviněn z činu, který nevyšel najevo do jeho prvního odsouzení, byl znovu souzen, respektive šel znovu do vyšetřovací vazby – nejprve do policejní, potom soudní, pak znovu k soudu, a dostal dodatkový trest. Totéž se týkalo útěkářů. Když se někdo pokusil o útěk a byl chycen, pokračoval ve výkonu trestu plus ve výkonu nového trestu, který dostal za pokus o útěk. Útěk se často také kvalifikoval jako velezrada nebo špionáž, protože se usuzovalo, že kdyby se vám útěk jako vězni přes hranice na Západ podařil, tak tam vyzradíte důležitá tajemství, mimo jiné ta, která jste zjistil během svých vazeb, vyšetřování a věznění, což bylo trestné. Právnický výraz pro to je notorieta.

Když nás roku 1960 při hromadné amnestii z Valdic, kde jsem tehdy byl, propouštěli, museli jsme podepsat prohlášení, že jsme si vědomi, že se dopouštíme trestného činu, budeme-li hovořit o čemkoli, co jsme se dozvěděli během svého věznění. Kdybychom byli řekli, že jsme byli svědky toho, že někdo někoho utloukl, že se někdo oběsil nebo utrpěl smrtelný pracovní úraz v dolech a zahynul tam, dopouštěli jsme se trestného činu. Myslím, že to byl Uhl, kdo nám po roce 1989 řekl, že tím jsme jim vlastně vycházeli vstříc. Málem nás obvinil, že jsme se stali spolupracovníky StB.

Ta situace však byla taková: vysvlékli nás z té opičárny, samozřejmě nás prohlédli, profilovali, to znamená, že zjišťovali, zda na nějakých důvěrných tělesných místech – u mužských prakticky přicházela v úvahu ústa nebo konečník – nevynášíme moták nebo něco jiného ilegálního. Civilní šaty měl jen málokdo, protože během věznění se většina šatů posílala rodinám. Jeden z takových pěkných vtipů byl, že rodina, která měla možnost psát vězni jednou za tři měsíce, nebo dostat odpověď jednou za tři měsíce, a vidět ho v Leopoldově jednou za pět měsíců, dostala z věznice balík se šatstvem. Rodina nevěděla, co se stalo, jestli jste mrtvý nebo živý. Samozřejmě se ptali a během nějaké doby, týdnů, někdy měsíců se zjistilo, oč jde: že je to jen pořádkové opatření. Takovýchto legráček využívala vězeňská správa, jak se dalo.

Když jsme mezi 9. a 11. květnem 1960 byli z Valdic propouštěni, přešli jsme k vydávání civilních šatů, které jsem já, stejně jako většina ostatních politických vězňů, neměl – mám na mysli civilní šaty, v nichž jsme byli zatčeni –, věznice nám na zálohu půjčila šaty, které

nám zpravidla nepadly. Mezitím jsme se museli zastavit u stolu, kde nám předložili k podpisu to prohlášení, že nic nepovíme. Mohl jsem nepodepsat, udělat čelem vzad a jít si zase obléknout ten mundúr. To se jednomu spolupovězni v té skupině, která byla propouštěna společně se mnou, skutečně stalo.

Říkali jsme si, že to pro nás není nic závazného. Když nás kvůli tomu budou chtít honit, nejdříve to budou muset zjistit a někdo to bude muset dosvědčit. Nespolehlivým lidem to nebudeme povídat a přátelé si to nechají pro sebe, udělají si na to názor a budou k tomu mít také naši informaci, že z toho v případě vyzrazení budeme mít potíže.

Vesměs jsme to podepsali a potom jsme se samozřejmě řídili podle vlastního úsudku. Byly také věci, které na lidi nepraskly a které byly mnohem nebezpečnější, kdyby se je StB dozvěděla, než ty, které zjistila a které imputovala obviněným a které jsme do toho protokolu podepsali. Ty by v některých případech znamenaly absolutní trest.

Tohle si na svobodě každý reguloval podle vlastního uvážení. Je samozřejmé, že jsme měli zájem na tom, aby se veřejnost dozvěděla co nejvíce o nepravostech, které se děly. Že to přineslo nějaký výsledek, bylo vidět v 60. letech a zejména v roce 1968, kdy se o mnoha procesech psalo, kdy se psalo o tom, jak probíhala vyšetřování a jaká byla ve skutečnosti soudní praxe. Přispělo to k otřesení důvěry v režim i u lidí, kteří skálopevně spoléhali na komunistickou ideologii a na pravdomluvnost vedení komunistické strany, byrokracie a komunistických soudů.

Co s vámi provedli po rozsudku?

Já jsem se po rozsudku v srpnu 1951 dostal do takzvaného trestního komanda v kamenolomu Mořina, což bylo u Berouna, nedaleko Karlštejna. Dneska jsou lomy, kde jsme pod třicetimetrovými nebo dokonce šedesátimetrovými srázy pracovali, zatopeny v hlubině. To se udělal odstřel a po odpálení jsme šli každý na svou kolej a tlačili před sebou hunt, do kterého jsme nakládali odstřelený kámen. Byly tam velké balvany, které se musely rozbít kladivem, což bylo nejtěžší, protože jsme nevěděli, jak do kamene uhodit, aby praskl po žíle.

V dole byli strážní a civilní stráž, která měla černé obleky. Příslušníci této závodní stráže byli často starší lidé, téměř důchodového věku, kteří tuhle práci dělali a uměli. Někteří z nich byli dobromyslní, a buď nám poradili, nebo sami popadli kladivo a praštili do kamene, aby se rozpadl. Našinec by do toho tloukl hodiny a nic. V mém případě byla potíž v tom, že jsem do lomu přišel po roce a půl vazeb, kde jsme se pořádně nenajedli, a nyní jsme měli plnit těžkou normu, náročnou pro zdatného, zdravého, fyzicky zručného muže, což našinec nebyl. Byli jsme navíc vyhladovělí, hubení – místo toho, abychom my mávali kladivem, kladivo mávalo s námi. Byl to začarovaný kruh, protože když jsme nesplnili normu, nedostali jsme přídavky, což znamená, že jsme se opět pořádně nenajedli a náš výkon nemohl jít nahoru, dokonce šel dolů. Nesplnění normy, zejména pod určitou hranici – o třicet, dvacet procent – znamenalo být postižen jenom tím, že jsme neměli přídavky, nedostali jsme pár deka sádla nebo nějaký chléb navíc. Pokud plnění normy bylo ještě nižší, byli jsme trestáni.

V montérkách, ve kterých jsme pracovali, jsme šli spát do bunkru na beton, kde nám ke všemu bylo zima, protože jsme leželi na tvrdé a studené zemi – pokud tam zrovna tu noc nepřišlo tolik lidí, že jsme si ani nemohli lehnout vedle sebe a všichni jsme vedle sebe stáli nebo nanejvýš seděli.

Toto se nejkřutěji dělalo v některých érách a v některých lágrech. Střídaly se různé éry zpřísněného nebo uvolněného režimu. Někdy to mělo logické důvody, například po nějakém pokusu o skupinový útěk, někdy to bylo pro nic za nic nebo na základě takzvané politické situace ve světě – ohrožení tábora míru tábořem imperialismu apod. Jindy to bylo ze zlovůle nějakého náčelníka. Vězeňská stráž tehdy byla součástí SNB, takže všichni nosili červené výložky. Ve styku s kterýmkoliv členem stráže jsme museli používat oslovení pane veliteli. Kromě toho tam byli skuteční velitelé jednotlivých věznic nebo pracovních táborů, kteří měli hodnost náčelníka. Někdy to byla libovůle nebo plán náčelníka, že si na nějakou dobu zavedl ostrý režim.

Kamenolom Mořina jakožto trestní komando se řadil k nejhorsším lágrům, jako byly například tábory na Jáchymovsku, případně v uranových dolech na Příbramsku, kde byly tábory Bytíz a Vojna. Z tábora Vojna má být zřízen skanzen, který má připomínat nucené komunistické pracovní tábory, kterým se ovšem úředně říkalo všelijak – ústav nápravného zařízení například. Tato zkratka se podobala OÚNZu (okresní ústav národního zdraví), takže pokud to bylo někde spisově vedeno pouze pod takovouto zkratkou, nepoučený občan, a tím spíše cizinec, si mohl myslet, že jde opravdu o nějakou léčebnu.

Na komandech, jako byl například Králův Dvůr nebo důl Fierlinger, to nebylo těžké, protože jsme při práci v dole nad sebou několik hodin neměli přímý policejní dozor. Já jsem byl na Kladně z trestu přidělen na noční směnu, kde jsme měli možnost styku jenom s minimálním počtem zaměstnanců – prakticky s důlním technikem, s ohňáři, kteří tam sledovali požáry, kvůli nimž se některé štoly zazdívaly, a s pumpaři, kteří museli stále hlídat čerpadla, která z dolu čerpala spodní vodu. Na ubikaci jsem našel řadu lidí, s nimiž jsem si mohl volně pohovořit. Když jsem se po směně vyspal, měl jsem možnost jít několik hodin na volnou plochu mezi budovami, kde jsem ve dvou nebo ve třech hovořil s lidmi, s kterými jsem si měl co říct. Tam jsem měl jistotu, že nás neodposlouchává ani žádný udavač, ani žádné zařízení. To bylo příjemné.

Jak dlouho jste byl na Moříně?

Asi pět měsíců, od konce srpna 1951 do ledna 1952. Pak jsem tam měl vážný úraz, a když mě bachař dovezl do Pankrácké nemocnice, doktor Rusňák, vězeň, který tam vykonával lékařskou službu, mi při rentgenu pošeptal: „Neboj se, zpátky už nepůjdeš.“ A napsal mi to tak, že jsem se na tuhle hroznou práci už nemusel vrátit a šel jsem do cementáren v Králově Dvoře. Tam jsem byl v dobré partě. Tu a tam za mě zaskočili, když jsem nestačil tempu. Když jsem se zapracoval, vypukla akce přípravy hromadného útěku. Asi třicet nás vybrali z ubikací a v antonech nás převezli na Pankrác, kde nám vyhrožovali. Protože nic nezjistili – buďto to bylo falešné udání, nebo to byla akce, kterou si tamější náčelník

vymyslel, aby vykázal služební horlivost – tak nás menší část poslali na Příbramsko nebo Jáchymovsko a větší část, kolem dvaceti lidí, na důl Fierlinger v Kladenské pánvi.

Tento důl se předtím jmenoval Mayrau, znal jsem ho z války, protože jsem na Kladensku asi půl roku fáral jako totálně nasazený, jak už jsem zmiňoval. Šachta Mayrau byla v obci Vinařice, na západ od Kladna. Tam jsem ironií osudu mohl pracovat pro Fierlingerovu „socialistickou“ vlast. Strávil jsem tam asi rok života.

Jaký jste měl úraz?

Měl jsem přeraženou levou dolní čelist, zlomená žebra, několik vytlučených zubů a samozřejmě pořádný otřes mozku. To byla asi moje záchrana, protože jinak bych tam mohl utrpět ještě něco horšího, nebo bych tam dostal tuberu.

V roce 1953 se rušila komanda, kde vězňové přicházeli do styku s civilními pracovníky. Kde byl uran, byli také civilisti, kteří však bývali podrobni nuceným výslechům, než byli přijati, a podepsali prohlášení, že s vězni nebudou nic mít. To na Kladensku nebylo. Po berlínském povstání v nově budovaných čtvrtích, kde bylo pohromadě mnoho stavebních dělníků, kteří byli špatně placeni, a po stávkách v Plzni¹² v červnu téhož roku nás začali z komand stahovat buď na uran, nebo do pevných věznic. Já jsem se dostal do pevné věznice díky lékaři, který mě na Pankráci zachránil před návratem na Mořinu. Tento lékař byl v odváděcí komisi a řekl mi:

¹² Jednalo se o bezprostřední reakce na měnovou reformu.

„Pamatuj si, že máš šelest na srdci a že už v dolech nemůžeš pracovat.“

Šel jsem do Leopoldova, kde jsem byl přes čtyři roky, odtamtud na Mírov, tam jsem byl skoro rok, a z Mírova do Valdic, kde jsem byl přibližně dva roky. Odtamtud jsem se v květnu 1960 na amnestii vrátil do civilu.

Jak těžké bylo přežít výkon trestu?

Když jsem se v létě 1953 ocitl v Leopoldově, přešel jsem po několikátýdenním pobytu na samotce na společné cely. V mezidobí od června 1953 do prosince téhož roku byl v Leopoldově poměrně volný režim, což byla zřejmě reakce na zničující režim, který tam panoval přinejmenším celý rok předtím. Vězňové při něm byli vystavováni cílené šikaně, hladu, na samotkách museli denně několikrát mýt podlahu, takže při minimálním větrání, které bylo možné jen na povel, tam byly desítky, ne-li stovky případů tuberkulózy. Po výměně prezidentů skončil gottwaldismus a nastoupil Zápotocký, v Sovětském svazu skončil stalinismus. Trestní komando Mořina bylo zrušeno, protože tam to řvalo. O tom se vědělo v celém okolí. Zrušeny byly také mimořádné režimy, jako v Leopoldově. Potom nastal volný režim, takže jsme ve společných dílnách měli měkké normy. Dělali jsme takzvanou konopu – provázky ze snopů, do kterých tehdejší samovazače vázaly posečené obilí, se musely rozplétat a dělala se z nich jednotlivá provazová povřísla stanovené délky. Ke každému se přivázal kolíček a udělala se z nich kytice. Na to byla norma tehdy snadno splnitelná.

Na vycházce jsme prakticky mohli chodit, s kým jsme chtěli. Mohlo se přecházet z trojice do trojice a mohli jsme si vybrat partnera nebo si někdo vybral nás a probrali jsme téma, které nás zajímalo. Na celách jsme byli takřka politicky homogenní, takže jsme tam pořádali přednáškové večery. Z dvaceti lidí, kteří na celách bydleli, jsme se snažili, ne-li každý večer, tak dvakrát třikrát týdně, aby měl někdo přednášku na nějaké téma, které si buď sám vybral, nebo o které ho část či většina vězňů z cely požádala. Tu a tam, pokud jsme měli dobrého chodbaře, přeběhli jsme z cely na celu a zúčastnili jsme se jiné přednášky, o kterou jsme měli zájem, nebo přeběhl takhle někdo, kdo přednášel.

To skončilo v prosinci 1953, od té doby se to v této podobě už nikdy nevrátilo. Rozházeli nás, řada z nás byla na kratší nebo delší dobu zase přechodně na samotkách. Ale i když jsme se dostali jinam, skoro vždy se stalo, že na velkých celách byl někdo, kdo dovedl na nějaké téma souvisle promluvit nebo odpovídat na dotazy. Když jsme na přelomu roku 1954 a 1955 směli odebírat Rudé právo, tak jsme ho komentovali. Politice „rozuměl“ každý, každý do ní mohl mluvit, ale přirozenou autoritu měli lidé, kteří už předtím byli v politice činní nebo byli váženými odborníky, znali svět, znali jazyky a měli za sebou první válku, druhou válku nebo obě, dva exily nebo německé koncentráky, takže komentovali události, které jsme přefiltrovaně dostávali v denním tisku. Haléře, které jsme vydělali na konopě nebo na peří, které se na celách nebo na dílnách dralo, nebo z přebírání cibule a podobných prací, dala celá cela dohromady a koupilo se jedno Rudé právo, o kterém se potom diskutovalo. Časem z toho byly maléry. Buď tam

byl nějaký udavač, nebo se nějakou indiskrečí něco dostalo ke sluchu dozorců. Lidi pak chodili do korekce neboli samovazby, která trvala pět či deset dní a mohla se několikrát opakovat. Samovazba znamenala dva dny půst, třetí den poloviční dávka, ve sklepě na betoně.

Ale v Leopoldově panoval až do roku 1956 velmi solidární, nezlomný a optimistický duch, protože ti, kteří ho měli, se stali takovými přirozenými autoritami a ostatní je respektovali a dávali jejich názor dál. V únoru 1956 vystoupil Chruščov v Moskvě s pranýřováním kultu osobnosti. Na základě toho nastalo například v maďarské a polské komunistické straně pozdvižení, že soudruzi, kteří byli v 50. letech odsouzeni k smrti nebo k dlouhodobým žalářům, byli také oběťmi Stalinových zločinů. Stejnými oběťmi zločinů, jako Kirov, Bucharin nebo Zinověv a jiní sovětsí představitelé, kteří s Leninem dělali říjnovou revoluci a které Stalin postupně nejdřív vyšachoval z vlivných stranických funkcí, pak z funkcí státních, pak je dal vyšetřovat, odsoudit a nakonec zabít. V Sovětském svazu se rehabilitovalo úřední cestou, v Maďarsku a Polsku se zvedla vlna mezi komunistickými funkcionáři, která žádala rehabilitaci jejich vlastních Slánských – popraveného Rajka v Maďarsku a odsouzeného Gomulky v Polsku. Po Slánském u nás ani pes neštěkl.

Po Chruščovově vystoupení na 20. sjezdu KSSS, jeho kritice „kultu osobnosti“ a zrušení „kolektivního řízení strany“ čili popření „vnitrostranické demokracie“, se naši komunisté pod vedením Novotného usnesli, že Slánský byl popraven právem. Ale potají začali suchou cestou pouštět domů vězněné komunisty tak, že jim buď přerušili trest, zrušili nebo snížili rozsudek, a podobně.

Na svobodě je nechali pracovat mimo nomenklaturní stranické funkce. Tak například Eduard Goldstücker se stal profesorem germanistiky na Univerzitě Karlově, a tak dále. To všechno se ale dělo jakoby z milosti vedoucí stranické garnitury Novotného, Širokého a Zápotockého, kteří sice chtěli vnitrostranické uvolnění, ale o oficiální rehabilitaci nebylo ani řeči, nejméně v případě již zmíněného bývalého generálního tajemníka Slánského. Slánského exhumace nebyla možná, protože ho spolu s ostatními předními komunistickými funkcionáři, odsouzenými k trestu smrti v témže procesu, spálili a jejich popel rozvezli v prosinci 1952 po kladenských silnicích.¹³

Takhle se suchou cestou dostal domů také generál Pavel, bývalý komunistický interbrigadista ze španělské občanské války, který se v 50. letech setkal ve vězení například s generálem Palečkem a jinými účastníky zahraničního odboje za druhé světové války, což mělo svůj význam v roce 1968, při povolení činnosti Klubu poúnorových politických vězňů K-231.

V roce 1956 za řadou vězňů přijeli exponenti Ústřední rehabilitační komise, kterou zřídila čs. komunistická strana po 20. sjezdu KSSS. V ní byly kromě stranických orgánů také orgány prokuratury, generální a vojenské, které přešetřovaly některé křiklavé případy, o kterých se dozvěděly na základě iniciativ rodin odsouzených. Z kriminálu jsme stížnosti mohli podávat jen těžko. Straničtí představitelé dostali za úkol vypracovat zprávu o porušování socialistické zákonosti. Jedna rehabilitační komise, o které vím z vlastní zkušenosti,

¹³ Srov. např. Muriel Blaive, *Promarněná příležitost – Československo a rok 1956*, Prostor, Praha 2001, s. 31–51, 102–116, 204–205.

přijela také do Leopoldova. Šéfkou byla prokurátorka Valášková, prokurátor v hodnosti majora a zapisovatelka. Jejich jmen jsem použil po propuštění jako podklad pro stížnost o porušení zákona a žádost o povolení obnovy procesu. Komise si předvolala kolem třiceti lidí a kladla otázky, jak to bylo s naší trestnou činností, s jejím vyšetřováním a s průběhem soudu. Tam jsem mohl do protokolu říct o věcech, které se daly použít ke stížnosti o porušení zákona a k rehabilitaci soudní cestou.

V průběhu roku 1956 nám povolili návštěvu každý měsíc. Během půl roku jsem měl více návštěv, než jsem měl za předchozí tři roky, které jsem v Leopoldově seděl. Předtím jsme měli povolený dopis jednou za tři měsíce a návštěvu jednou za pět měsíců. Návštěvy najednou probíhaly volněji, mohli jsme se bavit nerušeně, mohli jsme říci, že jsme byli vyšetřováni revizní komisí. Bylo to na dobré cestě.

Po maďarských událostech se ale všechno zastavilo, všichni reformátoři byli ukřičeni, pokud se sami ze strachu nestáhli.¹⁴ Když se moji rodiče na ministerstvu spravedlnosti informovali, bylo jim řečeno, že mám naději, když podají žádost o milost. Já jsem ji nechtěl. V roce 1958 jsem měl na žádost svých rodičů povoleno řízení o podmíněném propuštění, což tehdy mohlo být po odpykání poloviny trestu. Projednávat to měl soud příslušející věznicí nebo pracovnímu táboru, kde se vězeň nalézal. To už jsem byl ve Valdicích. Přišel za mnou okresní soudce z Jičína s okresním prokurátorem. Projednání žádosti probíhalo tak, že přísedící z velitelství věznice doložil, že hrubým způsobem porušuji výkon

¹⁴ Maďarský pokus o svržení komunistické diktatury, který byl potlačen. Viz Muriel Blaive, tamtéž, s. 47–51.

trestu. To se pro tento případ zorganizovalo tak, že když jsme byli na samotkách, měli jsme v rohu cely prádelní hrnce, do kterých čtyři lidé konali potřebu. Jednou denně to vždy dva z nich nebo každý z jedné cely vynášel. Já jsem to vynášel s nějakým utrínosem, který mi řekl: „Hele, prófo, já bych se chtěl učit německy, napiš mi nějaký věty, nebo já ti dám nějaký věty a opravíš mi je.“ Já jsem to udělal, a vzápětí byl filcunk – přišel velitel oddělení, prohledal můj kavalec, našel to, dal mě k raportu a náčelník mně dal deset ostrých. Pro ten týden, kdy se mělo konat řízení o mém podmíněném propuštění. Tuto lhůtu jsem strávil v pústu, pouze každý třetí den poloviční dávky, v podzemí s jednou dekou, v montérkách. Pak mě oblékli do nového mundúru, oholili mě, předvedli mě tam a zástupce věznice řekl: „Porušil hrubě výkon trestu, právě jsme ho museli odsoudit na deset dní do temnice a k polovičním dávkám.“ Prokurátor byl drzý a sprostý, takoví byli zejména ti venkovští, jejichž vzdělání mělo většinou formu rychlokurzu. Ptal se, jestli jsem příbuzný Pavla Kohouta. Pavel Kohout měl už v té době malér, protože napsal divadelní hru, kde se distancoval od svého mládí, kdy stalinismus nadšeně podporoval, jako to po roce 1956 udělala velká část umělců. Dělal si legraci ze mne, z Pavla Kohouta a pak jsem odtamtud napochodoval zpátky do díry. Takhle se ty věci dělaly.

Během roku 1959 už se mnoho lidí propouštělo blahosklonně na podmínku a pak přišla amnestie. Stovky lidí ale zůstaly vězněny pod různými záminkami špionáže, že se pokusili o útěk, a podobně. Útěky byly často provokované. Na Jáchymovsku byly šachty, které vedly podzemím v kopci. Stačilo prorazit padesát metrů, a parta

se ocitla v údolí. Jeden z party byl předem velitelstvím získán a informoval o každém metru, který se razil. Vězeňská stráž pak zalehla venku se samopaly, a když začali vězni vybíhat, tak je skládali jako na střelnici. Takhle se decimoval třídní nepřítel.

5. Co člověku mohl dát kriminál a jaké byly jeho následky po návratu domů

Jak významná byla pro vás některá setkání ve vězení a jaké aktivity tam političtí vězňové vyvíjeli?

Některé kontakty a některé obsahy rozhovorů byly tak říkajíc z nouze ctnost – v nouzi čert mouchy lapá, takže každá lidská hodnota se tam jevila dvojnásobně krásná. Faktem však je, že bezprostřední vzpomínky, výroky a reakce často velmi zkušených a lidsky cenných spoluvězňů byly plnohodnotnou náhradou za četbu velké literatury. Mohl jsem tam zcela nehledaným způsobem a zcela upřímně, bez společenských konvencí (které mohou všechno zkreslit, ztlumit nebo stylizovat až přestylizovat) získat vhled do zkušeností, do duchovního světa lidí a do jejich srdcí, která se v běžném životě otvírají jenom málokdy. Proto si myslím, že ta léta zdaleka nebyla ztracená, že mi dokonce dala něco, co by mě možná v životě jinak nepotkalo. Také mě to nutilo k tomu, abych vyslovil nebo dal jednáním najevo ty lepší stránky své osobnosti – stránky, které jsou hodny toho, aby druhé lidi, ať už ve stísněné situaci nebo také při společné radosti, posílily, potěšily, povznesly a snad také trochu obohatily, jako splátku za hodnoty, které jsem dostával od nich.

Přestože tam nebyla možná žádná soustavná odborná práce, byli tam lidé, kteří byli opravdu tvůrčí – např. básník Václav Renč nebo národohospodář Jiří Hejda, s nimiž jsem byl v pravidelném kontaktu po delší dobu. Ani významné osobnosti, s nimiž jsem byl v kontaktu krátce a nahodile, nemohly samy soustavně pracovat. V roce 1956, v mezidobí, kdy byl režim uvolněný, jsme měli návštěvy každý měsíc. Pokud šlo o povolenou četbu, tu a tam jsme si ji mohli vyžádat nebo byla na velitelství k zakoupení či dlouhodobému zapůjčení. Někteří z prokazatelně tvůrčích lidí, jako bylo několik spisovatelů, dostali tehdy přechodně povolení mít sešit a zapisovat si do něj. Ty sešity jim zase vzali po maďarském povstání, když přišly represálie, utužování, přemísťování a vystěhovávání nejen v rámci věznice, ale i do jiných věznic.

Přestože nám soustavná a smysluplná práce chyběla, kompenzovali jsme to tím, že jsme se do nejvyšší možné míry snažili bičovat svoji paměť, případně také schopnost nějakého uceleného podání vlastních znalostí nebo interpretace dobré knihy, k níž jsme se náhodou, například z vězeňské knihovny nebo načerno propašované, dostali. Myslím si, že naše duševní kapacity neležely zcela ladem. Z hlediska soustavné práce to pochopitelně byla léta ztracená. Pro všechny. I takoví lidé, jako například básník Zdeněk Rotrekl nebo spisovatel Jiří Stránský, kteří tam řadu věcí zaznamenali na různé útržky toaletního papíru a hlavně si je uchovali v paměti nebo si alespoň uchovali podněty, které později transformovali, básnicky řečeno přetavili, jistě po mnoha stránkách o něco přišli. Ale získalo se tam přece jen

leccos, k čemu by člověk v běžném životě přišel jen stěží, nahodile nebo v mnohem menší intenzitě.

Byli pro vás někteří lidé, s nimiž jste se tam setkal, důležití vzhledem k vašim pozdějším životním aktivitám?

Jmenoval jsem národohospodáře Jiřího Hejdu, který byl odsouzen v procesu s Miladou Horákovou. Hejda byl autorem jednoho z neoficiálních programů hospodářské reformy, která měla řadu socialistických prvků – možná socialistickou základnu – a přitom obsahovala také prvky liberální, tržní a především pevný právní řád. A také řád morální. Poznal jsem celou řadu sociálnědemokratických funkcionářů, ať už předsedů krajských organizací nebo bývalých poslanců, od nichž jsem čerpal řadu informací, úsudků a názorů. V mnohém mi byli vzorem životního postoje, pokud šlo o jednotlivé politické problémy. Seznámil jsem se s bývalým sociálnědemokratickým novinářem Miloslavem Šimákem, o dva roky mladším, než jsem byl já. S ním jsem byl v srdečném, těsném, podnětném a také trochu ilegálně produktivním přátelství až do jeho smrti v roce 1993, neboť jsme v 70. letech a potom na sklonku 80. let měli, hlavně díky jeho odvaze a nápaditosti, sporadické ilegální kontakty s našimi politickými přáteli v zahraničí. Nemluvě o kontaktech domácích. Nešlo samozřejmě o přípravu povstání, ale o výměnu informací a kritickou výměnu pohledů zevnitř – v „ohradě“ – a venku, ve svobodném světě.

Mohl bych jmenovat celou řadu lidí, o kterých jsem se zmiňoval ve svých porůznu uveřejňovaných článcích a v korespondenci, ale omezím se jen na

některé. Na předsedu pražského kraje, sociálního demokrata a poslance Vladimíra Görnera, který velmi statečně vystupoval v době únorového převratu. Rád jsem měl poslance Josefa Veverku z Liberce, s kterým jsem měl ilegální styky, ještě než byl zatčen. Já jsem byl zatčen asi o půl roku později, naštěstí jsme na sebe nikdy nic nevyzradili, takže jsme si po této stránce mohli jeden druhého vážit. Společně jsme se potom v roce 1968 pokoušeli legalizovat sociální demokracii jako stranu. Skoro všem těmto starým pánům jsem potom byl na pohřbech.

Ještě bych chtěl něco říci k tomu, co člověku může dát kriminál obecně. Přečtěte si Kertészův román, který dostal Nobelovu cenu za literaturu za rok 2002.¹⁵ Kertész je maďarský spisovatel, Žid, který byl jako patnáctiletý odvezen do koncentráku. Jako hošík projel se svými vrstevníky Osvětímí a prošel také rampami, kde byla „hrubá“ selekce. Židovští kápoové, kteří byli určení k tomu, aby je předběžně připravili pro selekci, kterou potom dělali esesmani, je instruovali, co mají říkat. Všichni tihle patnáctiletí kluci o sobě měli prohlašovat, že jsou šestnáctiletí, protože jakmile hoch vzrůstem trochu na šestnáct vypadal, nešel rovnou do plynu. Ti, kteří šli na druhou stranu, šli do plynu, aniž to tušili. Ti, co zůstali, prošli baráky, odkud byli nakládáni do vlaku a odvázeni do jiných věznic, koncentráků nebo do fabrik na nucené práce. Kertész těžce onemocněl, prošel Buchenwaldem, ale přežil to. Kertész v knize přímo hovoří také o tom, že tam také zažil chvíle štěstí. Když největší nejistota a hrozba pominula a člověk se ocitl ve vězeňském prostředí se slušnými nebo odolnými lidmi,

¹⁵ Imre Kertész, *Člověk bez osudu*, Academia, Praha 2003.

úleva a možnost svobodné výměny dojmů, myšlenek a obsahů vědomí vlastně vedla k tomu, že se uprostřed toho největšího pronásledování najednou cítil docela lidsky a také svobodně. Na první poslech to zní neuvěřitelně. Můžete si říci, že to byli lidé, kteří měli zvláštní výhody nebo kterým se poštěstilo, že se dostali do podmínek, v nichž se dalo s velkou nadějí nebo s velkou pravděpodobností přežít, ale tak to nebylo. Stejně se cítili i lidé, kteří byli krajně ohrožení a smrti unikli o vlások.

Vězení, to byla také přehlídka lidí, kteří představovali různé fáze předchozích režimů. Setkal jsem se s představitelem Slovenského státu, což byli vysocí úředníci, vysocí propagandisté nebo členové vlády. Byli tam samozřejmě Němci odsouzení jako reprezentanti protektorátního režimu nebo pracovníci bezpečnostního aparátu, kteří byli v Sovětském svazu odsouzeni jako váleční zločinci nebo zajatci. Defilovali přede mnou představitelé československého demokratického meziválečného režimu, kteří byli postiženi podle takzvaného velkého retribučního dekretu a odsouzeni za svou činnost jako protektorátní činitelé nebo naopak za politickou činnost v přechodném „benešovském období“ 1945 až 1948, pokud se jí podařilo právně zkroutit tak, aby to už byla činnost velezrádná nebo jinak zhoubná.¹⁶ Někteří také

¹⁶ *Dekret o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech*, vydán 19. 6. 1945. Proti rozsudkům mimořádných lidových soudů se nebylo možno odvolat. Retribuce byla komunisty využívána jako prostředek k odstranění odpůrců. Ministr spravedlnosti Prokop Drtina přiznal, že do vězení se dostávaly osoby, na něž se obvinění teprve chystalo a odpovídající trestný čin ještě nebyl spáchán. Viz Libor Vykoupil, *Slovník českých dějin*, Brno 1994, s. 270–271.

byli odsouzeni za svou údajnou nebo i fakticky prokázanou politickou činnost poučnou. Ve skutečnosti byli jakožto osobnosti demokratického Československa trestáni za to, že se angažovali pro československý stát. Byli donuceni k tomu, aby se podepsali pod protokol, který vypadal strašně, i když ve skutečnosti šlo o normální plnění úřední povinnosti nebo o nezávaznou zdvořilostní či kavárenskou debatu s oficiálním představitelem nekomunistického státu.

Rád bych zdůraznil, že jsem tam zažil také okamžiky inspirativní a krásné, nejen relativně, vzhledem k prostředí a osudu, do něž jsem byl uvržen a jemuž jsem byl vystaven, ale také absolutně. Poslední věc, kterou bych k tomu řekl, je to, že jsem tam čerpal povzbuzení a životní příklad nejen z vynikajících osobností, ale též z prostých řadových lidí, mezi nimiž byli úctyhodní otcové rodin, sedláci, dělníci, živnostníci, drobní podnikatelé, vojáci z povolání a kněží – a to nejen představení řádů a biskupové, ale i prostí venkovští kněží a řadoví členové řádů, kteří vynikali svým smýšlením, životní odolností a morální vytrvalostí.

Vzdělané a intelektuálně samostatné lidi jsem našel také mezi nahodilými oběťmi okupačního režimu. To byli například řadoví landšturmáci. Landsturm byla poslední fáze odvodů, kterou hitlerovský režim zavedl, když sbíral padesátníky, staré sedláky nebo tovární zaměstnance a pověřoval je strážní službou v zázemí, ale nasazoval je také jako rezervu frontových jednotek. Konkrétně mám na mysli jednoho šumavského sedláka, který se svojí jednotkou likvidoval část české vesnice z vojenských důvodů, neboť jim to nařídila vyšší šarže. Potom byli zajati a usvědčeni a dostali u lidového soudu

deset až patnáct let, i když tam nakonec tak dlouho nezůstali, neboť mohli být individuálně amnestováni v roce 1955, kdy se amnestovali lidé odsouzení v rámci retribučního dekretu. Mám na mysli naše občany německé národnosti nebo německé občany, kteří na území protektorátu působili jako vojáci, úředníci nebo u policie. Mezi nimi se našli lidé nezávadní, s nimiž jsem jako se spoustou vězňů vycházel velmi korektně.

Když se mnou v roce 1969 v Lancasteru rozmlouval o těchto otázkách Sir Cecil Parrot, navrhl mi, abychom o tom společně vydali v angličtině knihu. V té době jsem měl v živé paměti všechny časové i personální souvislosti a byl bych po dokumentární stránce mohl takový obraz spolehlivě podat. Protože jsem však nebyl rozhodnut zůstat v exilu, neodvážil jsem se na tento Parrotův návrh přistoupit. Po návratu do normalizační Prahy jsem ovšem záměrně všechna tato témata vymazával z paměti, protože nikdy nebylo jisté, že vás StB o některých z nich nebude znovu vyslýchat. Dnes bych tedy takový obraz i s pracným úsilím stěží rekonstruoval. Možná že čtenáři budou po této stránce zklamáni. Pro mne je však celá tato vězeňská tematika velmi intimní a citově hluboká záležitost, o které se možná ještě pokusím sám něco napsat, ale která se týká tolika mně drahých lidí, že není pro mne snadné o tom mluvit.¹⁷

¹⁷ K výstavě Milady Horákové vyšla publikace *Pocta všem, kteří vzdorovali*, Státní ústřední archiv, Praha 2000, v níž je příspěvek J. Kohouta k tomuto tématu.

Jak jste žil, když jste se vrátil z kriminálu?

Z vězení jsem se vrátil při takzvané všeobecné amnestii, která všeobecná nebyla, protože z ní byly stovky lidí vyřazeny buď pod záminkou, že byli vedoucími ilegální skupiny, nebo se dopustili špionáže, která ohrožovala bezpečnost republiky, nebo že hrubým způsobem narušili výkon trestu. Mohl to být například útěkář, který se označoval zelenou nášivkou na rameni, ale pod pojem hrubé narušení výkonu trestu se mohlo zahrnout také mnoho dalších disciplinárních deliktů. Zkrátka: když jsme se my amnestovaní vrátili domů, zůstaly ještě ve vězeních pro politické zločiny stovky lidí.

Já se hned po rodinných a přátelských objetích viděl s docentem Patočkou. Jak jsem už říkal, znali jsme se osobně a rodinně už před mým uvězněním a naše vztahy byly velmi otevřené a kontakty časté. Teď jsme se vídali nejméně jednou měsíčně – na neutrální půdě nebo u nás. U Patočků jsme se většinou nescházeli, protože jejich byt byl poměrně malý a paní Helena byla dosti často nemocná. Zemřela na jaře 1967, ale již řadu let předtím trpěla cévním onemocněním, které se později projevovalo jako onemocnění psychické – trpěla například fobiemi.

Já jsem po amnestii musel začít fyzicky pracovat, jako téměř všichni amnestovaní političtí vězni. Nastoupil jsem jako pomocný dělník na pražské městské vinici v Tróji, kde je kaplička svaté Kláry, podle které se areál vinice jmenoval. Do měsíce jsem však byl zneschopněn, poněvadž se zjistilo, že tuberkulózní nález, který mi našli už v roce 1956 v Leopoldově, je v akutním stavu a musel jsem se jít léčit. Vynikající plícař doktor Podzemský mě

poslal do motolské nemocnice k primáři Platilovi, což byl odchovanec a přítel bratra Jana Patočky Františka, profesora mikrobiologie na lékařské fakultě. Odtud mě poslali do léčebny v Prosečnici u Kamenného Přívozu na Sázavě, kde jsem strávil půl roku. V sanatoriu mě Patočka navštívil s mým spolužákem Radimem Paloušem, jednou tam přišel na návštěvu Ivan Sviták, který mi přinesl knížku francouzského osvícenského myslitele Condorceta, s tím, že se mám pustit do jejího překladu.

Po návratu ze sanatoria jsem byl ještě půl roku v pracovní neschopnosti – rok byla hranice, která rozhodovala o tom, zda půjdu do invalidního důchodu, nebo budu uschopněn pro práci, ať už naplno nebo na částečný úvazek.

Jak to dopadlo?

Nemusel jsem se naštěstí vracet k lopatě, ale mohl jsem si hledat místo nějakého vrátného nebo skladového či kancelářského manipulanta. Od 1. ledna roku 1962 jsem se dostal do Filosofického ústavu ČSAV na částečný bibliografický úvazek, takže jsem byl vlastně Patočkovým podřízeným, neboť on byl ve Filosofickém ústavu vedoucím bibliografie a knihovny. Můj úvazek byl nejdříve padesátiprocentní, pak nižší, protože tam určitou úlohu hrály finance. To místo dva roky předtím zastávala moje žena, která byla od roku 1957 vyhozena ze školské služby. Já jsem po své nemoci na stoprocentní úvazek pracovat nemusel. Uschopněn jsem sice byl, ale jakožto osoba se změněnou pracovní schopností. Manželka se dostala jako vychovatelka do domova mládeže. Já jsem ke své práci bibliografických excerpací dělal

příležitostné překlady, výtahy pro časopis Výtvarné umění, tu a tam popřípadě práci pro nějaké jiné nakladatelství nebo instituci.

Tato situace trvala do roku 1966, kdy jsem docílil zrušení původního rozsudku a byl jsem přijat za knihovníka spojené knihovny Filosofického a Sociologického ústavu ČSAV. Sociologický ústav byl oficiálně založen v roce 1966 a jeho ředitelem se stal Miloš Kaláb, s nímž jsem se znal ze studií. Do té doby jsem nemohl zastávat žádné odborné místo, nýbrž jen místo na úrovni dokumentaristy. Kaláb mě zaměstnal jako knihovníka ve společné knihovně obou ústavů, kde se sociologický knižní fond teprve začal budovat. Zde jsem působil až do léta 1968, kdy jsem byl zařazen jako odborný pracovník do oddělení dějin filosofie, které vedl dr. Robert Kalivoda. Formálně trvalo mé nové zaměstnání na plný úvazek do léta 1970. Fakticky to bylo tak, že jsem od září do prosince 1968 byl oficiálně na stáži ve Vídni, od ledna do prosince 1969 oficiálně na univerzitě v britském Lancasteru, přičemž jsem zůstával odborným pracovníkem Filosofického ústavu. Měl jsem k tomu patřičná povolení ústavu i prezidia Akademie věd stejně jako spousta jiných zaměstnanců Akademie, kteří v tom období pracovali v zahraničí. Po návratu z Lancasteru jsem byl přeřazen do dokumentace, kde jsem zůstal do léta roku 1970. Tehdy byla v ČSAV provedena reorganizace, ze dne na den byl zrušen Filosofický ústav a Sociologický ústav a byl vytvořen společný Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, v němž už nebylo místo pro obor a výzkumný úkol, na kterém jsem od léta 1968 pracoval. V srpnu jsem byl z ČSAV propuštěn.

A co Patočka?

Od počátku roku 1962 jsem Patočkovi služebně podléhal a díky němu jsem byl také v roce 1966 přijat do knihovny, která mu podléhala. Jakožto Patočkův podřízený jsem na základě jeho návrhu dostal jeden den v týdnu studijní volno. V něm jsem pracoval na přípravě hesláře pro filosofický slovník, který Patočka navrhl a který jsme s několika dalšími pracovníky ústavu dávali dohromady. Když už jsme ho měli v ucelené podobě, přišel rok 1968 a byl konec. Po návratu z ciziny v roce 1970 jsem se s Patočkou stýkal znovu prakticky až do vypuknutí Charty.

S Patočkou jste se tedy scházeli i v letech normalizace.

Ano. Můj kontakt s Patočkou byl v 60. i v 70. letech velmi intenzivní. Od roku 1965 jsem měl to privilegium, že mi Patočka tykal a že jsem jako jediný z naší generace mohl tykat také já jemu. V roce 1967 se slavily Patočkovy šedesátiny. To už byla kulturní obleva a řada pracovníků Filosofického ústavu, kteří Patočku respektovali, a také jeho žáci – byť to příliš neproklamovali, protože byli členy KSČ, nicméně ho respektovali jako učitele a jako vynikajícího originálního myslitele –, prosadili, aby k jeho šedesátinám vyšlo speciální číslo Filosofického časopisu. Bylo v něm Zumrovo interview s Patočkou o jeho filosofickém působení, včetně zahraničního – nejprve v Paříži, potom v Berlíně a ve Freiburgu.

V tomto jubilejním čísle je uveřejněn můj článek s názvem „Konstanty a proměny Patočkovy filosofie“.¹⁸ V té době to byl první monografický pokus Patočku interpretovat a filosoficky ho celkově zařadit. Tento článek vyšel také v německém překladu v 90. letech a tam v poznámce blíže rozvádím, co jsem tenkrát nikde napsat ani říkat nemohl. Zaměřil jsem se hlavně na to, abych ukázal, že Patočka je fenomenolog od kosti. Fakt, že se v 50. letech zabýval intenzivně filosoficky také Marxem, hegelovskou levicí a německým idealismem, je profesionální filosofický výkon, ale nikterak Patočku nezařazuje do neomarxistického proudu. Tak se to totiž pokoušeli interpretovat někteří kritičtější filosofové mezi našimi marxisty, podle kterých byl Patočka vlastně neomarxista, což ani způsobu Patočkova filosofování, ani jeho dílu neodpovídalo.

Tím jsem snad cosi vykonal pro to, aby se Patočka nevykládal jinak, než jaký byl, a aby nedocházelo k matení pojmů. V tomto smyslu jsem snad trochu přispěl k tomu, aby hlavní Patočkova myšlenková linie a i linie jeho díla zůstala pro širší veřejnost nekontaminovaná jinými hledisky.

Zmínil jste se o Chartě. Podepsal jste ji?

Ne. Proč bych ji podepisoval? Já jsem se angažoval v 50. letech a byl jsem deset let v kriminále. Všichni ti, kteří Chartu podepsali, pokud vím s výjimkou Drtiny a některých nepolitických katolíků, v kriminále v 50. letech nebyli. Měl jsem už své v těle, proč bych měl nastavovat kůži znovu? A také nás naši přátelé, kteří do té Charty šli,

¹⁸ Viz Filosofický časopis, roč. XV, 1967, č. 5, s. 599–608.

šetřili. Oni si byli vědomi, že mají proti nám životní i pracovní náskok. Ať už se jim v 50. letech dařilo jakkoliv, nebyli na tom tak špatně jako my v kriminále. Neodnesli to tolik jako my ani zdravotně, ani existenčně, takže nás k podpisu nevybízel. To byly okolnosti, které mluvily proti tomu, abych se oficiálně stal chartistou.

Radim Palouš, s nímž jsem se samozřejmě po celou „chartistickou“ dobu stýkal, se stejně jako ostatní *patočkovci* – tedy náš bytový seminář – na Chartě oficiálně a aktivně podílel. Nikdo z tohoto okruhu kromě mne a kolegyně Hartmannové v 50. letech vězněn nebyl. Kolegyně Hartmannová Chartu 77 rovněž nepodepsala, třebaže toto hnutí po celou dobu jeho existence intenzivně podporovala. Kromě důvodů, které jsem již uvedl, jsme si říkali, že bude dobré, když Charta bude mít určité zázemí, které nebude mít estébáky pověšené přímo v patách, takže budeme moci kontaktovat další občanské kruhy nebo instituce, které Charta bude informativně nebo jinak potřebovat.

6. Přátelství s Janem Patočkou

Přijal jste od Jana Patočky nějaké osobní filosofické poselství?

Já jsem spíš dostal od Patočky životní podněty a morálněpoliticky závažné příklady. On mě vlastně celkově všeobecně inspiroval. Měl některé zásady velmi široce formulované, měl životní moudrost, moudrost věků – pravidla, která se tradují ve vzdělaneckých vrstvách po mnoho generací. Měl například zásadu *non multa, sed multum*, nezabývat se mnoha věcmi, ale jednou věcí se zabývat mnoho. Věnovat jí velmi mnoho pozornosti, práce a setrvat u ní dlouhodobě, celoživotně, nebo z ní udělat nějaký základ pro další životní činnost. Jinak mě fenomenologie spíš znepokojovala jako problém nebo přístup k řešení velkých filosofických otázek, který vypadal trochu záhadně. Tato určitá neprůhlednost mě lákala a pobízela k tomu, abych se snažil do ní více proniknout. Abych to shrnul, působil na mě jako velký osobní příklad, když odmyslím jeho nedostižný talent a jeho životní štěstí.

Patočka se včas dostal do přímého styku s velkými mysliteli. V roce 1929, když byl jako stipendista v Paříži, poznal Husserla, který na pařížské univerzitě přednášel francouzsky Karteziánské meditace. Za tři roky dostal Patočka stipendium do Německa. Shodou

okolností to byl převratný školní rok 1932/33, kdy v lednu 1933 Hitler formálně a zdánlivě legálně převzal moc v Německu a stal se říšským kancléřem. První semestr Patočka strávil v Berlíně, kde ho mocenský zvrát potkal, ale již předtím se snažil z Humboldtovy univerzity dostat do Freiburgu, kde působil Husserl. Husserl tam už v té době byl emeritním profesorem, ale působili tam jeho asistenti a také Martin Heidegger, který platil sice za nepřiliš věrného Husserlova žáka, ale určitě za největšího, protože to byl nejoriginálnější myslitel, který z Husserlovy školy vzešel. Patočka měl příležitost osobně slyšet jeho přednášky a chodil do Heideggerova semináře. Poté co se Hitler stal kancléřem, vstoupil Heidegger do nacistické strany. Od dubna 1933 byl zároveň rektorem, kterého dělal rok, ale v nacistické straně zůstal až do pádu hitlerovského Německa. Podobně jako u nás, pokud už někdo jednou v komunistické straně byl, přestože měl menší nebo větší pochybnosti nebo se s komunismem rozešel, netroufl si z toho vyvodit praktické důsledky: odejít ze strany znamenalo velkou existenční komplikaci, popřípadě ohrožení občanské svobody.

Prakticky tedy studoval Patočka v té době u Husserla, u Heideggera spíše formálně, poněvadž ten jako rektor neměl tehdy mnoho přednášek ani seminářů, třebaže už oficiálně převzal Husserlovu stoličku. Patočka si nicméně z té doby odnesl o Heideggerovi představu jako o vynikajícím a naprosto originálním mysliteli. Ve Freiburgu ovšem studoval hlavně Husserlovo dílo pod vedením Husserlova asistenta Eugena Finka, který byl o dva roky starší než Patočka. Husserl se tehdy velmi zaradoval, že konečně přichází adept fenomenologie

z jeho staré vlasti.¹⁹ Fink byl Husserlem pověřen, aby Patočku do jeho díla zasvětil.

Bez ohledu na to, že jsem od samého počátku nahlížel, že Patočkův formát nemám, viděl jsem v Patočkovi vzor soudobého filosofa, jemuž jsem se snažil podle svých sil přiblížit. Patočka pro mne tedy nebyl vzorem konkrétním, ale spíše ideálním, jako jím byl například T. G. Masaryk, kterého jsem četl dříve, než jsem začal studovat filosofii na vysoké škole. Toho jsem samozřejmě jako vysokoškolského učitele zastihnout nemohl. Zato Patočka byl pro mne ztělesněním zásad, které jsem ctil na Masarykovi jako mysliteli ukazujícím, že filosofii je třeba znát pro život, ve kterém jde o hledání pravdy: že pravdu člověk musí husovským způsobem cítit a lpět na ní tak, jak je to vyjádřeno v Husově odkazu z Kostnice. Potud na mne Patočka jistě působil silněji než všechny knižní příklady, protože osobní vztah a osobní prožitek je daleko účinnější, je všestrannější nežli účinek četby nebo nepřímý vliv.

Obávám se, že jsem to *in concreto* nikdy nepřivedl tak daleko, abych se mohl považovat za fenomenologa nebo filosofa, který fenomenologické metodě opravdu do hloubi porozuměl a je schopen ji při filosofické četbě nebo filosofickém uvažování aplikovat. Třebaže je to pořád můj cíl, myslím, že se mu blížím, jak říkávají matematikové, asymptoticky, tak jako se sobě blíží dvě rovnoběžky, které se sice protnou, ale v nekonečnu.

¹⁹ Edmund Husserl se narodil v Prostějově.

Proč?

Protože jsem se jak z vnějších příčin, tak z vnitřních popudů nezabýval filosofií soustavně, nýbrž jenom příležitostně, někdy jsem ji jenom tak kradl po nocích. Ani během těch posledních 18 let, co jsem v důchodu, jsem se filosofii nevěnoval soustavně. Buď proto, že jsem neměl schopnost plného soustředění, nebo proto, že jsem se vždy rozptyloval veřejnými zájmy. Vedle existenčních povinností, které má každý normální člověk, jsem věnoval teoretickou pozornost také veřejnému dění, literatuře v širokém slova smyslu a pěstování osobních styků, často více nebo méně riskantních. Návrat k filosofické a teoretické práci byl u mne vždy po krůčcích a s přestávkami. Dnes už si to ani moc nevyčítám, třebaže to dříve bylo spíš okolnostmi a teď si za to mohu spíše sám.

Jaký význam pro vás mělo, že jste si s Janem Patočkou začal tykat?

Morálně obrovský, psychologicky trochu problematický. Na jedné straně mě povznášelo, že nebetyčně mě převyšující myslitel, člověk duševně i životně o tolik zralejší, mě bere – jistě jen v některém ohledu – za sobě rovného a snad dokonce v něčem i ostřílenějšího. Na druhé straně jsem si uvědomoval, jak nesnadno jeho vysokému hodnocení dostojím a jak lehce ho mohu zklamat. Dodnes to považuji za jeden z netušených životních darů a nejsem si jist, zda jsem s ním dost vděčně nakládal. O nějaké mé – byť jen přibližné – odborné zaslouženosti takového Patočkova vztahu ke

mně nemůže být ani řeči. Po jeho neohroženém vystoupení ve věci Charty 77 bledne mých deset let ve vězení jako pouhý projev jakéhosi nesouhlasu vedle Patočkova před celým světem vedeného útoku na sám kořen našeho historického neštěstí.

Vedle daru života a věrného rodinného a přátelského zázemí byl Patočkův důvěřivý otevřený postoj vůči mně největším osobním štěstím, jaké mě potkalo. Pomáhalo mi překonat ostatní nezdary a posilovalo mě při zvládání teoretických i praktických obtíží. Dodává mi dokonce naději, že snad ani filosoficky není pro mne dosud všem dnům konec. Pokud vím, bylo pro Patočku – vedle mnoha úctyhodných vztahů s řadou tvůrčích osobností – nejcennější jeho přátelství s profesorem J. B. Součkem z pražské evangelické teologické fakulty, jedním z našich největších novozákoníků.

Byl jste také účastníkem bytových seminářů. Jaké byly jejich začátky a průběh?

Několik z nás mělo příležitost navštívit Patočku doma již v době studia u příležitosti kolokvií. On zcela ochotně kolokvia absolvoval u sebe doma. To byly vlastně ústní zkoušky, na jejichž základě vyučující zapsal do indexu, že jsme absolvovali úspěšně jeho přednášku nebo seminář. Tam, kde bylo třeba vysvědčení, dal známku na vysvědčení jakožto výsledek této dílčí zkoušky.

Pak se stalo, že mě při podobně motivované návštěvě jednou paní Helenka Patočková pozvala na nedělní oběd. Já jsem tehdy neměl v Praze rodiče, kteří sice v Praze bydleli přes válku, ale potom byl otec služebně mimo Prahu. To byly možná vnější okolnosti,

keré vedly k tomuto pozvání, dalším podnětem bylo to, že Patočka rád občas prostřednictvím své paní pozval někoho ze studentů, které považoval za filosoficky za-interesované.

Já jsem se už dříve zmiňoval o tom, že jsme na Filosofické fakultě UK měli sociálnědemokratickou studentskou sekci, na jejíž schůze jsme zvali fakultní učitele, kteří buď inklinovali k sociálnědemokratickému pojetí politiky, nebo byli politicky neutrální. Patočku jsme si ovšem nikdy netroufli pozvat. Když se na podzim roku 1947 politické problémy vyostřovaly, domnívali jsme se, že pokud se nebudeme doopravdy angažovat jako komunističtí kolegové, neobstojíme v polemice s nimi. Vedli jsme s nimi jakýsi ideologický i organizační zápas. Ten se týkal i personálních otázek.

Tehdy jsem z nějakých nářeků vydedukoval, že Patočka by byl rád, kdyby byl jmenován mimořádným profesorem. Dva Patočkovi bratři už profesory byli – rozhodně jím byl jeho starší bratr František, profesor mikrobiologie na Lékařské fakultě UK. Mladší bratr Cyril byl stavař, nevím, byl-li v té době docentem nebo už profesorem na pražské technice. V každém případě šlo o rodinu a generaci, kde se považovalo přímo za povinnost o univerzitní kariéru usilovat. Pro Patočku by profesura byla znamenala také finanční zlepšení: hospodářské poměry soukromých docentů nebyly nijak skvělé. Měli platy středoškolských učitelů, byli však vyvázáni z výuky na střední škole a místo toho měli povinnost přednášet a konat semináře na univerzitě nebo technice. Pořád ale zůstávali pracovníky, které vysoká škola neplatila. Platil je příslušný ministerský odbor jakožto středoškolské profesory na dovolené.

Zmiňoval jsem se myslím o tom, že počátkem roku 1948 jsem o možnosti Patočkovy profesury mluvil se sociálnědemokratickým poslancem MUDr. Bělehrádkem, který mi slíbil, že bude věc podporovat. Bělehrádek měl za sebou nacistický kriminál, byl prvním poválečným rektorem UK a tehdy stál před rozhodnutím, má-li kandidovat v nadcházejících volbách do parlamentu, nebo se stát československým reprezentantem UNESCO v Paříži.

Mezitím ale přišel únorový převrat a všechno bylo jinak. Já jsem v období převratu bydlel v Hradčanské koleji v Dejvicích a první, kdo mě po 25. únoru navštívil, byl Patočka. Přišel velmi ustaraný, co je se mnou, jestli už mě neprohání policie nebo mi nehrozí zatčení. A to udělal ve chvíli, kdy sám byl na černé listině a rozhodnutím akčního výboru byl zbaven docentury na FF UK!

Od té doby jsem nevěděl dne ani hodiny. Akční výbor mě postihl podmíněným vyloučením. Moji slušní, levicově orientovaní kolegové ze sociální demokracie se snažili mě na fakultě udržet. Dostal jsem lhůtu dvou semestrů na dokončení studia a složení druhé státnice, ale byl jsem vyloučen ze Spolku posluchačů filosofie a byla mi vyslovena veřejná důtka. Patočka byl nejprve akčním výborem zbaven práva vyučovat, ale někteří komunističtí studenti, kteří navštěvovali jeho přednášky a semináře, si uvědomovali Patočkův formát a charakter a v akčním výboru se za něj bili. Patočka pak zůstal na fakultě jako docent do konce školního roku 1949/50. V březnu 1950 mě zatkli.

Během roku 1948 jsem se s Patočkou vídal hlavně na jeho přednáškách a seminářích. V šibeniční lhůtě – do

13. prosince 1948 – jsem odevzdal jak písemnou státní práci z ruštiny, tak písemnou práci z filosofie. Tu jsem odevzdával profesoru Kozákovi. Téma práce znělo „Marsaryk a materialistická dialektika“. Jeden ze strojopisů jsem dal k posouzení Patočkovi a někdy v září jsem od něj dostal korespondenční lístek, kde mou práci velmi pochválil. Mám od Patočky několik koresponděnek, pohlednic a dopisů, ale tenhle lístek se mi ztratil. Zároveň v něm oceňoval ještě tři – čtyři kolegy ze svých seminářů s politováním, že teď už nemáme moc vyhlídek pokračovat, protože budoucnost filosofie v ČSR je nejistá. Tehdy jsem také Patočku požádal, aby mi šel za svědka na svatbu, která se konala 25. září 1948 na Staroměstské radnici. Máme z ní několik hezkých fotografií s usmívajícím se Janem Patočkou, který stojí vedle našich rodičů a básníka Františka Hrubína, svědka mé manželky Jasněny Rónové.

Jak se tam ocitl Hrubín? Mohl byste mi něco říci o tom, jak jste se seznámil s paní Jasněnou, o tom jsme ještě nehovořili.

To souviselo s celou poválečnou situací českých vysokoškoláků, kterých se po šestiletém uzavření univerzit a technik počínaje 17. listopadem 1939 sešlo najednou v mimořádném letním semestru v létě 1945 plno ročníků. Já s Radimem Paloušem, maturanti z roku 1943, jsme se ocitli v týchž lavicích vedle maturantů od roku 1939 do roku 1945, a to jak na přednáškách a seminářích z filosofie, kterou jsme studovali společně, tak každý ve „svém“ předmětu – Palouš na historii, já na ruštině.

Proč jste si vybral ruštinu?

Rusy jsme doma měli rádi. Otec tam pobyl od léta 1915 do začátku roku 1920, když jako devatenáctiletý rakouský voják přeběhl k Rusům do zajetí a po více než dvou letech pobytu v zajateckých táborech a na práci u sedláka se dostal do legií. Od nejtělejšího dětství jsem ho slyšel prozpěvovat ruské písně. Vedle vřelých styků s řadou legionářů – „brášků“ – zejména ruských se vídal také s některými ruskými emigranty (rodiče byli např. za kmotry holčičce z česko-ruského manželství – při těch křtinách jsem prvně viděl pravoslavného popa). No, a pak jejich obrovský podíl na porážce Hitlera – i když jsme z bojů o Prahu věděli, že „včas“ nepřišli, jak tvrdila komunistická propaganda, ale skoro po všem. A navíc postojem svého generálního štábu vlastně zbytečně prodlužovali agónii Pražského povstání a rozmnožili jeho oběti.

Myslel jsem si tehdy – bral jsem doslova oficiální vládní propagandu –, že budeme mostem mezi Západem a Východem, že významně přispějeme k jejich vzájemnému porozumění, což nám usnadní naše slovanství, které má jazykově blíž k Východoevropanům a kulturně patří k Západu. Zkrátka jsem propadl jakémusi „duchu doby“ a jen postupnými šoky jsem se z jeho moci dostával.

Jasněna byla maturitní ročník 1940, byla lidsky zralejší než já, citově mnohem opravdovější, mnohem zasvěcenější znalkyně ruštiny a ruské i naší a světové literatury. K ruštině se dostala několikaletým stykem s bratry Machoninovými. Nejstarší Sergej se vrátil roku 1943 z koncentráku Sachsenhausen s ostatními

vysokoškoláky, odvečenými tam po 17. listopadu 1939, poté co je prezident Hácha fakticky na Němcích vyškemral za to, že souhlasil s nasazením několika praporů protektorátního takzvaného „vládního vojska“ k strážní službě v severní Itálii.

Propadl jsem tehdy Jasněninu kouzlu a ona zas chudák začala za mnou klopýtat ve stopách mých politických aktivit. Pod otcovým vlivem („bolšánům nevěř, pořád lžou, jako tenkrát za první války v Rusku,“ říkal stále) jsem vstoupil do „jeho“ sociálnědemokratické strany, abych „čelil“ komunistické sociální demagogii odpovědnějším a demokratickým přístupem. Ale třebaže jsem pak v převratných únorových dnech roku 1948 zažil podvodné, policejně podepřené převzetí ČSSD, dělal jsem si víc iluzí o dalších možnostech, jak čelit pokračující komunizaci, nežli má mnohem romantičtější láska Jasněna. Myslím, že by byla se mnou odešla do ciziny, kdybych se k tomu byl hned po únorovém převratu odhodlal. Čím dál víc však váhala, zejména proto, že zdraví jejího otce, postiženého mozkovou mrtvicí, se v rozkolísané poúnorové situaci začalo prudce zhoršovat a on na počátku léta umřel. Jasněninou hlavní starostí pak bylo podepřít zdrcenou matku, která na ní lpěla.

Já jsem lehkověrně doufal, že – jak říkával můj otec – se žádná kaše nejlí tak horká, jak se uvaří, a že tedy i přes politický postih budu s to nějak v ústraní přečkat kritickou dobu. Že Stalin buďto vyprovokuje válku a rychle ji prohraje, nebo že bude chtít se Západem koexistovat, a pak bude muset přestat se stupňováním mezinárodního i vnitropolitického napětí.

A tak jsme se tedy rozhodli pro sňatek. Jasněnka se už z doby, kdy psávala do středoškolského Studentského časopisu, znala s řadou literátů a požádala Františka Hrubína, pro něhož jsme jako ruštináři dělali prozaické překlady některých klasických Puškinových pohádek, které on potom přebásňoval do češtiny, aby nám šel za svědka. Na naší svatbě si pak dobře rozuměl jak s Patočkou, tak s mým otcem při rodinném obědě, který připravily naše maminky a tety.

Spěchali jsme přitom dokončit zkoušky, v čemž jsem Jasněnu – jakožto podmíněně vyloučený – musel předběhnout, a oba jsme začali učit na střední škole, ona jako suplentka na Smíchově, já jako zatímní státní profesor na gymnáziu v Ječné ulici. A společně jsme překládali. Pak ale někteří přátelé začali mizet, někteří do kriminálu, jiní za hranice a já jsem byl jednou nohou doma a druhou v kriminále. V takovém napětí nebylo ani pomyšlení na to přivádět na svět děti.

Byla to ta doba, kdy jste se začal s Patočkou sblížovat také mimofakultně?

Ano, Patočka si k sobě zval na návštěvu dva nebo tři studenty a probíral s nimi některé filosofické otázky, diskutované v semináři nebo probírané v přednáškách. Často při tom rozvíjel problém, který se řešil oficiálně ve výuce. Ale mluvilo se také o věcech politických. Já jsem se ho například během dvou let, od února 1948 až do mého zatčení na jaře 1950, několikrát ptal, zda také neuvažuje o odchodu do ciziny. Mohu myslím věřit tomu, co mi v roce 1987 říkal v Paříži bývalý kolega z Filosofické fakulty Vladimír Peška, když jsem se

poprvé od roku 1969 zase dostal na Západ. Peška se jako nestraník stal na naší sociálnědemokratické kandidátce předsedou Spolku posluchačů filosofie SPF, zatímco do té doby tam byli předsedy komunističtí studenti. Peška se v této funkci v únoru velmi angažoval proti komunistům. Byl tehdy také jedním z pětičlenné delegace, které velící důstojník SNB povolil návštěvu prezidentské kanceláře při proslulé, násilně rozehnané studentské demonstraci dne 25. 2. 1948. Peška potom zjara přešel hranice a dostal se do Francie, kde dostudoval a stal se pracovníkem Denisova slovanského ústavu. V roce 1987 byl ředitelem knihovny tohoto ústavu.

Peška mi po téměř 40 letech řekl, že šel do zahraničí cestou, kterou měl jít Patočka. Profesor Václav Černý, Patočkův o dva roky starší přítel, byl od roku 1945 do roku 1948 oddaným stoupencem prezidenta Beneše a po únoru 1948 měl příležitost organizovat ilegální odchody – tehdy ještě poměrně bezpečné, protože hranice nebyly zadržované a službu tam ještě konali Benešovi věrní „financi“. Patočka měl prý příležitost odejít s celou rodinou a Peška říkal, že právě tuto cestu, připravenou pro Patočku, nabídl Černý jemu, protože Patočka ji předtím odmítl. Já jsem se o další podrobnosti nezajímal, protože ani v roce 1987 nebylo jisté, že mě po návratu nebude StB tvrdě vyslýchat. Co člověk neví, to nepoví. A co ví, i když nechce povědět, tak z něj za určitých okolností mohou dostat.

Patočka po komunistickém převratu o odchodu do zahraničí uvažoval, ale na mou přímou otázku mi tenkrát řekl, že to zavrhl, protože není jasné, jak se věci vyvinou. Byl si vědom, že rodina – tři malé děti – ho potřebuje a nechtěl riskovat její ohrožení, ať už v ČSR, kdyby se věc

nepodařila, nebo venku, kde není nic připraveno a kde by se muselo začínat v německých uprchlických táborech. Uváděl také, že by jeho otec nepochopil, proč do ciziny odchází. Patočkův otec patřil k volnomyšlenkářské protirakouské generaci, která se těšila na vznik Československé republiky a byla k novému státu naprosto loajální. Opustit stát pro lidi tohoto typu nepřipadalo tak snadno v úvahu. „Tohle já bych svému otci nevysvětlil, proč utíkám z vlastního státu,“ říkal Patočka. Jeho otec byl starý pán přesvědčený o tom, že když oni mohli být proti Rakousku a přežít to a když teď nežijeme pod nacismem, kde se to přežít nedalo, že to můžeme přežít podobně jako za první světové války.

Komunistický režim se v počátcích zaměřil na lidi otevřeně politicky vystupující proti KSČ, ale v širší veřejnosti to ještě nevypadalo na masové pronásledování z třídně politických důvodů. To se v roce 1948 ještě obecně nepředpokládalo. Nebyli jsme na to mentálně připraveni a účinek převratu byl proto o to strašnější. Masové pronásledování jsme si začali doopravdy uvědomovat až v průběhu podzimu roku 1949, kdy nastalo velké zatýkání kolem Milady Horákové. Pak šly do vězení tisíce lidí a rozběhly se desítky, ba stovky politických procesů.

Až do mého zatčení byly mé mimofakultní kontakty s Patočkou ojedinělé a nepravdivé. Na jaře 1949 jsme sice uvažovali o jakémsi letním týdenním filosofickém semináři v Heřmanově Městci, odkud byli naši kolegové bratři Löwitové, z čehož ovšem sešlo, protože se těmto dvěma obětavým pořadatelům podařilo legálně vycestovat z ČSR, kam se už za komunistického režimu nevrátili. S Patočkou jsme tedy byli v osobním styku jako

účastníci občasných, ale zcela nepravidelných „bytových seminářů“. Tak jsme to ale nenazývali, to pojmenování vzniklo až po srpnu 1968. Od manželky a od Paloušových a dalších přátel, kteří zůstali v osobním styku i po mém zatčení, vím, že víceméně pravidelné schůzky s Patočkou pokračovaly po celá 50. léta. Tu a tam to bylo také – beze mne – u nás, ale spíše to bývalo u Stuchlíků, kteří bydleli ve stejném domě jako my. Naše přítelkyně Eva Stuchlíková byla nejen nadanou a oddanou Patočkovou posluchačkou, ale jako psychologka byla leckdy i jeho důvěrnou konzultantkou.

Po roce 1960 už jsem se těchto schůzek zase zúčastňoval. Náš užší okruh kolem Jana Patočky byla spíše uzavřená společnost. Patřili do ní manželé Paloušovi, my, manželé Hejdánkovi, doktorka Holubová, kunsthistorička, která se s Patočkou sblížila, když ležel jako lazar v Mariánských Lázních s páteří asi v roce 1953. Jasněna do této společnosti přivedla některé ze svých bývalých žáků. Její žákyní z Drtinova gymnázia byla například Jiřina Majerová, která chodila se Sašou Klimentem, budoucím spisovatelem a redaktorem slavných Literárních novin v 60. letech. Přivedla tam také Jiřinčina spolužák Jiřího Němce, který pak studoval psychologii a Jasněnu uháněl, aby ho někdy pozvala, až u nás bude Patočka. Náš „patočkovský“ okruh tedy tvořili vedle nás Paloušovi, Hejdánkovi, Jiří a Dana Němcovi, Klimentovi a jejich kamarád Ivan Vyskočil – herec, spisovatel a režisér – s manželkou Evou a docentka Holubová s Evou Stuchlíkovou. Tento okruh lidí se s Patočkou tak jednou za měsíc scházel. V té době už byla paní Patočková nemocná, tak se to u Patočků nekonalo

a Patočka přicházel sám do bytů některé z uvedených rodin.

V 60. letech už měl Patočka samozřejmě veliký okruh známých, s nimiž se scházel spíše za účelem uměnovědných, literárněvědných či historických debat. Patočka se například přes dceru Janu, která vystudovala DAMU a potom v divadelnictví působila jako odborná kritička, poznal s divadelníky, např. s Otomarem Krejčou. Krejča velmi stál o to, aby ho Jana seznámila s otcem. Tak vznikl další z „bytových“ kroužků – kroužek reprodukcí a autorských dramatických umělců. Patočka se takto blíže seznámil též s dramatikem Josefem Topolem. Napsal řadu pronikavých recenzí Vyskočilových her a knížek a přes Vyskočila navázal kontakt s dalšími pracovníky divadla Na zábradlí, kde se také poprvé setkal se jménem Václav Havel. Širší okruh zájemců o Patočkovy názory rostl zejména po jeho penzionování v roce 1972, ať už mezi literáty, bohemisty, historiky či mladými filosofy v užším smyslu slova.

Náš „patočkovský“ okruh se pravidelně scházel až do vzniku Charty. Za necelé tři poslední měsíce Patočkova života od vzniku Charty jsme se však jako skupina nesešli. Většina z jeho účastníků Chartu podepsala – Hejdánkovi, Němcovi, Paloušovi, Eva Stuchlíková, Milu Holubová. Když byli chartisté za Vyskočilem, řekl jim: „Já na to nemám, já mám tři nedostudované děti, já si na to netroufám.“ Přesto se držel, nepodepsal Antichartu a potom měl potíže, aby vůbec mohl hrát v nějaké divadelní kavárně. Poslední roky před listopadem působil v Osvětové besedě Národního domu v Praze 5, kde měl svůj kamrlík, psal a hrál představení.

Prosinec 1976, těsně před Chartou, jsem trávil v posledním turnusu roku v Mariánských Lázních, protože mě v roce 1975 operovali ledvinu. Pár dní před odchodem jsem dostal od Patočky lístek: „Až se uvidíme, bude bohdá o čem důležitém třeba promluvit.“ Kolem 20. prosince jsem se vrátil do Prahy a pokoušel jsem se Patočkovi volat. On pak volal k nám, ale zase nestihl mne. Tenkrát jsme dostali od rodičů, kteří žili v Litoměřicích, jablka. Naložil jsem je a odvezl k Patočkovi do Tomanovky, kde bydlel u Sokolů, ve vile otce našeho nynějšího děkana Jana Sokola, manžela Patočkovy dcery Fanyanky. Patočka tehdy nebyl doma, byl tam jenom Honzík, jeho syn, a ten říkal: „Jé, to bude otec litovat, že jste ho nestihl. Otec někde pobíhá, rád by s vámi mluvil, ale kdy se vrátí, to nevím, no zkuste na něj počkat.“ To už se připravovalo vystoupení Charty 77, o čemž jsem neměl zdání. Po Honzíkovi jsem vzkázal, ať mi otec zavolá, ale on se už neozval. Mezitím to spustili. Na Tři krále StB sebrala čtyři spisovatele, kteří vezli první stovky chartistických podpisů do parlamentu.

Já jsem se o tom dozvěděl z rozhlasu, z tisku a propagandistické kampaně, která se potom rozběhla. Eva Stuchlíková, Miloslava Holubová a Patočka to podepsali, ale nikdo z nich mi to nechtěl říct. Patočka by mi to asi řekl, ale nestihl to vzhledem k tomu, že už byl v jednom kole, protože na něho naléhali jak spisovatelé, tak jiní signatáři.

V Patočkovi viděli mnozí od druhé poloviny 60. let hlavu, která nás reprezentovala na nejvyspělejší filosoficko-politické úrovni, a to ne ve smyslu nějakého stranicství, ale ve smyslu všeobecného kulturního uvolňování a upevňování právních institucí. Patočka to

dovedl formulovat v některých svých člancích, v divadelnických publikacích i na veřejných přednáškách v Akademii.

Víme od Václava Havla, že když byl Patočka osloven, aby se stal jedním ze tří mluvčích Charty, řekl něco v tom smyslu, že je ochoten to přijmout pouze tehdy, jestliže takovou nabídku odmítne Václav Černý. K tomu došlo a téměř sedmdesátiletý Patočka tuto úlohu přijal jako poslání.

Jsem přesvědčen, že Jan Patočka tuto roli přijal jako službu filosofii a politice vůbec a české zvláště. Že tím realizoval etický postulát formulovaný Kantem, kterého má podle mého názoru na mysli v textu z 21. ledna 1977, nazvaném „O povinnosti bránit se proti bezpráví“. Tento text Patočka jako mluvčí naskicoval a zveřejnil sice dva týdny předtím, ale je s uvedeným datem v rekonstruované podobě publikován ve sborníku *Charta 77*.²⁰ Místo, které tu mám na mysli, zní: „Signatáři si jsou však vědomi, že už před 180 lety se pomocí přesného členění pojmů osvětlilo, že všechny mravní povinnosti spočívají v tom, co může být nazváno povinnostmi člověka k sobě samému, povinnostmi, které v sobě zahrnují i nutnost bránit se proti každému utrpěnému bezpráví.“

Myslím, že tu Jan Patočka v dramatické historické situaci předvedl, co v praxi znamená Rádlův filosofický odkaz z jeho posthumní knihy *Útěcha z filosofie*, co po smyslu se shoduje s tím, co řekl Sókratés svým soudcům a čím se řídili jeho velcí následovníci Boëthius, Hus, Thomas More a za druhé světové války například katolický kněz a existenciální myslitel Paul Landsberg.

²⁰ Charta 77 – dokumentace, tamtéž, s. 31–34.

Ten k výměru etického jednání přidal moment „včasnosti“, jak o něm hovoří Nerudovy verše: „...čas žádný dvakrát se nenarodí, čin dvakrát nezraje...“ Landsberg svou etickou koncepcí zaplatil životem v nacistickém koncentračním táboře Oranienburg, když se předtím jako štvanec na francouzsko-španělském pyrenejském pomezí vzdal úmyslu spáchat sebevraždu požitím jedu.²¹

Během posledních dvou měsíců Patočkova života se s ním setkala moje žena u Němců, ale já už jsem ho do jeho smrti neviděl. Chtěl jsem ho jít navštívit, když ležel po mrtvici na interně na Strahově. Den předtím tam byla Eva Stuchlíková s docentkou Holubovou a ty mě ujistily, že mu vlastně nic není, že se z okna smál, když s nimi hovořil, že každou chvíli přijde domů a že je zbytečné, abych za ním chodil. Ony ale byly jenom vně nemocnice, dovnitř je nepustili, protože tenkrát byla chřipková epidemie. Druhý nebo třetí den dostal Patočka další záchvat, který už nepřežil.

V oněch prvních „chartistických“ týdnech jsem si uvědomoval, že Patočka je pevně odhodlán neslevit z požadavků Chartou formulovaných. Myslím, že se na situaci díval analogicky jako za mnichovské krize a v létě roku 1968, kdy – jak vím – byl toho názoru, že se nemá kapitulovat. Připouštěl sice, že politik může mít své důvody k ústupkům, ale on situaci neposuzoval politicky instrumentálně, nýbrž jako filosof. A v kontextu Charty 77 jako filosof jednal. Domnívám se, že Patočka tehdy také nechtěl zůstat nic dlužen svému o dvě generace staršímu českému filosofickému kolegovi, který jako jediný mezi filosofy, co jich kdy na světě bylo, založil

²¹ Viz Paul L. Landsberg, *Zkušenost smrti*, Vyšehrad, Praha 1991; předmluva Jana Sokola, s. 10.

stát. Tak to Patočka o Masarykovi napsal v jedné ze svých posledních masarykovských studií – k promýšlení Masarykova myšlenkového dědictví se Jan Patočka od mládí znovu a znovu vracel.

Jedna ze signatářek Charty mi později řekla, že se Patočka zajímal, jak se na tu záležitost dívám já, zda o tom vím a zda s tím souhlasím. Já jsem s tím samozřejmě souhlasil, což Patočka věděl od Radima Palouše, ale jeho vždy zajímaly konkrétní názorové odstíny. Já jsem se tehdy především o Patočku strašně bál, protože jsem věděl, že poslední roky měl velké srdeční a potom i mozkové problémy, ale o tom jsem s ním už nemluvil. Všichni jsme věděli, že ho v posledních letech silně bolela hlava, skoro při každé naší seanci si bral prášek proti bolesti, což jsme tenkrát nebrali vážně. To si člověk myslel, že staršího člověka, notabene pořád hlavou pracujícího, ta hlava občas bolet musí.

Přátelé, jako třeba Palouš nebo Kliment, mi o Chartě neřekli prostě proto, že jsem byl měsíc v Mariánkách. Kdybych nebyl pryč, tak bych se nejspíše zajímal o to, čím se právě zabývají. Možná bych viděl i připravovaný text. Korespondovat o takových věcech se samozřejmě nedalo. Záměrná a vážnější okolnost byla, že už mě Patočka zřejmě nechtěl angažovat. A pokud to neřekl nahlas, tak si určitě myslel, že mám své v těle a že je zbytečné, abych nesl kůži na trh, když už ji mám odřenou.

Přítom si myslím, že kdybychom se tehdy těsně před Vánocemi v roce 1976 setkali, třeba když jsem mu přinesl ta jablka, tak by mě to byl řekl a já bych to asi na místě podepsal. Po té akci samotné už se mi do toho nechtělo. Palouš mi výslovně řekl: „Podívej se, hlavní je,

že jsi s námi a že nejsi tak na ráně, jako jsme my. Budeš pro nás moci něco udělat, můžeme se ti s leccíms svěřit, budeš náš nenápadnej souběžník.“ A tak to potom bylo.

Když Jan Patočka zemřel, bylo třeba rychle napsat nekrolog. Palouš mě vyzval, abych to udělal a nějak to k nim doručil. Byli tehdy obleženi fízly, jejich staršího syna Jana za tmy přepadli na mostě Legií, nedaleko jejich bytu na Kampě, a hrozili mu, že ho shodí z mostu, třebaže Jan jediný z nejužší rodiny Chartu nepodepsal. Muselo to být napsáno ze dne na den. Za tmy jsme se s Aničkou Paloušovou setkali pod schody ve Všeřdově ulici a další den šel text, podepsaný jediným tehdy zbývajícím mluvčím z první trojice, profesorem Jiřím Hájkem, do světa.

7. Pražské jaro, politická činnost v jeho období a srpnová okupace

Vraťme se, prosím, ještě k 60. letům, konkrétně k Pražskému jaru. Jak to vlastně bylo se vznikem a s činností klubu politických vězňů K-231?

Reformní komunisté nechtěli přípravu této akce – vznik svépomocné organizace, usilující o rehabilitování nezákonně stíhaných občanů – nechávat jen v rukou lidí postižených procesy a vězněním, tím méně v rukou kolaborantských loutek, které reprezentovaly například Plojharovu Čs. stranu lidovou nebo takzvanou Čs. stranu socialistickou coby Gottwaldovu obrozenou Národní frontu. Realizátorem vládní rehabilitační koncepce se stal generál Pavel, který se tehdy choval statečně a politicky chytře.

Pavla si Dubček a komunističtí reformní představitelé vybrali jako ministra vnitra, když provedli rekonstrukci vlády v březnu 1968 a jmenovali Černíkovu vládu. Byl to člověk zkušený a solidní. Během svého věznění přišel na to, že zneužívání práva státem proti některým skupinám obyvatelstva, či dokonce proti jeho většině, byť rozškatulkované na různé postupně postihované skupiny, k ničemu kloudnému nevede. Že to znamená nakonec diktaturu nekontrolovatelných policejních šéfů, kteří vládou i domácím politikům a jsou to vlastně exponenti Sovětského svazu: nastrčené figury,

jako byl například ministr vnitra Kopřiva nebo Bacilek, kteří podepisovali rozsudky smrti ještě dříve, než proces proběhl. Uvedení ministři ve skutečnosti žádnou moc neměli, protože byli jen manipulovanými loutkami, za kterými byli pro veřejnost anonymní sovětští představitelé, kteří plnili instrukce od šéfa sovětské tajné služby Beriji nebo jiných příslušných stranických šéfů.

Pavla jsem v kriminále osobně nepoznal. Za druhé světové války se Pavel znal s nekomunisty, které potkal v zahraniční armádě, například s generálem Palečkem, jak už jsem se zmiňoval. Paleček byl jako národní socialista funkcionářem Mezinárodního svazu studentstva už ve 30. letech a po válce byl přidělen k velitelství okupační správy v Německu. Dubčekovské vedení dospělo k tomu, že by se záležitosti eventuálního vzniku klubu bývalých politických vězňů z let 50. a 60. měly řešit takovým způsobem, aby z toho nebylo protisovětské a protikomunistické organizační tažení a aby ho reprezentovali lidé, s nimiž by Dubčekova KSČ a Černíkova vláda mohly komunikovat a dosáhnout únosné shody.

V zákulisí K-231 stála tedy určitá dohoda ministra vnitra Pavla a Václava Palečka, kteří spolu dohodli hranice, ve kterých by organizace byla legálně únosná. Paleček si vyhledal několik lidí, které znal z vězení a o kterých byl přesvědčen, že jsou solidní a nejsou zarytí antikomunisté, neschopní rozumného kompromisu. S těmito lidmi jsem se ve vězení setkával, zejména v letech 1953–1956, kdy mně bylo již 30 let a oni mě brali jako svého partnera, který jim může sdělovat nálady, jaké v jeho generaci panují, a může případně prostředkovat mezi mladší generací a starší, zkušenou garniturou, která

měla za sebou koncentráky a prvorepublikovou činnost ve vyšších funkcích.

Pravým účelem organizace politických vězňů z let 1948–1968 bylo usilovat o odstranění právních důsledků vynesených rozsudků, čehož by se nejspíše dosáhlo všeobecnou abolicí, tedy jejich anulováním. K takovému generálnímu pardonu se však u čs. reformních komunistů nenašla právní vůle. Byli pouze ochotni vydat rehabilitační zákon, který umožní přezkoumávat jednotlivé rozsudky a při úspěšném výsledku pak zákonnou cestou přiznat odškodnění. Naši organizaci nezbylo než se s tím smířit podle zásady „lepší málo nežli nic“. Na sociálním poli to znamenalo také odškodnění za újmy na zdraví, utrpěné například při práci na uranu, podvýživou, záměrným decimováním v korekcích a podobně. Byla to nakonec přece jen přijatelná nabídka: když to takto přijmeme, komunisté naši organizaci budou tolerovat, nebudou ji kriminalizovat a budeme moci legálně napomáhat občanské rehabilitaci politicky postižených.

29. března 1968 jsme se jako delegáti sešli na Žofíně. To už byly v krajích a okresech či větších městech ustaveny skupiny bývalých politických vězňů pod hlavičkou K-231. Toho dne jsme se oficiálně stali fungujícím klubem. Existovali jsme pět měsíců, působili jsme do srpna 1968. Za tu dobu vznikly seznamy, které byly nutné, protože jsme vybírali členské příspěvky. To všechno se v srpnu likvidovalo, prvním impulzem bylo samozřejmě zlikvidovat všechny stopy, které by se daly zneužít k novým procesům. Nikdo nemohl vědět, jestli naše činnost nebude prohlášena za ilegální, za přípravu další velezrady. Kdyby potom v normalizaci chtěli tuto organizaci perzekvovat, neměli by na to doklady. Museli

by si je znovu „vytvořit“, a na to už neměli ani čas, ani sílu, protože hlavním zájmem normalizátorů bylo hlídat své bývalé funkcionáře, kteří setrvali v odporu proti okupaci, měli personální vazby na nový aparát, rozuměli jeho struktuře a mohli by ji narušovat a ohrožovat tak celý normalizační proces.

Klub K-231 v sobě samozřejmě měl demokratického ducha, poněvadž skuteční političtí vězni z 50. i 60. let měli ideově demokratickou motivaci, usilovali o právní řád, o obnovu svých procesů, i když většinou jen s nevelkým úspěchem. Na druhé straně nelze nevidět, že i tato „spontaneita“ byla zčásti regulovaná. Nakonec to byla jen jedna ze složek celkové systémové reformy, k níž se kladly základy. K-231 byla regionálně rozložená po krajích či okresech, neměla centrální výbor – jednotná organizační struktura existovala spíše fakticky než formálně. Veškerá naše činnost byla činnost přípravná. Definitivní rozhodnutí o povolení spolku vydává ministerstvo vnitra, a než k tomu dojde, může spolek, který splnil předepsané náležitosti, vyvíjet přípravnou činnost, což jsme dělali. Oficiálně jsme existovali tak jako třeba spolek včelařů.

Neoficiálně to bylo tak, že jsme si mezi sebou říkali, že stěží povolí, aby strany v rámci Národní fronty byly opravdu nezávislé a mohly v parlamentu navrhnout něco jiného než komunistická strana. My sociální demokraté jsme si říkali: „Když nás povolí v rámci Národní fronty vedle kolaborujících stran, my bychom punc kompromitované strany neměli, protože jsme byli dvacet let pronásledováni. My bychom znamenali předvoj průlomu eventuálních nezávislých politických stran, které by existovaly v rámci Národní fronty jako před únorem

1948 – se všemi příslušnými právy, samostatnou agendou, samostatnou kandidaturou ve volbách, a podobně.“ Doufali jsme, že dříve nebo později k tomu nastanou podmínky.

Činnost spolku skončila okupací?

Ano. Spolek ve skutečnosti nebyl povolen. Byla pouze podána žádost o povolení na ministerstvo vnitra s návrhem stanov a ministerstvo vnitra tolerovalo přípravnou činnost.

Měli jste nějaké konkrétní výsledky během své pětiměsíční, předběžné existence?

Výsledky byly hlavně morální a psychologické. Všichni jsme trochu zvedli hlavy, pro své okolí jsme se stali občany, kteří jsou bráni vážně a kteří mohou usilovat o svoji občanskou rehabilitaci v souvislosti s vlastní právní rehabilitací. Tím jsme posilovali hlavní tendenci, která pro většinu obyvatelstva měla smysl, to znamená zavádění právního státu namísto státu policejního, kterým Československo v 50. letech fakticky bylo, i když po roce 1960 se deklarovalo jako socialistický právní stát s novou ústavou, která sankcionovala různé změny prováděné zejména v 50. letech revoluční či protiprávní cestou.

Hlavní tendence dubčekismu směřovala k vnitropolitickému uklidnění a k právnímu normálu, a tím oslovovala většinu občanů. Každý chtěl mít právní jistotu, byť jinou, posunutou, ve srovnání s obdobím před únorem 1948, ale garantovanou řádnými soudy. Takovými soudy, které by se řídily míněním soudců

opřených o znění zákona, kde by rozsudky nebyly určovány předem, soudy, jejichž soudci by nebyli ovlivňováni nebo zastrašováni. Když měl například člen JZD nějaký záhumenek, chtěl mít jistotu, že mu záhumenek zůstane a že může prodat, co si na něm vypěstuje, že to může prodat v jiném okrese, kde mu za to dají víc, pokud to tam dokáže dopravit, aby ten zisk neprojezdil.

Druhá polovina 60. let byla doba, kdy se při jednotných zemědělských družstvech ustavovaly malé průmyslové výrobny, z nichž některé výborně prosperovaly. Zakládaly se výrobní podniky nejen z průmyslu výživy, ale třeba opravny aut, výrobny kuchyňských robotů a zařízení pro zahrádkáře. Toto už byl v Pražském jaru hotový fakt, který tady existoval. Existovala tady infrastruktura maloprůmyslu a maloobchodu, který potřeboval jen právní záruku, že si to krajský nebo okresní tajemník přes noc nerozmyslí a rázem nezruší, co malý podnik řekněme za tři roky s jistými oběťmi a vynaložením úspor již investičně realizoval. Že jeho snahy nepředvídatelnou funkcionářskou libovůlí nebo policejní zvůli nepřijdou vniveč. Součástí toho všeho byla také snaha o zprůhlednění, čili také o revize soudních procesů, které proběhly neregulérním způsobem. Tyto procesy byly nezákonné i z hlediska tehdejšího pozitivního práva. Pro zákon číslo 231 byly státní soudy a od roku 1953 také politické senáty krajských soudů vybaveny pravomocemi na urychlené, zvláštní řízení, které se samozřejmě vždy obracelo v neprospěch obžalovaných. Za tímto účelem byl spolek bývalých politických vězňů prakticky trpěn jako jakýsi sociálně politický ventil.

Často šlo tehdy prakticky o to, abychom nemohoucího spoluvězně dopravili k soudnímu líčení do

města vzdáleného třeba 300 kilometrů, což nemohl absolvovat, protože nebyl zdravotně způsobilý; abychom mu opatřili právní pomoc, na kterou buď neměl peníze, nebo neměl fyzicky možnost v místě advokátní poradnu vyhledat. Dokud spolek neexistoval, byla to v podstatě ilegální činnost – spoluprácí advokáta svému bývalému spoluvězni bychom porušovali zákon, protože nás tím nikdo nepověřil. Touto činností bychom se dostávali na ošemetnou půdu, představitel policejní pravomoci by nás mohl kdykoli zadržet nebo dát do vazby jako podezřelou osobu.

Vy jste se v té době podílel také na přípravné činnosti obnovy sociální demokracie. Můžete mi o tom něco říct?

To byl případ jen menšiny vězňů a týkal se také lidí, kteří neprošli vězením a kteří se k sociální demokracii byli ochotni hlásit buď jako mladí lidé, nebo s ní sympatizovali už před únorem 1948.

Jednání o sociální demokracii probíhalo na půdě Národní fronty, za niž s námi jednal její předseda dr. Krieger a její tajemník Evžen Erban. Téměř všichni, kteří zastávali vlivnější funkce před únorem 1948, byli pro to, aby se zkusila přímá obnova strany, nikoliv jen zřízení klubu, který by plédoval pro demokratickou minulost strany, seznamoval by s její historií a časem by případně nastolil otázku politických rehabilitací. To byl můj minimalistický program. My realisté jsme byli pro to, aby se pokud možno hned založil spolek, který by ve

skutečnosti obnovil činnost Dělnické akademie,²² čímž bychom připravovali půdu pro další eventuální krok – usilovat o obnovu sociálnědemokratické strany, pokud to politická situace dovolí.

Na ministerstvo vnitra jsme nakonec podali žádost o povolení spolku, který jsme nazvali Masarykovo sdružení demokratického socialismu MSDS. Ve skutečnosti jsme se tím už chystali přejmenovat tento spolek na Masarykovu sociálnědemokratickou stranu. Ustavili jsme dvě pětičlenné akční skupiny. První, ve které jsem byl také já, usilovala o spolek. Nakonec Smrkovský a Kriegel vstoupili v jednání s druhou pětičlennou skupinou našich aktivistů, která usilovala o obnovu strany, ale okolo 20. května 1968 jim řekli, že pro to nejsou, protože je to politicky neúnosné. Potom najednou Kriegel přišel s tím, že v rámci NF můžeme žádost o obnovu strany podat a že se o ní bude uvažovat. Když mi to naši sociálně demokratičtí „maximalisté“ navrhli, dal jsem se kooptovat do rozšířeného desetičlenného přípravného výboru pro obnovu sociálnědemokratické strany v rámci NF. V polovině července, když se začalo ukazovat, že Sověti nastupují tvrdší linii, jsme se na výzvu vedení pražské městské organizace KSČ a NF rozhodli jeho činnost pozastavit.

V této věci jsme oficiálně stále usilovali o legalizaci spolkovou, nepolitickou, která neměla a nemohla být po okupaci postížitelná. Protože však okupace byla akt porušující všechna mezinárodněprávní ustanovení i socialistickou ústavu z léta 1960, neměli

²² Dělnická akademie vznikla r. 1897 jako kulturně vzdělávací spolek z podnětu poslance J. Steinera a prof. T. G. Masaryka a existovala s výjimkou let 1939–1945 až do června 1948. Na jaře 1990 byla obnovena pod názvem Masarykova dělnická akademie.

jsme záruku, že nás znovu nepozatýkají a neřeknou, že to byla ilegální činnost. Takovouto činnost jsme pochopitelně nemohli provozovat jako lidé, kteří se osm let od propuštění z vězení vůbec nestýkali: my jsme se naopak stýkali a o těch věcech jsme hovořili. Byly to základní věci našeho života, které mohly rozhodnout o tom, zda se dostaneme ke svému povolání, nebo nikoliv, budeme-li soudně rehabilitováni, nebo nikoliv. To vše se mohlo zvrtnout, naše mnohaleté styky se daly označit za ilegální, obnova hnutí se mohla obrátit proti nám. S touto obavou jsme chápali 21. srpen.

Po srpnu už se legálně nedalo v tomto směru dělat nic. To, co se dalo dělat, se muselo sfouknout během jara. A já myslím, že byla chyba, že se tehdy naši staří páni většinou upjali na možnost obnovy strany v rámci Národní fronty. Já jsem se k tomu loajálně přidal, ale myslím, že kdybychom byli v březnu rozjeli sdružení MSDS, tak jsme mohli vydat pár brožur, udělat pár přednášek, třeba i ve fabrikách. Pro tu myšlenku by se udělalo něco konkrétního, co by možná bylo v myslích desítek, stovek mladých lidí zůstalo jako semeno pro léta normalizace, která se tehdy ještě nerýsovala jako nevyhnutelnost. Co se za příznivých podmínek uhraje, může mít cenné plody v budoucnu.

Co pro vás znamenal 21. srpen 1968?

Byl to konec nadějí a dokonce hrozba, že se budou opakovat 50. léta a že moje veřejná činnost, která byla v průběhu několika měsíců Pražského jara zcela legální, bude deklarována jako nezákonná, ať už šlo o činnost motivovanou právně a sociálně v rámci K-231 nebo

motivovanou kulturně-politicky v rámci přípravných výborů sociální demokracie.

Kde jste tento den prožil?

Mě to zastihlo ve Vysokém nad Jizerou, kde máme chalupu. Do léta 1967 v ní společně s námi bydlela původní majitelka, která tam měla vejminek, my jsme tu chalupu koupili s ní. V létě 1967 se rozhodla odejít do domova důchodců, protože tam přečkala dvě kruté zimy, kdy byla zavalena až čtyřmetrovými sněhovými závějemi, takže jsme tam v srpnu 1968 byli sami.

Chalupu jsme adaptovali na bytelnější bydlení, v síni a boudách byla jen udusaná hlína, prkenná podlaha ležela na trámech položených na drnu, to jsme všechno postupně předělávali. Začali jsme s tím, že jsme v menší části vykopali hlínu, na níž ležela prohnílá podlaha, abychom to mohli vybetonovat a izolovat od vnější vlhkosti. Já jsem v prvních okupačních dnech kopal a kopal, až jsem se zchromil, protože jsem si říkal, co můžu dělat: když se seberu a uteču, zavřou moji ženu a dítě zůstane jako sirotek. Děvčátko jsme si přivedli ze vzdáleného kojeneckého ústavu, protože jsme vlastní děti mít nemohli, a lpělo na nás. Primářka onoho kojeneckého ústavu přes všechny sympatie a osobní kuráž potřebovala legální podmínky pro zahájení řízení o pěstounské péči a adopci. Ty však nastaly až poté, co jsem v roce 1966 dosáhl zrušení původního rozsudku.

V oněch dramatických dnech se v naší chalupě odehrála například tato scénka. Neměli jsme rádio, žena chodila nahoru na náměstí čtvrt hodiny do kopce poslechnout si do domova důchodců televizi, a pak mi

přišla říci, co je nového a jaký další malér nastal. Když jsme spolu o vzniklé situaci dramaticky mluvili, říkal jsem: „Pro mě dříve či později přijdou, tak co můžu dělat? No tak mě odvedou. Horší než to bylo, už to být nemůže, tak holt budeme od sebe. Kdybych utekl, tak bychom stejně byli od sebe, a tebe by navíc možná zavřeli. Zdena bude viset ve vzduchu, v nejlepším případě bude mít jen jednoho z nás.“ A dcera se na nás pověsila, samozřejmě nerozuměla souvislostem politického významu, byly jí čtyři roky, ale vzala nás kolem krku a řekla: „Já vás chci mít oba.“

Naše chalupa leží na severní straně směrem ke Krkonošům, to je nádherné panoráma, a pod námi je údolí Tříčského potoka. Na protějšcích vršcích stojí kra-
vín, kde ve čtyři hodiny každé ráno spustily řezačky – zelená píce se sekala na drobno do žlabů. Znělo to jako hukot motorů. Týden před 21. srpnem jsem každé ráno vstával, slyšel hukot sekaček a vždycky jsem vyletěl k oknu a vystrčil hlavu, jestli už nejedou, protože jsem ty tanky čekal. 21. srpna jsem spal jako dudek a ráno v osm hodin bušila na dveře teta, která k nám přiběhla zeshora z městečka: „Jsme obsazeni, jsme obsazeni.“

Mě to osobně nezaskočilo, tuto eventualitu jsem pokládal za reálnou, signálem pro to bylo již jednání v Čierné – setkání členů vedení KSČ a KSSS – ovšem její konkrétní průběh se předvídat nedal. Já jsem čekal, že pro mne každou chvíli přijdou, a nechtěl jsem nic slyšet o tom, jak to probíhá. Mezitím jsem si v hlavě srovnával, jak vysvětlím, co jsem dělal, za jakým účelem jsem to dělal a s kým – koho připustím, koho nepřipustím. Přemýšlel jsem, kolik toho řeknu, co budou mít sami nebo od druhých zjištěno, jaké věci přiznám, překroutím,

při eventuální konfrontaci vyvrátím, a tak dále. Když se ukázalo, že odpor byl celonárodní, že dubčeckovské komunistické vedení nekapitulovalo, že prosovější komunisté v rámci mírové koexistence přece jen budou muset postupovat opatrněji a zdánlivě právně, jiskřičky naší naděje se zažehovaly a rozhořívaly víc.

Koncem srpna, když jsme se vrátili do Prahy, už jsme měli obraz o tom, jak to v Praze fakticky vypadá. Já jsem šel do práce do Filosofického ústavu, kde mi Irena Dubská řekla: „Nechceš jet ještě dodatečně na mezinárodní filosofický kongres ve Vídni? Delegace už odjela. Kdo ví, co bude. Během 24 hodin dostaneš služební pas, vycestuješ a uvidíš.“

8. Zahraniční stáž, přátelé v emigraci a návrat domů

To, co vám řekli ve Filosofickém ústavu, byla v podstatě nabídka k emigraci.

Byla to nabídka přinejmenším k tomu, abych nebyl na ráně, a pokud mě neseberou na hranicích, abych byl pro naši či sovětskou bezpečnost nedosažitelný a mohl uvážit, jakou cestou tam případně dostanu rodinu.

Co bylo potom?

Do Vídně jsem odjel a na jednom z kongresových zasedání jsem potkal svého přítele Járu Krejčího, který mi řekl, co už podniká, jaké kontakty má a jestli tam nechci zůstat. Vedení Filosofického ústavu s mým zahraničním studijním i pracovním pobytem souhlasilo. Pod záštitou rakouské profesní Dělnické komory jsem tedy začal ve Vídni s Krejčím pracovat. Profesní komory jsou v Rakouské republice již od dob Dolfusovy éry stavovského státu, ustaveného v první polovině 30. let minulého století. Od představitelů této komory, kteří se hlásili k socialistické straně, jsme dostali k dispozici místnosti a kancelářské vybavení a zadali nám také určitý úkol, u kterého jsem asistoval. Týkal se hospodářství, což je obor Krejčího. Já jsem sháněl materiály a dostávali jsme za to honorář. Asi po dvou měsících jsme dostali

nabídku z Rockefellerova ústavu a pro tuto nadaci jsme pracovali další dva nebo tři měsíce.

Mezitím se vyřídila pozvánka z univerzity v Lancasteru, kde bylo zřízeno středisko Jana Amose Komenského – Comenius Centre, jež vedl Sir Cecil Parrot, do roku 1967 britský velvyslanec v Praze. V roce 1967 šel do penze a v Lancasteru dostal profesuru pro slovenské otázky. Vedle této stolice zřídil jmenovaný ústav, kam začal zvat stážisty z ČSSR a po okupaci tam zaměstnal několik československých akademických pracovníků, které buď osobně poznal, nebo mu byli doporučení. Měl například zájem na tom, aby se Šikovi dostalo čestného doktorátu z oboru ekonomie jakožto ekonomickému reformátorovi dubčkovského pokusu, když to ještě vypadalo, že dojde na první kroky realizace jeho ekonomické reformy, a tak ho pozval k udělení této akademické hodnosti. Šikův sekretář, ing. Hejl, svému bývalému kantorovi Krejčímu zprostředkoval kontakt s vedením Lancasterské univerzity, která nabídla několik celoročních stipendií pro československé odborníky. Společně s Krejčím jsem se takto dostal do Anglie i já.

Jak to probíhalo?

Krejčí korespondoval s Lancasterskou univerzitou, kde byl skvělý šéf, kvaker, který se jmenoval Carter. Vicekancléř (tak se v Británii nazývají úřadující rektori – skutečným rektorem, kancléřem, je vždy některý z členů královské rodiny) profesor Carter nabídl Krejčímu místo asi pro šest akademických pracovníků – manželé Krejčovi a já jsme byli už tři, dále manželé Vysušilovi a eventuálně má žena Jasněna jako lingvistka.

Jasněna tam sice o prázdninách byla, ale nechtěla tam zůstat na základě naší předchozí domluvy. Když jsem odcházel do Vídně, řekli jsme si totiž, že se nebudu vracet, když se budou opakovat léta padesátá, ale když nenastanou represálie, zatýkání určitých lidí jako třídy nebo sociální skupiny, risknu existenční postih a vrátím se. Na této dohodě jsme setrvali.

Tehdy mi bylo 45 let, v Anglii jsem byl bez rodiny, kterou bych za sebou musel dostávat poloilegálně, což se mnoha lidem podařilo, ale záruku předem nikdo neměl. Často se to kombinovalo s tím, že pustili ven jen někoho z rodiny a někoho si tu nechali a pod nejrůznějšími záminkami těm lidem komplikovali život.

Takže vaše rozhodnutí vrátit se bylo definitivní.

Vlastně ano. Měl jsem v Československu ženu s dítětem, nemluvě o manželčině matce, nemocné vdově, nemluvě o mých vlastních rodičích a o komplikacích, které bychom všichni před sebou měli. Nadto se politický vývoj nejevil jako nadějný z hlediska brzkých demokratických změn ve východní Evropě.

Václav Klaus nějakou dobu před prezidentskou volbou v televizi řekl, že když byl v roce 1969 ve Spojených státech, kladl si otázku: „Co mě tady čeká? V nejlepším případě tady budu jeden z těch emigrovavších profesůrků na nějaké venkovské americké vysoké škole, bez širšího rodinného zázemí, kdežto doma se eventuálně při příznivém vývoji můžu pracovně i z hlediska realizace svých životních plánů a zájmů, osobních i odborných, uplatnit lépe.“ Což mu opravdu vyšlo.

Ta nabídka, kterou jste v Lancasteru měl, ale byla zajímavá.

Já jsem tam byl v postavení research fellow – univerzitního badatele. Byl bych se jistě mohl stát tím, co se tam nazývá senior lecturer, což odpovídá naší docentuře, ale v padesáti letech by to nebylo tak jednoduché. Byl bych si na to troufl, kdyby si na to troufla má žena, která, jak víte, řekla, že pokud se nebudou opakovat 50. léta se stejným terorem, tak pro emigraci není. To znamenalo, že bych musel ženu zároveň pořád podpírat, ale jak se má člověk sám postavit na nohy a přitom držet svého nejbližšího partnera, který je myšlenkově ve staré vlasti u své nemocné matky, aby se nepodlomil v kolenou. Není to příliš povzbuzivá existenční vyhlídka. A jinou než existenční úvahu jsme neměli.

Když jsem mluvil s některými anglickými labouristy, kteří měli politický přehled a zastávali vysoké funkce v labouristické straně, říkali: „Nemůžete přece čekat, že se budeme exponovat a riskovat válku pro to, aby Československo bylo neutrální. My přece chceme docílit změnu v Moskvě. Kdy a jakými prostředky k ní dospějeme, to nevíme, ale kvůli Československu zahraniční politiku nevedeme. Jestli se chcete rozhodnout zůstat tady, jsme ochotni pomáhat vám existenčně se slušně uchytit. Ale politickou podporu jako politický pracovník, který by se tady chtěl exponovat pro obnovu československé nezávislosti nebo pro vysmeknutí Československa ze sovětského bloku, tu od nás nemůžete čekat.“

Má úvaha tedy opravdu probíhala pouze na existenční úrovni, jako například u pana Klause. Vzhledem ke své osobní situaci jsem si nakonec řekl, že se vrátím, pochopitelně s tím, že riskuji, že mě nějakým, nejspíše mírnějším způsobem než v 50. letech budou existenčně diskriminovat, případně pronásledovat. Nějaké riziko na sebe člověk vždycky vzít musí. Tam bych na sebe vzal riziko budování nové životní existence za jistě nikoliv zcela nepříznivých vnějších okolností, ovšem vnitřně s emocionální i intelektuální zátěží. Rozhodl jsem se pro menší zátěž psychickou a emoční, ale větší existenční.

Co bylo potom?

K 31. prosinci 1969 vyhlásili v husákovské Praze deadline, totiž rozhodnutí ministerstva zahraničí, že pracovní a studijní pobyty v cizině oficiálně končí. Kdo se nevrátí a nedostane výjimku, bude považován za emigranta. Mezi Vánoce a koncem roku 1969 jsem se tedy vrátil do Prahy. Pilní Vysušilovi z Anglie odjeli už v září – začátkem školního roku, bezdětní Krejčovi tam zůstali.

Pan Krejčí ještě žije?

Žije. Známe se již 57 let. V Dělnické akademii v letech 1945–1948 existovaly kurzy na různých úrovních pro členy sociálnědemokratické strany, aby se orientovali v teoretických otázkách, ať už národohospodářských, sociologických, všeobecně kulturních či aktuálně politických. Krejčí vedl jeden z kurzů, který se jmenoval

„Ekonomika a její institucionální pozadí“. V té době byl Krejčí jakožto šéf kabinetu předsedy Plánovacího úřadu profesionálním ekonomem.

Já jsem jako člen sociální demokracie tento kurz navštěvoval a začal jsem se díky němu trochu orientovat v národohospodářské problematice. Krejčí byl nejen výborný expert a dobrý organizátor v Plánovacím úřadu, ale zároveň také dobrý kantor. Po skončení kurzu jsme spolu zůstali v osobním styku a před únorem 1948 jsme k sobě byli hrozícím komunistickým převratem hnáni ještě blíže. Později jsme se téměř všichni, kteří usilovali v ČSSD o odpoutání od komunistů, navzájem znali.

Od podzimu 1954 se rozběhla další ze série procesů s bývalými sociálními demokraty a Krejčí dostal 10 let. Potom jsme se ve vězení setkali. Já už jsem měl za sebou skoro pět let, když on byl zatčen. Krejčí pracoval na dole ve Svatoňovicích. Při úraze, který vypadal nebezpečněji, než doopravdy byl – zlomenina nohy – ho dali do vězeňské nemocnice ve Valdicích, kde potom zůstal jako rekonvalescent. Já jsem byl také přerazen do Valdic a zde jsme se potkali, i když jsme o sobě slyšeli již předtím, protože vězeňské tamtamy ohlásily dřív, kdo je takzvaný „Zuwachs“, stejně jako se vědělo, kdo zmizel. V uvolněnějších obdobích jsme se několikrát setkali při vycházkách a řekli jsme si, co jsme mezitím prožili a jak to s námi viselo na vlásku již počátkem 50. let. Já jsem se jako mladší a pohyblivější obvykle dostal na dvůr, kde mělo vycházku jeho oddělení. Pomohl mi jeden z údržbářů, bývalý sociálnědemokratický funkcionář, který mě už několik let znal. Tam se poznal s Krejčím a dal nás dohromady.

V mém diáři mi při zatčení našli záznam „krejčí“. Měl jsem to tam několikrát poznamenáno s malým písmenem. Já jsem na dotazy vyšetřovatelů odpovídal: „Chodil jsem ke krejčímu, k panu Cihelkovi.“ Cihelka bydlel na pavlači hlávkovského domu, který je průchozí z Vodičkovy do Jungmannovy ulice. Oni si pak zjistili, že Cihelka tam skutečně je, můj otec i já jsme si u něj dávali šít.

Po amnestii jsem většinou chodil já za Krejčím do Dejvic. Krejčovi už nemohli mít rodinu, Krejčí byl o osm let starší než já, jeho paní už také byla v letech. Jak už jsem říkal, my jsme rodinu už také mít nemohli, žena prošla lázněmi, ale během čtyř let jsme shledali, že to nejde, takže jsme stáli před otázkou adopce. Paní Anička Krejčová byla psycholožka, dělala ve zvláštní škole v Bohnicích a k dětem měla velmi dobrý vztah. Nakonec se ale Krejčovi rozhodli, že myšlenku na adopci vzdají, protože už jsou na to staří, a že se oba budou věnovat odborné činnosti – obojí se v tom věku už spojit nedá. To jsme do jisté míry s Jasněnou potom také poznali, ale my jsme o adopci usilovali. V lednu 1968 se Jára dostal do ekologicko-urbanistického kabinetu ČSAV, oficiálně tedy začal dělat odbornou práci.

Ke konci 60. let Krejčí nakonec zůstal v emigraci. Zůstali jsme spolu v občasném „vánočním“ korespondenčním styku. Znovu se ohlásil hned v prvních týdnech po listopadu 1989, v té době byl místopředsedou v exilové sociálnědemokratické straně. Navázali jsme spolu čilou korespondenci i osobní kontakty v odborných, politických, sociologických a filosoficko-politických otázkách. Krejčímu šlo o to, aby u nás měl v akademickém životě oficiální legální pozici. Hlávková

nadace, v rámci jejíhož údajně ilegálního působení v 50. letech byl Krejčí uvězněn, mu nabídla čestné předsednictví Národohospodářského ústavu a tuto funkci má doposud. Je také čestným ředitelem střediska pro výzkum sociálně-kulturní plurality při Filosofickém ústavu AV ČR. Vloni vyšla jeho velká syntetická kniha *Postižitelné proudy dějin*, za kterou dostal na jaře roku 2003 Hlávkovu cenu. Na tuto akci v Lužanech jsem byl z jeho iniciativy také pozván.

Naposledy jsme spolu byli v městě Sázavě, kde se pořádá každoročně letní škola, kterou vede doc. Karel Floss, reprezentant mezinárodní organizace Světový étos. Karel Floss má mezinárodní kontakty jak mezi katolickými kruhy a mezi evangelíky, tak mezi hinduisty a buddhisty a některými mohamedány. Na tyto semináře jsou zváni také studenti, hlavně z moravských univerzit, protože Flossův bratr profesoruje na olomoucké univerzitě, ale také z dalších našich vysokých škol. Krejčí tam měl přednášku širšího kulturního dosahu. V Sázavě se totiž narodil Jiří Voskovec a Krejčí, když byl v exilu, s ním navázal korespondenční styk, který byl sice krátký, ale zajímavý a podnětný. Trvale žije ovdovělý emeritní profesor Jaroslav Krejčí v anglickém Lancasteru.²³

²³ Jaroslav Krejčí o svém životě zajímavě vypráví v autobiografické knize *Mezi demokracií a diktaturou – Domov a exil*, Votobia, Praha 1998.

9. Rok 1968 ve zpětném pohledu

Jak se dnes stavíte k událostem roku 1968?

Historicky se význam roku 1968 podle mne nedá přehlížet. Po maďarském pokusu z roku 1956 to byl první velký náběh změnit rigidní dirigistický a policejně kontrolovaný politický systém v systém s právní jistotou a napravující to, co se dělo za nezákonnosti v předchozích letech. Zároveň šlo o pokus do ekonomické reformy centrálního plánování aplikovat tržní hlediska, konkurenci a odbourávání osobního kádrování ekonomických manažerů. Dávala se přednost reformně založeným ekonomům, protože reformista spíše dával záruku, že bude Šikovu koncepci, prosazovanou Černíkem, realizovat z vlastního přesvědčení a ne z donucení, jak by ji chápali stoupenci centralistického plánování a prosovětského hospodářského modelu.

Pro nás už rok 1968 není aktuální a naší generace se příliš nedotýká.

To je pravda, ale to je otázka personální a psychologická. Politicky je to překonáno, ale historicky vzato to byl velmi důležitý pokus, který měl světový ohlas. Od maďarských událostí uplynulo už dvanáct let, něco se ve světě změnilo, něco se změnilo v Sovětském svazu. Byl

XX. a XXII. sjezd KSSS, kde Chruščov revidoval stalínovský kult osobnosti, jejichž ohlas byl mezinárodní a vedl, zejména v Československu, ke snahám změnit totalitní stát ve stát právní. V 50. letech byl každý posuzován podle politického nebo sociálněpolitického kabátu – když to byl kulak nebo syn kulaka, byl posuzován již předem jako potenciální nepřítel, když to byl člověk z dělnické nebo nenápadné komunistické rodiny, byl posuzován jako občan státotvorný. Rok 1968 se snažil občany po této stránce zrovnoprávnit a cesta k tomu vedla přes linii zákonného právního postupu prokuratur a soudů. Proto bylo možné v roce 1968 vyhlásit rehabilitační zákon a na jeho základě revidovat soudní procesy z 50. let účinnějším způsobem než předtím.

Politický převrat, ke kterému došlo postupně v roce 1989 a po něm (zejména proto, že obdobné převraty proběhly také v dalších komunistických zemích včetně Sovětského svazu), vedl k tomu, že tyto historické věci jsou jakoby zasuty a zavrženy, jako by se nic nestalo. Ale z hlediska konkrétních lidí to byl výraz ohromného a spontánního i koordinovaného politického úsilí něco s totalitním státem udělat. Díky roku 1968, byť poraženému sovětskou okupací a normalizací, se stalinistická situace už neopakovala. Zkrátka historicky to byl důležitý mezník.

Maďarsko bylo první, proto ho potlačili krvavě, s popravami šéfů domácího reformního pokusu a s odvečením desítek tisíc lidí na Sibiř, s desítkami poprav. Všechno samozřejmě proběhlo i u nás s represemi, které byly pro konkrétní lidi těžké, zkazily jim život, znemožnily výkon povolání, mladším znemožnily

studium – místo historie, politologie nebo filozofie mohli studovat nanejvýš strojařinu nebo něco takového. Ale mělo to veliký ohlas ve světě a znamenalo to určitou změnu strategie Západu vůči Sovětskému svazu z vyloženě studenoválečné a konfrontační na propagandistickou a psychologicky rozvracející sovětský blok. Co jiného byla Gorbačovova éra? Tohle vám třeba nikdo na střední škole nebo nikdo z historiků nevysvětlil?

Tak, jak jste o tom mluvil vy, ne.

Nikdo vám neřekl, že v roce 1968 se stalo něco, co dávalo naději, že bude lépe, že budeme samostatnější, méně závislí na Sovětském svazu?

To samozřejmě ano, ale tak povšechně. Já se často setkávám s tím, že lidé starší generace berou šedesátý osmý jako osobní záležitost, o které neradi mluví a která je pro ně stále citlivá.

To znamená, že to považují nejenom za ztížení svého osobního života nebo osudovou zátěž, ale že se také zlobí na naše komunisty, že to proti Sovětům nevybojovali a že se jim poddali?

Je to možné.

To je zrovna tak, jako když se řekne, že Beneš kapituloval v Mnichově a všichni čeští politikové z období druhé republiky byli vlastně potenciální kolaboranti s Hitlerem, zbabělci nebo političtí amatéři. Jenže ono se nedalo dělat nic než se rozhodnout mezi tím, vést národ

na jatka, jak to tehdy řekl prezident Beneš, nebo přijmout vnucené podmínky, ve kterých stát bude dál žít s tím, že nejsou dány navěky a že bude možnost proti tomu určitým způsobem pracovat a v případě konfliktu vést odboj, jak to od jara 1939 formuloval.

Já říkám teď svůj názor. Ve srovnání roku 1938 a 1968, při takovém způsobu vedení války, jak to známe z druhé světové války a jak jsme to znali až do roku 1968, by to přece znamenalo masakrování statisíců civilního obyvatelstva. Tank nebo bombardér si nevybírám, aby rozbíjel jenom kasárna nebo protitankové zábrany, udělá se prostě kobercový nálet, jak to bylo tehdy běžné. Tehdy nebyly tak „inteligentní“ zbraně, jako jsme viděli při záběrech z Kosova, Afghánistánu nebo iráckého tažení. Skutečně se bombardovalo kobercově, tanky pálily do činžáků hlava nehlava. Bez ohledu na to, že byl v ulici jen jeden nepřátelský tank, ji srovnaly se zemí celou.

To by se bylo stalo v roce 1968, kdyby se naši reformisté bránili. Kolega Battěk, který byl tehdy členem vedení KANu, řekl: „Politický vůdce, když dojde na lámání chleba, musí být připraven umřít.“ Jenomže je otázka, zda Sovětský svaz v kontextu světové politiky, kterou tehdy vedl proti Americe, Dubčeka, Černíka a spol. skutečně zabít chtěl. On je chtěl jenom mučit a vystrašit. Mohli říct ne, mohli spáchat sebevraždu, jako tu příležitost dávali Kriegelovi, když řekl: „Já nic nepodepíšu.“ Odvedli ho tehdy do vyššího patra k francouzskému oknu, které bylo otevřené. I kdyby riskovali všichni, i kdyby všichni dokonce spáchali sebevraždu, armády by se byly odsud nehnuly. Tanky, které tady všude stály a měly hlavně namířené do kasáren, které

byly plné vojáků, by je byly bezohledně rozstřílely. My jako politicky neangažované obyvatelstvo bychom byli při tom hlava nehlava zmasakrováni také. Jak se potom můžete na ty bezmocné reformisty zlobit? Můžete se zlobit třeba na to, že si během jara počínali neobratně a včas se na srážku nepřipravili, nepřipravili vojáky na hranicích a nepřipravili obyvatelstvo na tuto hrozbu. To můžete vytýkat, a taky se to dělá. Ale říct jim, že v situaci, která nastala, se měli nechat postřílet a měli dát rozkaz vojákům, to by skutečně znamenalo slovy Benešovými „vést národ na jatka“. Kdyby to byla bývala jatka mezinárodněprávně regulární – nepřítel agresor by vpadl do země a tu zemi by napadl a tato země se bránila vojensky, měla by jistě větší ztráty než agresor, nicméně by to byl boj mezi suverénními státy, ale tady byla suverenita podvázána Varšavským paktem. V rámci této smlouvy sem napochodovalo pět armád, byť některé z nich jen symbolicky. Ve skutečnosti invazi provedla sovětská armáda. Když tady ani nebyly naplněny všechny mezinárodněprávní atributy boje dvou nepřátelských států, co by se bylo docílilo kromě statečného gesta?

10. Normalizace, návštěva v zahraničí a listopadový převrat

Jak jste žil za normalizace? Myslím po vašem návratu z Anglie, kde jste se rozhodl nezůstat.

Když jsem se vrátil z Anglie, ČSAV měla zjistit, jaké jsem měl vážné důvody k tomu, že jsem tam byl tak dlouho, jak dalece jsem tam odborně pracoval a jestli jsem se nezúčastnil podvratné činnosti proti stávajícímu normalizačnímu režimu. Komise byla složená z jednoho normalizátora, jednoho neutrálního člověka a jednoho solidního reformního komunisty, který na začátku roku 1970 stále ještě pokračoval v linii Pražského jara. Komise nakonec uznala, že jsem tam veřejně režim nepoškozoval, ale že jsem mu také nijak neprospěl. Po odborné stránce mě odměnili tím, že dali rozmetat sazbu jednoho z mých článků, který měl vyjít v lednovém čísle Filosofického časopisu. Takže vyšel až v 90. letech.²⁴

Na základě zprávy komise, předložené řediteli Richtovi, Richta na celoústavní schůzi ROH navrhl, abych přestal pracovat v oddělení dějin filosofie a byl přeřazen do dokumentačního oddělení, což bylo na schůzi zamítnuto. Richta schůzi přerušil, chytl se za hlavu a řekl: „Vy vůbec nevíte, kolik uhodilo, vždyť vy

²⁴ J. Kohout, „Čas, vnímání, struktura“, *Filosofický časopis*, roč. 39, 1991, č. 2, s. 239–258.

mu tím škodíte, škodíte tím ústavu, škodíte tím české kultuře. Vždyť jemu se nic nestane, on teď bude v dokumentačním oddělení ústavu, ale plán ČSAV je, že vznikne velké dvousetčlenné dokumentační středisko pro všechny společenskovědní ústavy Akademie věd, které povede Viktor Knapp.“ Ten měl pověst reformátora = vlk se nažere a koza zůstane celá. Při druhém hlasování mu to odklepli a já jsem přešel do dokumentačního oddělení. Pracoval jsem tam do léta a potom jsem dostal výpověď, protože slučovali dva ústavy, a tudíž byla některá místa nadále zbytečná; a po mně ji začali dostávat další pracovníci. Richta ústav vypucoval, jak si to přáli normalizační ideologové ve vedení strany, s nimiž spolupracoval.

Kam jste šel?

Nejdříve jsem dva roky učil v jazykových kurzech při obvodním Kulturním domě v Praze 3 na Žižkově němčinu a angličtinu. Po dvou letech jsem zjistil, že to není ani k životu, ani k smrti. Bohouš Pánek, otec Šimona Pánka, který je duší organizace *Člověk v tísni*, učil také v individuálních kurzech některé prominenty, například ředitele SNTL – Státního nakladatelství technické literatury ing. Suchardu, a zjistil, že do oddělení cizojazyčných technických slovníků potřebují odborného redaktora. Dohodil mě tam a Sucharda mě přijal. Řekl, že nevádí, že jsem byl vězněn, když už jsem byl rehabilitován, hlavně jestli jsem nepodepsal 2000 slov, což jsem neučinil. Ale nechápal jsem, proč by to bylo na závadu. Sucharda řekl, že je to zatím nejasné a že nejasnosti nemá rád. Členství v K-231 i v sociální

demokracii jsem mu zodpověděl v tom smyslu, že to byl sociální zájem – když jsme chtěli organizačně podepřít své rehabilitační nároky, měla tato snaha daleko větší váhu jako skupinová, než když jsme to dělali jako jednotlivci. To uznal. Byl jsem pro něj kádrově košer, a tak jsem v nakladatelství dosloužil do penze.

To bylo dokdy?

Do roku 1985. Měl bych k tomu vděčně dodat, že přes různé zádrhele a přesto, že jsem pro občasná kádrové nepříjemnosti musel někdy pracovat jako nevolník, navázal jsem v SNTL řadu pěkných kamarádství – přes deset let jsme např. jezdili s manželkou na týdenní letní pobyty v nejkrásnějších koutech Slovenska, které pořádal turistický oddíl nakladatelství. A s rodinami čtyř mých o generaci mladších spolupracovnic, díky nimž se celé toto mé lexikografické „vyhnanství“ změnilo v podnětný, lidsky obohacující kus života, jsme navázali celoživotní přátelství.

Mohl jste jezdit do zahraničí?

O pas, který jsem neměl od konce roku 1969, kdy mi ho odebrali hned na letišti, jak jsem přistál, jsem žádal v roce 1987 na základě notářsky ověřeného pozvání od naší známé, lékařky z Lancasteru, která se zaručila, že za mne v případě nemoci uhradí výlohy a v případě úmrtí se postará o rakev. Nesliboval jsem si, že to dobře dopadne, ale kupodivu jsem výjezdní doložku dostal, ať už to bylo z důvodů mírnějšího režimu nebo proto, že si řekli, že už jsem stejně mrtvej pes a asi už nemůžu škodit.

Měl jsem německé průjezdní vízum, francouzské průjezdní vízum a návštěvnické vízum britské. Němec-kem jsem jel přes Štrasburk do Kolmaru, kde jsem na francouzské půdě přerušil jízdu. V Kolmaru je muzeum Alberta Schweitzera, kterého jsem u nás tehdy začal překládat jako jeden z překladatelského kolektivu, takže jsem se chtěl podívat po jeho stopách do jeho rodiště v Alsasku. Odtamtud jsem telefonoval do Basileje Karlovi Hrubému, který byl tehdy místopředsedou exilové ČSSD, aby za mnou do Kolmaru přijel. Řekl mi tam, co považoval za důležité, já jemu rovněž, a odtamtud jsem potom jel do Paříže. V Paříži jsem se setkal se starými známými exulanty a odtud jsem jel do Británie, lodí přes La Manche a přes Londýn železnicí do Lancasteru. V Londýně v nádražní restauraci jsem se setkal s čs. exilovými sociálními demokraty, kteří tam byli již od roku 1948 nebo po roce 1968. V Lancasteru jsem pobyl asi týden u naší přítelkyně, lékařky dr. Wardové, a pochopitelně jsem se tam stýkal s Krejčovými, kteří si jako univerzitní učitelé mezitím na hypotéku postavili rodinnou vilku. Pak jsem se zase přes Paříž vracel. Cestou jsem ještě provedl okružní jízdu po jižní Francii, kde jsme měli mladého kamaráda, bývalého Jasněhina žáka, který žije s manželkou Francouzku u Toulouse. Řekl jsem si, že se podívám také do Avignonu, když už jsem byl poblíž. Pak do Ferney-Voltaire, kde žily tři sprátelené rodiny, které pracovaly pro OSN v Ženevě, ale postavily si domky na francouzském území, poněvadž to bylo výhodnější. Francie je lacinější než Švýcarsko ve všem. Autem pak všichni jezdili přes hranice úřadovat do Ženevy, což je pár kilometrů. Takže

jsem ještě chvíli pobyl u nich a nakonec jsem se po měsíci zase octl v Praze.

Během těch několika týdnů jsem si udělal obrázek o situaci na základě všech informací, které jsem důvěrně dostal. Obrázek jsem si odnášel asi takový, že životnost normalizačního režimu bude ještě zdlouhavá záležitost. Především „naši“ Francouzi byli přesvědčeni, že v dohledné době – co to je dohledná doba? Deset let z hlediska lidí, kteří se blíží sedmdesátce, je to pomalu konec jejich života! – se sjednocení Německa neuskuteční. Sjednocené Německo by prý bylo smrtelným nebezpečím pro Francii: pořád se totiž uvažovalo jako za první a druhé světové války. Rozdělené Německo by bylo pro Francouze daleko přijatelnějším partnerem.

Později jsem se skutečně z memoárů různých politiků ex post dozvěděl, že Thatcherová i Miterrand museli být Američany donuceni k tomu, aby se zúčastnili Konference čtyř, respektive čtyř plus dvou, kde došlo k dohodě o sjednocení Německa. Američani byli zřejmě přesvědčeni o tom, že když to neudělají na přelomu 80. a 90. let, tak se Němci za pár roků sjednotí vlastní silou. A to vždycky vypadá jinak, než když jim to jejich protektor umožní a může si tak určit podmínky, za kterých se sjednocení uskuteční, a zároveň i podmínky další existence sjednoceného státu.

V roce 1987 však o tomhle nebylo širší veřejnosti nic známo. Naši političtí emigranti, kteří se ovšem politikou zabývali jen poloprofesionálně, neboť museli mít občanská zaměstnání, aby se uživil, a politiku dělali jaksi navíc, počítali s tím, že sjednocení Německa je v nedohlednu. Já jsem se vrátil s refrémem tohoto znění, ovšem s tím, že tlak Sovětského svazu na ČSSR, zejména

v kulturní a ekonomické oblasti, povolí. Vyhlídka byla taková, že tlak normalizovaného režimu bude pomalu slábnout a faktická spolupráce se západními státy se bude zintenzivňovat, a tudíž nám i v Praze ta zbývající léta utečou přece jen v lepší atmosféře než doposud. Své hledisko jsem také sdělil Paloušovi, Palouš to řekl Havlovi, a tak dále. Nebyly to pochopitelně jejich jediné a nejdůležitější informace, ale byly pro ně do jisté míry směrodatné: „naši“ venku to vidí jako zdlouhavou záležitost, a proto pozor, žádné velké konfrontace!

Potom v lednu 1989 proběhl palachovský týden, který byl mnohem divočejší, než se očekávalo. V létě už byl Václav Havel na svobodě, podmíněně propuštěn ze svého dvouletého trestu, který dostal za palachiádu. V disentu se diskutovala otázka, zda se mají pořádat demonstrace k výročí 21. srpna, ale Havel byl proti. Důvodem bylo mj. to, že 6. června 1989 došlo k masakru studentů na pekingském náměstí Tien an Men a Havel bral v úvahu, že zdejší režim eventuálně předvede na Václavském náměstí něco podobného, co předvedli v Pekingu Číňané. Od pokusu o demonstraci k srpnovému výročí v roce 1989 se tedy Havel distancoval. Pak se ale běh dalších událostí roku 1989 velmi urychlil.

Jak jste prožil listopadový převrat?

9. prosince roku 1989 jsem byl stále ještě (od 21. listopadu) členem širšího Občanského fóra, které zasedalo v Laterně magice a dělalo kvaziparlamentní zázemí Havlovi a jeho nejbližším spolupracovníkům. Pak jsem si zlomil nohu a skoro na měsíc jsem byl z politického dění vyřazen. Koncem března roku 1990 se konal v Břevnově

XXIV. sjezd Čs. sociální demokracie. Jako člen přípravného výboru jsem se na něm stal členem Ústředního výkonného výboru, kde jsem potom působil rok. Od té doby jsem zůstal řadovým členem – podle stanov seniorem – a psal jsem do vnitrostranického tisku příležitostné reminiscence, recenze nebo rozbory k určitým historickým či teoretickým otázkám.

Jaký máte názor na revoluci?

Záleží na tom, jak se revoluce chápe. Pokud se chápe jako revoluce národně liberální, čili směřující k setřesení okupační nadvlády silnějšího státu nad slabším, většího národa nad menším, pokud útlak překročí hranice únosnosti z hlediska lidské důstojnosti, pak je oprávněná. Je oprávněná z hlediska porušování dnešních zásad obsažených v naší Základní listině práv a svobod, které jsou nezadatelné. Za předpokladu, že revoluce směřuje k autentické svobodě občanů, kterou jim jejich stát nezajišťuje, je ospravedlnitelná.

Je možno zajistit takovou svobodu, která by se podobala svobodě ideální?

Snad se svoboda nemusí chápat jako ideální, je prostě zaručena ústavou stávajícího nebo nově vzniklého státu či oddělivšího se území, které se oddělilo od bývalého většího státu, a dalšími zákony. Potom je možné, samozřejmě za předpokladu dělby státních mocí, a tedy také soudcovské nezávislosti, dovolat se zákona. Ideální poměry v tom smyslu, aby zákony vůbec nebyly porušovány, nelze nastolit. Základní je, aby zákony měly

všeobecnou platnost pro všechny občany, aby se jich každý občan mohl přímo či nepřímo dovolat, aby zákony byly vymahatelné.

Co si myslíte o naší „sametové revoluci“ v roce 1989?

Ono se na první pohled zdá: „sametová revoluce 1989“ není u nás nic neobvyklého, vždyť my jsme měli sametovou revoluci v roce 1918, takže co nebyvalého se vlastně stalo? Jenomže v roce 1918, i když převrat nebyl krvavý, šlo o převrat mocenský, při kterém předchozí státní moc kapitulovala a byla nahrazena státní mocí novou. Jako první zákon bylo vydáno prohlášení o ustavení samostatného Československého státu, jako druhý zákon byly potvrzeny všechny zákony do té doby platné. Byly to ovšem zákony právního státu s nezávislou mocí soudní.

Sametová revoluce byla de facto i de jure pokračováním předchozího státu, převzaly se všechny ústavní instance, ale také veškerá výkonná moc. Byli pouze kooptováni někteří noví poslanci, někteří z bývalých ústavních reprezentantů byli takzvaně odvoláni předchozí vládnoucí stranou a zároveň novou exekutivní mocí. Tahle sametová revoluce tudíž nebyla revolucí v plném smyslu slova, byla to sametová změna, chceme-li si to slovo vypůjčit od britského novináře Timothyho Gordona Ashe. Vypůjčíme-li si označení „sametová revoluce“ pro rok 1918, pak platí, že sametová revoluce byla tehdy, zatímco v roce 1989 to byla sametová změna, revoluce nikoliv. První Havlův výrok o tehdejší změně zněl: „Probíhá tady jakási revoluce mírovými, mírumilovnými prostředky, jakási nekrvavá revoluce.“ Ale právě, že

„jakási“. Revoluce to byla až v červnu 1990, kdy byly uspořádány svobodné volby, teprve potom se dá mluvit o ústavodárných změnách. Z ústavy byla vypuštěna ustanovení o vedoucí roli komunistické strany a o Národní frontě, která byla vlastně jen nástrojem komunistů. V rámci poúnorové, „obrozené“ Národní fronty uplatňovala KSČ svoji moc, která ve skutečnosti zavedla občanství dvojího řádu: občany privilegované a občany podezřelé. Rozlišovací kritéria byla vágní a jejich aplikace značně libovolná. Diskriminace se stala běžnou institucionalizovanou praxí. Ta byla ovšem rozměňována, a tedy nakonec zmírňována protekcí, úplatkářstvím, střídáním mocenských garnitur a jejich nekvalifikovaností.

11. Jan Sokol, Zdeněk Pinc a asistentura na Pedagogické fakultě UK

Jak jste se poznal s Janem Sokolem a Zdeňkem Pincem?

S Honzou Sokolem jsme se poznali v druhé polovině 60. let, když jsme společně překládali pro Vyšehrad. Tenkrát se tam začal realizovat velký redakční projekt Jiřího Němce a také Ládi Hejdánka na vydávání soudobé religionistické literatury, která tady téměř dvacet let byla tabu – od roku 1949 se religionistika, teologie, dokonce ani sociologie a určité psychologické směry vůbec nesměly zmiňovat, to byla buržoazní pavěda a tmářství. Po patnáctileté pauze se sháněli překladatelé, kteří už byli penzisté, například francouzštináři nebo němčináři z první republiky; angličtináři dosti chyběli, protože anglisté byli za první republiky bílé vrány, kdekdo byl orientován na Francii.

Po Druhém vatikánském koncilu v letech 1962 až 1965 zahájili evropští teologové ekumenický dialog, který organizačně připravil a zahájil papež Jan XXIII. a dokončil Pavel VI. Zpočátku do něj vstoupili zejména mladší progresivní katolíci. V rámci této akce se konaly semináře v Jirchářích, na evangelické půdě, jejichž účastníky byli kromě Jiřího Němce, Ladislava Hejdánka a Jakuba Trojana mnozí další filosofové, religionisté,

teologové, sociologové aj., mezi nimi také někteří komunisté. Pasivnějším účastníkem byl také Jan Sokol. To byla půda, kde jsem se prvně setkal se Sokolem jako představitelem kritického ekumenického katolicismu. Také jsem věděl, že je manželem Patočkovy dcery Fanynky. Jana Sokola znám tedy už téměř 40 let.

Se jménem Zdeňka Pince jsem se setkal na začátku druhé poloviny 80. let jako redaktor technického nakladatelství SNTL, slyšel jsem o něm od redaktora Pešla, se kterým jsem byl v přátelském a otevřeném styku. Doktor Pešl, vedoucí strojírenské redakce, chtěl Pince anonymně angažovat na některých edicích technického nakladatelství jako překladatele nebo externího pracovníka. Pešl byl nekomunista, jeho zástupce ale byl komunista a technik, který Pince nechtěl pro jeho disidenství. Pincovo jméno by se objevilo ve spojitosti s nakladatelstvím, a toho se nakladatelství bálo. Ještě předtím jsem se s jeho jménem setkal v jubilejní publikaci, která vyšla po Patočkově smrti, kde měl na Patočku vzpomínku.

Osobně jsme se se Zdeňkem Pincem setkali až po roce 1989 na půdě Pedagogické fakulty. Já jsem se stal odborným asistentem, Pinc dostal docenturu a zároveň byl po dva roky předsedou fakultního akademického senátu. Byli jsme vlastně v denním styku. Každý z nás musel odpřednášet kolem deseti hodin týdně.

Já jsem dělal asistenta asi tři roky, pak jsem měl zdravotní potíže a také jsem viděl, že se na fakultu hlásili mladší kolegové, tak jsem toho nechal. Od roku 1990 do roku 1993 jsem byl na fakultě naplno zaměstnán, potom jsem tam další tři roky působil v roli externisty s částečným úvazkem. Když vznikl Institut základů

vzdělanosti jakožto plnokrevná organizační jednotka při rektorátu se sídlem v Legerově ulici, dostal jsem od Pince nabídku, abych externě působil tam. Když potom vznikla Fakulta humanitních studií UK, působím zde. Na Pedagogické fakultě jsem čestným členem vědecké rady, občas přisedám při rigorózních zkouškách nebo vypracuji jednorázový posudek nějaké vědecké práce.

Jak jste se dostal k asistentuře na Pedagogické fakultě?

Karlova univerzita vypsalala konkurz na jaře 1990 na obsazení asistentských, docentských a profesorských míst. Protože jsem v té době ještě neměl doktorát, aspiroval jsem jen na odbornou asistenturu na Pedagogické fakultě, kde působil můj celoživotní přítel Radim Palouš, v té době rektor UK.

Na Pedagogické fakultě Palouš vyučoval již od sklonku 50. let jako odborný asistent chemie. Palouš byl výborný chemik už jako gymnazista, udělal si tedy potřebné zkoušky a začal chemii vyučovat, nejprve na střední škole. To byla jeho profese asi do poloviny 60. let. Potom se přes didaktiku chemie dostal k pedagogice jako takové a stal se docentem na jedné ze čtyř specializovaných kateder pedagogiky. Na jaře roku 1968 vydalo asi 10 signatářů včetně Palouše zásadní ostrou kritiku československé komunistické pedagogiky, dodatečně se tomu přezdívalo „2000 pedagogických slov“.

Za normalizace Palouš na fakultě přežil díky tomu, že měl náskok ve vyučovací technice, která se jinak teprve zaváděla. Jako takový se stal zástupcem

vedoucího katedry, který zůstal v emigraci. Palouš pak vedl tuto katedru od roku 1969 přibližně do roku 1973. Poté byl řadovým pracovníkem katedry a po podepsání Charty ho okamžitě propustili.

O místo odborného asistenta na katedře filosofie a sociálních věd jsem se ucházel na Paloušův podnět.

Vzpomínáte si na nějaké zajímavé momenty v souvislosti se Zdeňkem Pincem nebo Janem Sokolem?

Viděno zcela osobně, považuji za nejzajímavější moment v souvislosti s oběma těmito přáteli to, že nás dva, vás a mne, dali dohromady. Jenda Sokol mne vybídl už před deseti lety, při mých sedmdesátinách, když jsem se zmiňoval o některých událostech svého života, abych napsal vzpomínky. A Zdeněk Pinc teď vynašel způsob, jak to realizovat. Sám jsem – kromě příležitostných zmínek – k tomu nenašel ani čas, ani odhodlání, nemluvě o mé archaičnosti technické: pracuji pořád jen s tužkou a papírem. A tak díky nim si snad leckdo z vaší generace, kdo by se mnou nikdy nepřišel do styku, přečte něco o tom, jak moje generace na konci dlouhého živobytí reflektovala některé významné historické události.

Ty ji sice spíš převálcovaly, než aby byla jejich pánem, ale snad přece trochu přispěla k jejich zlidštění a jejich chápání. Je to možná trochu sebeklam, ale přese všechnu autostylizaci, bez níž se podobný pokus neobejde, nemám pocit, že bych vám o těchto věcech vyprávěl něco podstatně odlišného, kdybyste se na ně mohla zeptat řekněme před čtvrt stoletím, kdy jste ovšem ještě nebyla na světě. Jen můj tón by byl asi molovější, protože by to probíhalo v babylónském zajetí, zatímco

ted' jsme přece jen zase doma. Že je to spíš zásluhou jiných? Budiž, ale přece jen jsme pomáhali svým bližním tuto dobu přestát tím, že jsme byli – řečeno s básníkem – „klas v řadě, písmeno, vykřičník“ (Jiří Wolker).

Já jsem z Patočkova okolí věděl, že Sokol, jeho zeť, je jeden z našich průkopníků zavádění počítačích strojů, jak se tehdy počítačům říkalo. To byly skutečně velkostroje, protože vyplňovaly celé místnosti, a proto k nim bylo zapotřebí jemných mechaniků. Jako takový byl Sokol přijat do Výzkumného ústavu matematických strojů. Přitom se ukázalo, že je také velmi nadaný a vynalézavý programátor.

V nakladatelství Vyšehrad jsem poznal, že je vynikající lingvista, že umí výborně francouzsky, zná starou řečtinu, latinu, čte německy a anglicky. Jak už jsem se zmiňoval, během seminářů v Jirchářích jsem zjistil, že se Jan Sokol zabývá ekumenickou teologií. To byly jeho přednosti, s nimiž jsem se během 60. a 70. let setkával. Slýchal jsem též, že se podílí na novém českém ekumenickém překladu Bible.

Před listopadem jsme se naposledy setkali zcela náhodně v jedné nádražní restauraci, když jsem jel do Plzně za svým přítelem. Jenda jel se svojí dcerou za synem, který byl v západních Čechách na vojně. Sokol je znamenitý vypravěč anekdot, zejména politických. V té restauraci jsme před sebou měli klobásy a Sokol vyprávěl takovou celkem triviální, peprnou anekdotu ze života. Ve VÚMSu měl být Sokol jako signatář Charty potrestán, jako se to dělo na všech pracovištích, odkud se signatáři rekrutovali. Sokol byl ovšem tak znamenitý odborník, že jeho jméno znali příslušní sovětské experti, představitelé sovětských podniků, které s našimi podniky

spolupracovaly. Vedení Sokolova podniku si proto troufalo ho hájit, aby v něm mohl dále pracovat. Potrestali ho tím, že ho vyloučili z ROH a sesadili ho z místa vedoucího výzkumného oddělení na zástupce. De facto oddělení ale vedl dál, takže z kádrového postihu vyšel pracovně šťastně.

Jinak si myslím, že Honza Sokol je v rámci svého náboženského i filosofického světonázoru i odborné a politické činnosti vždycky otevřen jakékoli kritice a diskutuje s otevřeným hledím. Proto je podle mne nejen jako vysokoškolský pedagog a lidský, filosoficko-náboženský myslitel, ale také jako politicky aktivní účastník veřejného života naprosto svobodomyšlný a nepodléhá žádné úzce stranické ideologii. Pokud by ještě někdy do veřejného života vstoupil, nepochybně bude reprezentovat stylově a koncepčně naprosto srovnatelnou pozici, jako měl Masaryk nebo Rádl.

Na rozdíl od spontánního entuziasty Rádla, zato ve shodě se střízlivým Masarykem má ovšem profesor Sokol velký smysl pro skutečný poměr politických sil a pro umění čestného a únosného státnického kompromisu. Nezaskočí-li ho vážná nemoc nebo jiná nepřízeň osudu, mohla by mít česká veřejnost ještě příležitost pocítit podněty jeho bystrých náhledů do duchovní struktury soudobé civilizace.

12. Vzory

Co pro vás znamená prezident Beneš, jehož jste už několikrát zmiňoval?

Velmi chytrého a pracovitého diplomata, který se pro Československo snažil vždycky udělat maximum. Ovšem koncepčně byl závislý na Masarykovi a ve všech rozhodujících otázkách se mu podřídil, nebo se alespoň snažil Masaryka přesvědčit, že jeho pozice je v dané otázce ta nejúnosnější a nejvhodnější. Bez Masaryka podle mého názoru nic zásadnějšího v žádné věci neudělal. Zároveň byl závislý na mocnosti, která měla v Evropě hlavní slovo – po první světové válce na Francii, na sklonku druhé světové války až do jeho smrti v září 1948 to byl Sovětský svaz. Beneš byl zásadní demokrat a domnívám se, že v tom smyslu neplatí námitka, že by vědomě napomáhal ústavní i administrativní úpravě poměrů, která by Sovětům vyhovovala. To všechno dělal pod nátlakem a jako diplomat, protože se mu zdálo, že to je ještě únosná mez, z níž se dá při změně velmocenských sil postoupit demokratickým směrem dál, než dovoloval aktuální sovětský tlak. Někteří publicisté a historici ho obviňují z toho, že respektováním dominantní úlohy komunistů připravoval Sovětům půdu pro postupnou poúnorovou sovětizaci, což podle mne není pravda. Takhle si Beneše nepředstavuji.

Jiná věc je – a to je jen moje domněnka, pro niž nemám přesvědčivé doklady, nevím o tom, že by to historikové takto někde podali –, že směrodatnou zásadou všeho jeho rozhodování zřejmě bylo držet do důsledků velmocenskou koncepci, kterou demokratické velmoci pro středoevropský prostor měly. Z ní vyplynuly jeho kompromisy se Sovětským svazem a naší komunistickou moskevskou emigrací, které byly uzavřeny v rámci válečné koalice Velké trojky. On a jeho ministr zahraničí Jan Masaryk se snažili tuto koncepci držet i v situaci, kdy už ji západní mocnosti začaly opouštět. Československo nebylo v pozici, v níž by si mohlo dovolit velmocenskou koncepci předbíhat nebo dokonce stavět demokratické velmoci před hotové skutečnosti, které by je byly zavazovaly k něčemu, co by samy nemohly nebo ještě nechtěly podstoupit.

V tom směru byl T. G. Masaryk výraznější a osobitější. I když tento rámeček musel respektovat, spíše dělal věci po svém, choval se samostatněji a koncepčně nezávisleji. Domnívám se, že Beneš nebyl státník a osobnost takové velikosti jako Masaryk, ale byl to muž velké zkušenosti a obratnosti. Nepochybují o tom, že do poloviny druhé světové války, kdy mu začalo ubývat fyzických i morálních sil, to byl skutečný československý demokratický vůdce, který myslel na prvním místě na zájmy státu, a to vždy v rámci demokratických idejí.

Často jste také hovořil o Masarykovi, co pro vás znamená on?

Jednak obnovitele české státnosti ve formě Československé republiky a jednak filosofa na trůně. Takových mnoho nebylo.

Je to vedle Patočky asi váš další velký vzor.

Myslím si, že Masaryk byl geniální morální osobnost, s čímž souvisí i jeho vynikající teoretická úloha v moderní etice a sociologii kultury. Spis o Rusku je nejvýznamnější z Masarykových vědeckých děl. Když jsem se v květnu 1968 poprvé dostal do západního Německa na šestidenním zájezdu Sociologického ústavu ČSAV, němečtí sociologové se ve Frankfurtu nad Mohanem a v Heidelbergu o tomto Masarykově díle vyjadřovali s velkým respektem. Vyšlo tam v té době jeho 2. vydání. Dodnes je to jedno z nejdůležitějších děl o ruské kultuře. Má také předmluvu o komunistickém převratu v listopadu roku 1917, ale tu už Masaryk pouze schvaloval.

Myslíte si, že Masaryk může ještě být vzorem pro dnešní mladou generaci?

V příloze Orientace, která vychází každou sobotu v Lidových novinách, jsem nedávno četl fejetonistický článek s nadpisem „Patočka mladé netáhne“. Když Patočka netáhne, tím méně může táhnout Masaryk. Jenomže ono by se to také dalo nazvat „Staří mladé netáhnou“. Ale to platí obecně. To platí o Platónovi,

o Kantovi a já nevím o kom. Předseda Poslanecké sněmovny Zaorálek, vzděláním filosof, se před dvěma měsíci vyjádřil o Popperovi: „No prosím vás takovej zastaralej politolog není pro nás směrodatnej. Pro nás jsou směrodatní postmodernističtí myslitelé, kteří vycházejí z Nietzscheho.“ Ale více než tenhle žvást pro to nevedl. Totéž je ve zmíněném článku. Já si myslím, že tak jako má dnešní mladé filosofické generaci co říci Platón, tak jí má co říci třeba Descartes. A francouzští filosofové včetně postmodernistů jako Derrida se k descartovskému odkazu hlásí. André Glucksmann, který mimo jiné pronesl chvalořeč na Václava Havla, když mu v říjnu 1989 byla udělena Cena německých knihkupců, napsal knihu *Descartes c'est la France* (Descartes – toť Francie), takže zrovna tak by se snad mělo tvrdit, že mladým nemá co říci Descartes?

Když jsme v roce 1945 s Paloušem jako zelenáči začali chodit na Patočkovy přednášky, tak jsme se na sebe dívali a říkali jsme si: „Proboha, proč tady máme poslouchat ty nekonečné výklady o presokraticích? Vždyť takhle se za celé studium nedostaneme k těm soudobým myslitelům, a k čemu nám to bude?“ Patočka, včetně Thomase Kuhna nebo Hannah Arendtové, což byla Patočkova generace, nemluvě o jejich učitelích, ukázal, jak důležití předsokratovští myslitelé byli: byli to připravovatelé půdy pro Sókrata, Platóna a Aristotela, pro vrchol antiky. Patočka napsal tisíce stran, které postupně vyjdou v deseti svazcích. V nich je tolik podnětů, že ten, kdo filosofii bere vážně, nejen jako pouhou soudobou základnu ideologie nebo zestručněný sylabus filosofických problémů a jejich řešení pro zkoušky, tam najde obrovské bohatství podnětů k přemýšlení o mnoha

stránkách, jimiž se filosofie během dvou a půl tisíce let zabývá.

Je to stejné, jako když nějaký revolucionář nejmodernější hudby řekne, že klasická hudba už nemá dnešnímu posluchači co říci. Ale velký dirigent nebo skladatel, který poslouchá Mahlera nebo Janáčka, vidí, že jsou tam transformované mozartovské motivy a že bez Mozarta by Janáčka nebylo, bez Janáčka by nebyl nový, pojanáčkovský přístup k Mozartovi. Zrovna tak se český student, který nevychází jen z učebnic filosofie, ale z četby českých filosofických původních děl, bude k Patočkovi vracet, bude na něm lpět a nacházet v něm nové pohledy na staré problémy.

Masaryk nebyl tvůrčí filosof, ale byl to solidní univerzitní učitel, který dobře znal filosofii a na půdě etiky dovedl odvěké problémy filosofie jednání čili filosofie praktické použít velice originálním způsobem, dovedl je aktualizovat a řídit se jimi ve své praxi. Jako živý příklad je také uváděl do soudobého duchovního života. Myslím si, že tím je Masaryk stále podnětný i pro české filosofy, zejména pro ty, kteří se zabývají etikou, filosofií náboženství a filosofií kultury. Především to však byl velký kulturní sociolog a politik.

Našel byste v současné době nějaký podobný vzor?

Kumulace oborů, v nichž byl Masaryk prvotřídní, včetně geniality politické, se patrně nenajde. Existovali geniální politikové – jistě to byl Churchill, jistě také Roosevelt. Churchill byl zároveň nadaný spisovatel, který napsal *Dějiny Británie* a mnoho podobných beletrizovaných historickopolitických pojednání. Masaryk byl taktéž

pronikavým sociologem, který přinesl nová sociologická a praktickofilosofická, etická hlediska. To myslím žádný z těchto dvou pánů nedovedl. Rysy politické geniality měl mezi demokratickými politiky jistě Kennedy, u něj však zase absentuje duchovní hloubka a vědecká praxe. U Masaryka je geniálních stránek daleko víc, je jedinečný.

Když Masaryk v 80. a 90. letech 19. století přicházel do české politiky, byla to již vyspělá politika s řadou vynikajících osobností. Génus byl Palacký, ale nikoli národní političtí reprezentanti, buďto mladočeští vůdcové nebo staročeští ministři, jako Jireček a Randa, Hlávkoví vrstevníci. Již v oněch patnácti, dvaceti letech, které zbývaly do vypuknutí první světové války, si Masaryk počínal tak, jako by tušil, že se to takhle semele. Byl na to připraven a dovedl dokonale lavírovat v proměnách situace, když se měnily fronty a střídala se úspěšnost a porážky jedné i druhé strany: sledoval svoji koncepci a nakonec ji – samozřejmě v podmínkách dané situace – dovedl realizovat.

Ovšem historickou úlohu mimořádné osobnosti nelze myslím vysvětlit beze zbytku jen nějakými imanentními pojmy. Doposud – a možná provždy – jsme odkázáni na nějakou tu transcendentní ingredienci. Nakonec u všech vskutku „dobrých lidí“ máte pocit jakéhosi zázraku (podle Rádlova výroku je na svět posílá Pán Bůh), zatímco u ničemů cítíte, že přicházejí jako metla lidstva. To se ovšem ocitáme na půdě, z níž vyrůstá náboženství a pojmy, jako zbožnost či ďábelskost. Masarykova zbožnost, kterou v pozdních rozhovorech s Karlem Čapkem Masaryk charakterizoval jako „reverenci“, bezmeznou úctu k Bohu, stvořiteli a vládci, ta je

od jeho života a díla neodmyslitelná.²⁵ Že byl Masaryk autentický křesťan, to už dnes žádný vážný myslitel nezpochybňuje. Už jen to jeho životní krédo: „Ježíš, ne Caesar!“

To je ovšem dar.

Ano, genialita je dar, zrovna tak jako talent, který se narodí v hudbě. Jako Mozart. Jenže u politika se to hned nepozná. Kdyby se to poznalo, tak ho zardousí už v kolébce. Mozarta nechají, protože ti Salieriové nejsou tak mocní, aby se k té jeho kolébce dostali. Kdežto voliči mají tolik prstů, že jimi Herodes může vyvraždit nemluvňata a jenom boží zásah způsobí, že tomu génius unikne.

Víte, proč je v současné době vzorů tak málo?

Doopravdy jsem se nad tím nezamyslel, jenom nad tím krčím rameny. Ale možná, že už mu nebo jí někde v kolébce maminka sice už nezpívá, zato pouští nějakou reprodukovanou hudbu.

Myslíte si, že existence takových vzorů je podmíněna dobou, nebo je na době a podmínkách společnosti nezávislá?

To je strašně složitá otázka, která by vyžadovala nejen génia, ale geniální tým, celou plejádu pronikavých politologů, filosofů politiky, makrosociologů, ba nových

²⁵ Karel Čapek, *Hovory s T. G. M.*, Československý spisovatel, Praha 1990.

Freudů, kteří by revolucionovali Freudova hlediska, jako se o to pokoušeli třeba C. G. Jung, Alfred Adler či někteří surrealisté. Zdaleka nevím, nečetl jsem žádnou obecněji platnou analýzu, zda to vyplývá z globalizace, z multikulturality nebo z populační exploze. Možná že nějaké průhledy do této problematiky již existují, ale bohužel o nich nevím. Giddens, Fukuyama, Huntington jimi nejsou. Spíš nějaká kombinace typu Maxe Webera, Toyenbeehe, Pareta. Pokusil se o ni K. R. Popper, R. Aron, česko-britský makrosociolog Jaroslav Krejčí...

Jak se stavíte k dnešnímu světu?

Postoj k duchu doby, jak se tomu říká? Přidržel bych se Popperovy formulace a spolu s ním dal za pravdu vídeňskému básníkovi a dramatikovi Hugovi von Hoffmannsthalovi, že je mnohem důležitější, aby velcí duchové ducha doby nepodléhali, nýbrž aby sami formovali ducha doby. Aby ho formovali a utvářeli k obrazu svému. A to se buď neděje, nebo o tom strašně málo víme. Popper soudil, že se to neděje, že zvítězilo Hegelovo diktum: duch doby vládne. Anonymní duch doby, který sedimentuje, takže dobu určuje a ti, kdož mají ambici být velkými, originálními duchy, se k tomu anonymnímu duchu doby připodobňují, místo aby s ním pořádně zatřáslí a formovali ho po svém.

V tomto smyslu byl Popper pesimista, ale sám sebe považoval za optimistu, poněvadž shledával, že až doposud se vždycky podařilo z krizí nějak vybědnout. Ta zkušenost je pro nás povzbuzením, že to půjde i v budoucnu. Nikdo nemá patent na pokrok, jak to řekl

britský historik H. A. L. Fisher: „Na stránkách dějin je skutečnost pokroku napsána jasně a zřetelně, ale pokrok není přírodní zákon. To, čeho dosáhla jedna generace, může druhá opět ztratit.“ Popper je optimista potud, že lze spoléhat na to, že byl-li pokrok možný v minulosti, pak i při nových kiksech bude možno se z krize znovu vyhrabat. To jsou mé autority, které mě přesvědčují a v jejichž bystrozrak doufám.

13. Morální odčinění zločinů komunismu, úvaha o životě a o filosofii

Máte pocit, že jste byl po roce 1989 náležitě společensky odškodněn? Jste přesvědčen, že u nás byli lidé postižení za minulého režimu lidsky a politicky odškodněni?

To je oprávněná otázka. Kdybyste mi ji byla položila před třemi lety, asi bych na ni odpověděl negativněji, nežli to udělám dneska. Ono totiž také záleží na tom, jak sama dovedete té situaci čelit, co si z ní dovedete vybrat a jak se v ní sama aktivně exponujete. Když jenom čekáte, co přijde, tak vás samozřejmě nějaké velké restituční uspokojení nebo morální satisfakce ani nenapadne. Je to dáno tím, že jsme generačně něco jiného nežli dnešní šedesátníci nebo padesátníci, kteří vyrostli v normalizačním období v šedé zóně, měli sice různé obtíže a různá omezení, ale ty byly všeobecné. Týkaly se většiny obyvatelstva, pokud nepatřilo k privilegovaným vrstvám nebo nebylo přímo součástí totalitních struktur. Něco jiného je, když někdo s režimem více či méně aktivně nesouhlasil a byl stíhán nebo přímo považován za nepřítele, který má být ne-li zlikvidován, tak alespoň omezen v různých šancích, protože dal najevo, že nejede podle programu, kterým se takzvaná společnost reálného socialismu chce řídit či to alespoň deklaruje.

Já jsem se v posledních letech dal pohnout a vyprovokovat k aktivnějším projevům k současné situaci. Sám jsem zkusil představit některá svá hlediska ve formě článků nebo diskusních vystoupení a mám lepší pocit než předtím, když jsem jen pasivně přihlížel, když jsem byl vlastně jenom společenský divák. Celou dobu jsem se sice pokoušel občas něco uveřejnit, na Pedagogické fakultě i v kurzech Institutu základů vzdělanosti jsem měl pocit, že vystupuji ve shodě se svými názory a životní zkušeností, ale byl jsem si vědom toho, že je to pouze velice úzký segment reality, do kterého zasahuji. Jakmile moje snaha trochu překročila profesní horizont a měl jsem pocit, že jsem některé lidi oslovil, dočkal jsem se toho, že je některé mé názory zarazily, pokusili se s nimi polemizovat nebo je korigovat. Já jsem si je díky tomu upřesnil, prohloubil, upevnil nebo jsem je skutečně pozměnil a v pozměněné formě znovu uplatnil a konfrontoval.

Myslím si, že aktivní účast každého občana, i toho, který byl předmětem represe předchozího režimu, rozhoduje o pocitu sebeuplatnění nebo naopak o pocitu zklamání, že k tomu nedochází a že jeho názory jsou už antikvární nebo čistě okrajové. Když formulujeme svou zkušenost a na jejím základě potom kritizujeme, nebo třeba i schvalujeme něco ze současnosti, rozhoduje to též o pocitu, je-li naše nepřátelská pozice vůči totalitnímu zřízení přijímána víc nebo míň.

Víte, ono je na pocitu mé generace, speciálně té její části, která nebyla přímo potlačována nebo pronásledována, mnoho sebelítosti a zklamání z nemohoucnosti. Není to jen tím, že lidé, kteří to tady řídí, naši zkušenost nemají, ale je to také tím, že my jim tu svoji

zkušenost neumíme patřičným způsobem předložit, že jejich zkušenostem a postojům, vyvozeným z jejich zkušeností, náležitě neoponujeme.

Suma sumárum, to zklamání tady bylo, ale vyplývá do značné míry z toho (nedokážu to nějak přesně kvantifikovat), že jsme nevyhráli v boji. My jsme prohráli už v 60. letech, protože když jsme byli amnestováni, shledali jsme, že máme možnost ovlivňovat jen své přátele a tak působit na veřejnost spíše nepřímou. Občanská práva nám byla vrácena jen podmíněčně, měli jsme desetiletou podmínku a při jakémkoliv provinění – takzvaném provinění – jsme mohli být znovu stíháni a zavřeni, byli bychom recidivisté a byli bychom trestáni hůř než ti, kteří ještě trestaní nebyli. Byli jsme nuceni dávat si pozor a jen nepřímou jsme mohli situaci ovlivňovat prostřednictvím lidí, kteří nám propůjčili sluch. Lidé, kteří slyšeli na naše podněty či sami dospěli k tomu, že by se systém měl reformovat, byli např. i reformní komunisté, a v roce 1968 se nakonec po dlouhém váhání a velkém oportunistickém dohadování, jestli už přišla ta chvíle, nebo ne, konečně k nějakým reformám odhodlali. A byli poraženi.

Následná okupace nám všechny zastaralé ideologické koncepce společnosti znovu naordinovala a zahrnala tím většinu lidí ne do opozice – opozice je pojem z demokracie –, ale do řad „nepřátel“, do řad pasivních nebo sabotujících občanů druhého řádu. Normalizační situace byla namířena především proti reformním komunistům, proti nám už jen setrvačně. Tak jako proti nám byl režim prvních dvacet let, byl proti nám i potom, jenže my už jsme nestáli v popředí jeho zájmu. Byli jsme staří a byli jsme vlastně dávno v poli poražených.

Když se v sovětském bloku režim zhroutil, vytvořila se příležitost pro lidi, kteří byli odborně na výši doby a přinejmenším v rámci normalizačních režimů seděli v pozicích, kde mohli mít o svém oboru přehled a prakticky v něm rozhodovat. My jsme na to koukali přes několik neprůhledných španělských stěn a byli jsme utahanější a starší než oni, a nadto jsme odborně nebyli na úrovni doby. Museli bychom být géniové a mít možnost si tyto lidi vzít jako spolupracovníky: pouze z jejich milosti bychom mohli zaujmout nějakou rozhodující pozici. Ale takhle to přece v životě nechodí, politologicky je to bláhovost a nevědecké očekávání. Lidé, kteří jsou odborně vybaveni tak, že určité pozice mohou zastat, si dodatečně opatří i jakousi morální legitimaci, např. alespoň verbálním antikomunistickým siláctvím.

My jsme přece byli páté kolo u vozu – jak jsme mohli něco očekávat? Jedině kdyby přišli, smekli a řekli: „Buďte tak hodní, pojdte s námi, my vám budeme pomáhat.“ Kdo tohle kdy udělal? Vždyť v politicky orientovaných lidech je mocenský drajv, aby to dělali oni sami, k politické angažovanosti patří touha být v řídicích funkcích. Jak to lapidárně vyjádřil Caesar: „Lépe být za Alpami prvním nežli v Římě druhým.“ Když se tito lidé mohli v postkomunistickém Československu stát těmi prvními, tak proč by přiznávali jiným, že byli prvními v emigraci nebo v morálním odporu či dokonce v nějaké formě odboje?

Nikdo to tady proti Sovětům a jejich kolaborantům nevyhrál vlastní silou. Vyhrál přece pokročilejší Západ nad civilizačně zaostalejším evropským – či chcete-li ruským, euroasijským – Východem. Tak nějak

by to podle mne řekl dnes T. G. Masaryk nebo jeho spolupracovník na vydání české verze prvních dvou svazků jeho neoriginálnějšího spisu *Rusko a Evropa*, historik dr. Jan Slavík. No a vítězství Západu dalo de facto ve všech postkomunistických zemích největší šanci těm, kdo byli odpočatí a technokraticky vybavení využít svého sociálního náskoku či, jak to říkal Jan Patočka, toho, že „byli v etapě“. Komunistická šedá zóna, to je v postkomunistickém období „vládnoucí třída“, to jsou všude hlavní profitéři posledních 15 let, včetně Ruska i těch polozmrzačených postsovětských „národních“ republik, jako je Ukrajina či monstrózní Bělorusko.

Neříkám to jako rekriminaci, pouze makrosociologicky konstatuji. Je to přirozený běh věcí. A – jak se za první republiky říkávalo – nakonec zaplat' pámbůh za něj. Leda zabeđený fundamentalistický ideolog nebo blázen by dal přednost tomu, aby se místo Gorbačovovy kapitulace byl v SSSR prosadil nějaký bojechtivý maršál. Či aby to byl u nás zkušel nějaký policejní generál.

Pokud jde o pocit nevyrovnaných účtů s minulým režimem, mohlo to vyznít tak, že ty účty považují pro sebe za vyrovnané. Z toho hlediska totiž, že to komunisté nakonec prohráli, že jsme k tomu také nějakým způsobem přispěli, že byly různé aktivity, na nichž jsem se podílel, ať už v rámci K-231 nebo v rámci neoficiální domácí či legální zahraniční Čs. sociální demokracie, včetně práce odborné, která nebyla moc vidět, neboť se projevovala jen překladatelskou a anonymní činností, ale nepovažují je za vyrovnané *z hlediska všech spoluvězňů a celé velké části národa, kteří byli režimem postiženi nenapravitelným způsobem*. Mnozí byli postiženi daleko citelněji nežli já a většině z nich se dostalo rehabilitace

tak pozdě či tak slabé, že jí nemohli plně využít, tak jako jsem do značné míry mohl já. I když odškodnění z roku 1968 bylo třetinové ve srovnání s tím, co přiznal zákon z roku 1990, časový náskok jsem po stránce občansko-právní přece jen měl. Stal jsem se formálně plnoprávným občanem, který mohl uplatňovat profesní zájmy daleko dříve a energičtěji nežli ostatní, kteří koncem 60. let rehabilitováni nebyli. Sice se nám nedostalo takové rehabilitace jako komunistickým vězňům, kteří byli zatýkáni ve větším počtu až počínaje rokem 1951 – těm se dostalo rehabilitace nejdřív a nejintenzivnější – přesto však jsme na tom byli existenčně a psychologicky lépe než ti, kteří museli čekat až do roku 1990.

Jejich jménem považuji účty pořád za otevřené a myslím si, že z pozice, kterou dnešní KSČM jako dědička KSČ zaujímá, musí udělat ještě mnoho pro to, aby se od minulosti, zejména od 50. let, distancovala. Obětem celé čtyřicetileté éry by se mělo dostat ze strany KSČM plného morálního a politického zadostiučinění. Jinak zůstanou naši dnešní komunisté v demokratické společnosti politickými šmejdy.

Nemáte z toho pocit životní zahořklosti?

Do jisté míry jsem ho stále míval, dokud jsem jenom přihlížel a dokud jsem soudil, že se na to „musím“ jenom dívat. Když jsem učil na Pedagogické fakultě etiku, dal jsem dohromady skripta *Etická čítanka*, která obsahuje v úvodu historický přehled – jistě diskutabilní – důležitých etických stanovisek od starověku po současnost, doložený citáty popřípadě pasážemi z uvedených myslitelů. Nejdřív jsem si myslel, že to udělám důkladně, ale jak už

to bývá, začalo to spěchat, a tak jsem důkladněji zpracoval jenom Aristotela. Aristotelés v *Nikomachově etice* říká, že etický ideál – *eudaimonia*, vnitřní, rozumná duševní blaženost, duchovní štěstí – je samozřejmě otřesitelný. Má-li těžké následky otřes *eudaimonie* už jednou dosažené, tím hůř je tomu u člověka, který ji ještě ani nepoznal: tím víc se otřesnými životními událostmi člověk rozsype. Její konstituování nebo restituce jsou pak možné jedině v příznivých, šťastných okolnostech. Jak se k *eudaimonii* člověk může dostat po desetiletém kriminále, po desetiletém strádání svých nejbližších lidí a po dalším desetiletí, kdy je přízní jednotlivců i celkovým vývojem jen pomalu navrácen do předkriminální občanské polohy?

Když už jsem se k ní blížil, zničehonic jsem byl vyřazen znovu. Po novém otřesu bylo obtížné se vrátit k její částečné restituci, které jsem už dosáhl během 60. let. Věděl jsem, že nemůžu být naplno v pozici vnitřního štěstí a vnitřní vyrovnanosti, že nemůžu být někým, kdo společnost dovede podněcovat, držet a táhnout nahoru, protože jsem se sám tak daleko nedostal. Když vás předbíhají lidé, kteří v normalizační éře, v šedé zóně, měli před vámi nejrůznější výhody, včetně výhody věkové, zdravotní a psychické pohody, lepší ekonomické situace, je to pochopitelné. Start lidí, kteří měli v normalizačních letech výhody, jim dával v počínajících 90. letech větší šance a vedl k jejich větší seberealizaci. Takoví lidé jsou potom nuceni starat se především sami o sebe, protože jakmile vytvoří novou mocenskou reprezentaci a pečují o „její“ sebereprodukci a sebezáchovu, nebudou se přece starat o nějaké jiné vrstvy, jiné jednotlivce, kterým by se dávala konkurenční šance. Oni

vám ústavně neznemožňují si své šance urvat, ale jejich výhody de facto nelze vyrovnat.

To by odpovídalo představě, že život je boj.

Darwinismus je svým způsobem v biologické oblasti platná teorie. A pokud jsme živé bytosti, je život určitým způsobem opravdu boj a řešení nových a nových problémů. Nedá se oddiskutovat, že je to výběr adaptabilnějších a v tomto smyslu schopnějších: selektivní komponenta je tu bytostnou součástí.

Z biologické roviny se tyto zákony složitě promítají do oblasti společenské a společností, v níž neplatí zákonitost fyzikální, ale pravděpodobnostní. Pravděpodobnost se projevuje v sociální psychologii, v ekonomice i v ostatních oblastech života společnosti.

Pokud bych se vrátila k Aristotelovi, myslím si, že vy jste tu sílu nacházel a našel, že jste dokonce obdivuhodně znovu dosáhl celku.

Ano, ale neměl jsem ji v roce 1989, já jsem k ní dospěl až teď. Mé zdraví upadá a má společností pozice se vylepšuje. Moje dnešní výchozí pozice je lepší, než byla v roce 1990, třebaže jsem tenkrát mohl křičet: „Já jsem politickej vězeň.“ Oni by mi byli řekli: „No to jseš chudák,“ nebo „To jseš hrdina, tak si jdi odpočinout, my to budeme dělat za tebe“.

Když jsem v roce 1990 přišel na Pedagogickou fakultu, neměl jsem doktorát, zatímco moji kolegové už měli tituly z doby před rokem 1968 nebo je nějakým, ne nečestným způsobem získali v normalizačních letech.

Musel jsem tedy začínat od píky a neměl jsem přitom tu sílu, zdraví a generační dispozici, jako ji měla např. generace Sokolova. Jan Sokol to od píky vytáhl nahoru, já bych to byl už nedokázal ani zkusit.

A také jsem si řekl: Proč bych se tolik pachtil? Vždyť to zároveň znamená převzít profesorskou zodpovědnost nebo třeba táhnout katedru. Jak bych to dělal? Když jsem dostal kurz, v němž jsem měl opravit sto prací, odzkoušet a oznámkovat sto lidí, byl jsem po semestru hotov. Já bych to s chutí dělal ve svých čtyřiceti nebo šedesáti letech, ale jak bych to dokázal v sedmdesáti? Spokojil jsem se tím, že jsem získal doktorát, protože mně bylo hloupé, aby vedle mne byli samí docenti a já jsem nebyl ani doktor. To už tak bohužel v lidské mentalitě je.

Ale na druhé straně jsem přece jenom tu a tam v nějaké diskusi uplatnil svá hlediska nebo přeložil důležitou literaturu, která tady chyběla, takže jsem sám před sebou získal jisté sebevědomí i objektivní uznání. Ovšem také jsem se od jiných leccčemu naučil – podle Goetheho verše: *Jestliže sám sebou někdy pohrdáš, / s jiným se srovnej, a hned, kdo jsi, znáš.*

Štve vás to?

Beru to, jak to je. Jistěže mě to trochu štvalo, ale vím, že na tom nic nezměním, nanejvýš bych mohl udělat nějaké gesto. Mohl jsem se pustit do nějaké polemiky, v níž by mě za chvíli utahali jako nějakého exota, který spadl z Měsíce a neví, v čem žije, protože hlásá něco, co neumí realizovat a pro co neumí získat lidi. A já jsem je opravdu nezískal. Když jsem se vrátil k sociální

demokracii, byli už ti naši starší, zkušenější sociální demokraté pod drnem nebo měli Parkinsona a nemohli ze sebe vydat souvislou větu. Tak jsme si museli dát líbit to, co většinově usnášeli ti mladší a samozřejmě i ti, co přišli „odjinud“. Přicházeli nadaní lidé ze šedé zóny, jako např. Miloš Zeman, kteří byli v plné síle a chtěli se za každou cenu prosadit. My bychom jim nanejvýš byli dobří jako jejich služebníci. Proto jsem si kladl otázku, proč se do toho míchat. Stačilo mi, že jsem politické dění mohl sledovat zblízka a trochu do něj vidět. Mezitím i tito lidé z politiky odcházejí a znovu jsou tu ještě mladší, kteří mají ostřejší lokty, ale možná i více sociálního konsensu a empatie.

Domnívám se, že máte schopnost postihovat souvislosti událostí a skládat je do určitého celku.

Myslím, že to patří k úloze humanitních věd nebo alespoň ke snaze se do nich zapracovat. Filosofie je v této souvislosti skutečně ta nejobecnější věda. V tomto smyslu souhlasím s její pozitivistickou koncepcí, jenže fenomenologicky prohloubenou.

Pro nás intelektuály, kteří jdou ve směru sociálních věd, historie a filosofie, to jest analýzy fakt a jejich syntézy pomocí idejí, je nezbytné usilovat o vědecky sjednocující pohled na makrosociologická a makropsychologická fakta.

Jak by ten pohled měl vypadat?

Soudobá filosofie se zabývá například tím, jak se mohlo stát, že po Kantovi byl vůdčím filosofem Hegel, a to dokonce Hegel materialisticky interpretovaný Marxem a hegelovskou levicí. Co to znamenalo a jakým způsobem se s tím vyrovnávají jiné filosofické okruhy, jiné filosofické ideje. A samozřejmě pomocí jakých námitek, jaké analýzy, s jakým výsledkem a jak dalece tím zase byly samy zpětně ovlivněny? Co to znamenalo, když proti tomuto způsobu uvažování německého idealismu, byť v zmaterializované a zpolitizované podobě, jako tomu bylo u Marxe a jeho pokračovatelů, Masaryk prošel Brentanovými semináři a s pomocí brentanovské reflexe si uměl kriticky poradit s Comtem. Takzvaný masarykovský pozitivismus je daleko méně fatalistický nežli pozitivismus ortodoxní, protože se musel eticky vyrovnávat s marxismem. Díky Husserlovi, Brentanovu pokračovateli, se potom šlo dále za Masaryka. U Husserla zase vyvstala otázka, jak dalece ho utnout, aby se neupadlo do idealistických a existencialistických pastí. Na druhé straně bylo možno existencialismu využít k reformě pozitivismu a konfrontovat ho s hegelismem marxistického ražení.

Další otázkou bylo, jak to všechno ideově uvést do dialogu s anglosaskou filosofií a empiristickými východisky. Jak John Stuart Mill, tak John Dewey přece jenom něco z německého idealismu pochytili. Na jedné straně se přišlo na to, jak mu čelit, na druhé straně na to, jak inspirující jádro idealismu zakomponovat do racionalisticky revidovaného empirismu. Takhle je to obecně filosoficky. Ale berte všechny tyhle generalizující úvahy

s rezervou, to jsou jakési hrubé orientační linie. Pořád pro sebe považují za směrodatný Patočkův pokyn číst víc filosofy než úvody – raději jednu stránku z Platóna než celou filosofickou příručku. Proto raději interpretují a glosují závažný filosofický text, než abych dělal nějaká povšechná résumé.

My jsme doposud hovořili o něčem, co se demonstruje na osudu konkrétního člověka nesoucího konkrétní jméno, ale to ryze pojmové patro tady samozřejmě také existuje. My se v něm však primárně nepohybujeme, pohybujeme se ve sférách, které jsou mnohem více zasazeny konkrétním sociálně historickým kontextem. Ovšem je naší ctížádostí se v něm alespoň trochu vyznat a případně také trochu přispět k jeho obecnějšímu pojmovému upřesnění.

Dalo by se také říci, že jde o to, filosofii v životě praktikovat a vnášet ji do něj?

Řekněme. Ale co je, sokratovsky řečeno, filosofie jiného, než snaha porozumět celkovému smyslu a v souladu s ním potom dílčím, situačním „smyslům“, které je nutno prohlédnout, pokud máte v dané situaci nějak obstát. A skrze vlastní chování se vždy snažit o nějaké to malé dobro a tím přispívat k dobru celkovému.

Co je podle vás v životě důležité?

Na to se těžko odpovídá. Rádl měl odpověď, že by se člověk měl řídit svým morálním přesvědčením, protože morální řád je to nejvyšší, co je lidský duch schopen nahlédnout, a jemu se má veškerá lidská aktivita

přizpůsobit. Ať jde o aktivitu duchovní, v užším slova smyslu vědeckou, občanskopolitickou, technickou nebo o běžné mezilidské vztahy, vše má být podřízeno mravnímu řádu. Rádl jako teista věřil, že zárukou morálního řádu je Bůh. Morální řád vládne lidskému světu takovým způsobem, jako vládnou přírodní zákony biologickým faktům. To znamená, že platí, že fyzikální reality se fyzikálními zákony řídí, aniž je k tomu fyzikální zákony nutí – reality se jim samy podřizují. Rádl říká, že morální zákony jsou bezbranné a že Bůh je bezbranný. Je to prostě výzva a záleží na člověku, zda tuto výzvu přijme a zda se podle ní zařídí, ale nenutí člověka a nenařizuje mu, aby morálně jednal. K tomu se člověk musí sám svobodně rozhodnout a odhodlat a musí za to rozhodnutí svojí existencí ručit.

Já tuto pozici přijímám s tím, že můj teismus je trochu skeptický a trochu méně odhodlaný než Rádlova nauka. Nemám natolik jasno, zda je v nepřehledné, rozsumově nerozluštitelné situaci zapotřebí se bez dalšího rozvažování pro morální výzvu jednoznačně rozhodnout, nebo zda je třeba dál a dál zkoumat vztahy mezi danými realitami a ty reality vážit, čili zda situaci přece jen nevyřeší volba mezi realitou A a realitou B. Rádlova morální filosofie a morální ontologie pro mne není naukově jednoznačná. Je otázka, jak to u Rádla bylo v praxi, i když on se tím pravděpodobně podle svých možností řídil. Je nutno vzít v úvahu, že Rádl byl od roku 1935 po opakované mrtvici invalida. Měl zakázáno věnovat se četbě a psaní déle než krátkou denní dobu. Tím mám na mysli, že Rádlovo bezprostřední rodinné okolí bylo za války zrovna tak bezbranné, jako byla většina českých rodin. Když šlo o nějaké německé nařízení, například

o zatemnění, tak se muselo zatemnit. Když zůstala skulina a světlo pronikalo ven, těžce to lidé odpykali. Když to bylo za stanného práva, mohla za to být sekýra – a Rádlova rodina byla zrovna tak vyděšená a vyplašená jako ostatní české rodiny; Rádl byl jako invalida na své rodině závislý a nemohl jednat úplně podle svého přesvědčení. Němci ho považovali za invalidního i politicky, proto také nebyl zastřelen nebo umučen v koncentráku, ale umřel v posteli.

Chtěl jsem tím říci, že by se na první pohled mohlo zdát, že Rádl podle své morální ontologie vlastně nežil. On ji sice ve svém posledním rukopisném díle, které vyšlo pod názvem *Útěcha z filosofie*, jednoznačně formuloval, ale jako občan podle ní nezemřel. Neřízpůsoboval sice své názory okupační ideologii, ale také je žádným způsobem aktivně nehlásal a nevyvozoval z nich politické kroky nebo doporučení pro jiné, což člověk, který není podobně zdravotně podlomen, činí.

Jeden z jeho nejhlubších filosofických interpretů je podle mne Patočka, který rádlovskou filosofii odůvodňoval a v konfrontaci s jinými velkými filosofickými myšlenkami po svém přijímal. Patočka zastával hledisko, že Rádl nebyl filosoficky dostatečně pronikavý, dostatečně pojmově jasný a přesvědčivý. Vůči jiným velkým konceptům svůj velký koncept neobjasnil a dostatečně neobhájil. Naopak sám Patočka Rádlův koncept realizoval svým chartovním vystoupením. To jsou velké antropologické a historické paradoxy: lidé, kteří se k Rádlovi filosoficky nejvíce hlásí a nelíbí se jim Patočkova kritika, přitom nevyvodili vždy z Rádlovy filosofie Patočkovy praktické důsledky. A možná to ani nejde. Je pravda, že Hejdánek za mrtvého Patočku hned obětavě

zaskočil, ale komunisti už ho nepovažovali za tak nebezpečného protivníka.

Patočku svět přijal jako filosoficky relevantního kritika komunistické, mocenskopolitické, občanské a morální situace v zemích okupovaných Sovětským svazem, protože to byl pronikavý myslitel s velkorysou argumentací. To se samozřejmě Hejdánkovi nedá vyčítat: kde najít dalšího Masaryka nebo Patočku?

Těžko mohl okamžitě po Patočkovi nastoupit člověk podobného formátu...

Nemohl. Kde mají Angličané nového Shakespeara? Vyskytl se v 16. století, ale druhý už není.

14. Současnost

Čím se teď zabýváte?

Působím v rámci dvou kurzů na Fakultě humanitních studií UK. Jsem rád, že mohu uplatnit některá svá hlediska, své úhly pohledu. Pokouším se také sledovat současnou vnitropolitickou situaci, popřípadě ji glosovat nějakým článkem. Shledávám ale čím dál víc, že nestačím na důsledky, které z toho vyplývají. Když řeknu A, někdo řekne k tomu B, na to bych měl reagovat nějakým C – a to už mi docházejí síly. Když to dělám na několika frontách, jsem přetížený, dělám to se zpožděním, něco musím vůbec vynechat nebo k tomu zaujmout jen zkratkovité stanovisko. Upřímně řečeno mi to přerůstá přes hlavu. Osmdesátka je věk, kdy už je člověk fyzicky přece jen ochromen a duševně přinejmenším zpomalen a výkonnostně omezen.

Ale vždyť vy pracujete.

Ano, i když absolutně vzato – ve srovnání s tím, co jsem dokázal ještě před deseti lety, nebo co bych mohl odborně dokázat místo někdejší slovníkářské práce, která byla ve skutečnosti duševní hélótismus... Když můj starší kolega z nakladatelství viděl, jak jsem zápasil s technickými hesly v různých jazycích, říkal mi: „Ty jsi

kulturní kuli.“ To znamená ten, kdo může při řadové kulturní práci vypustit duši za minimální mzdu při největších časových nárocích. Drželo mě tehdy vědomí, že alespoň přes jazyky jsem s kulturou ve styku a že se přímo nemusím politicky profanovat.

Když přišla možnost relativně svobodného rozhodování pro pracovní obor, byl jsem téměř sedmdesátník. Zkusil jsem to naplno a shledal, že mě to vyčerpává. Po sedmdesátce už jen takhle paběrkuji, prostě to nejde. Kdyby došlo na Sókratova slova a jeho postulát, že by si zasloužil až do smrti žít v *prytaneiu* – na státní útraty do smrti filosofovat a jinak se o nic nestarat – pak by to bylo jiné. Ovšem nešlo to ani tenkrát, ani teď.

Přestože moje peníze je relativně slušná, neboť nám započítali kriminální roky, je to jen tak tak k slušnému životu. Není to k tomu, abych si mohl zajet taxíkem na druhý konec města, když jsem unavený, dlouho to nebylo ani k tomu, abych si mohl pořídit pořádné a neporuchové auto, nemluvě o možnosti cestování, omezené navíc zdravotními potížemi. Zdaleka si nemůžu koupit knihy, které bych chtěl mít. Na druhé straně je pouhá iluze, že bych je všechny přečetl, přečtu každou desátou a v ostatních si trochu zalistuji. Síly stále odcházejí, přichází konec. Nakonec budu fyzicky vázaný víceméně jen na byt, s čímž se například Palouš velmi dobře vypořádal: jako technický talent je ve styku se světem prostřednictvím počítače a e-mailu a nemusí vytáhnout paty. Já nejsem tak technicky zdatný jako on. Deset let vyřazení je navíc strašná díra do života, kterou nedoženete do nejdělní smrti – leda že byste se stala milionářem.

Například s Paloušem jsem byl ve styku i během kriminálních a disidentských let. Také on byl kádrově bit, na vysokou školu se dostal jako kantor díky své středoškolské zálibě v chemii, po nějakých třinácti letech disentu se naštěstí dostal do rektorské funkce, což mu otevřelo možnosti. Přestože jeho život byl konsolidovanější a měl také lepší osobní dispozice, je to také do jisté míry podvázaný běh akademického života. Neřkuli u nás. Když se podívám na své kamarády z kriminálu, kteří dnes v osmdesáti letech živoří jen z důchodu, vidím, že jsou odkázáni jen na své nejbližší lidi, kteří jsou sami prolezlí nemocemi nebo jsou nad hrobem, a že jsou rádi, když se dvakrát za rok obléknou do společenského obleku, jednou na 28. října a podruhé, když někde odhalují pamětní desku popravenému bráškovi. Žádná sláva. To je realistický obraz situace.

Takový je pochopitelně běh života, s penzistickou generací zvláštní círáty nikdo nikdy nedělal. Jestliže jsme v roce 1977 kryli záda některým disidentům, popřípadě jsme se snažili sami si trochu vrznout, pak v roce 1989 už jsme byli pro Zemany, Klause a Bandy vosk, protože to byli lidé myslící trochu jinak.

To jsou však běžné generační rozdíly, které se bohužel řídí lidskou přirozeností. Já tomu rozumím, protože když jsem se v roce 1968 dostal ven a mluvil jsem s lidmi, kteří už v emigraci dvacet let pobývali, připadal jsem si vůči nim v československé situaci daleko orientovanější. Oni žili v jiných poměrech – svým způsobem ve skleníkových exilových organizacích. Tehdy jsem si říkal, že kdyby se stalo, že by odsud Rusové odešli, tak bychom politiku měli dělat my, čtyřicátníci a padesátníci, ne sedmdesátníci, kteří v Československu

nebyli dvacet let. To je bezděčně předsudek každé nové generační vlny, která přichází, a nelze se divit tomu, že se na nás potom v 90. letech dívali jako na vetché důchodce a na lidi jiné doby, kteří nemohou rozumět novým poměrům.

My jsme však řadu z exilových lidí respektovali lidsky i jinak, ve snu by nás nenapadlo nějak zlehčovat jejich těžkou úlohu, kterou měli. Ale lidé z šedé zóny, kteří v 90. letech udávali tón, jsou generací, co k tomu přišla do velké míry jako slepý k houslím. Jsou to pragmatikové, někteří z nich dokonce příživníci na veřejných poměrech, využívající svých výhod do dna. Nebyli postiženi represí víc než kterýkoli jiný běžný občan a mohli si v klidu číst zahraniční literaturu, k níž se jako disidentsky nezávadní adresáti dostali. Nečekal jsem od nich nějaký zvláštní zřetel. Dnes už však také oni mohou pomalu začít psát paměti a život běží dál...

Náš život je vítězný potud, pokud „je naše věc spravedlivá, správná a pravdivá a my to vyhráli“, jak se říkávalo ve stalinovských dobách po druhé světové válce. Jenže ona to vyhrála *ta věc* a my jsme byli vždycky poraženi. Pokud se dostane medaile nebo uznání někomu, kdo není přímo váš osobní přítel, berete to spíše jako vnější formalitu, aby se neřeklo. Tu máš kytku, ty náš dědku... nebo dokonce, jak to jednou cynicky řekl Jan Patočka, když prezident Novotný udělil Řád práce Arnoštu Kolmanovi a zároveň ho zbavil místa ředitele FÚ ČSAV: „Tu máš kytku, ty dobytku, k tvému svátku na památku!“ Možná si na nás vzpomenu někteří historikové příští a přespříští generace, a tím to skončí.

Nedaleko České Třebové, vedle chalupy malíře Vejrycha, švagra Maxe Švabinského, který zde ve svých

nejsilnějších letech tvořil, se krčí chaloupka, kde živořil a v zapomenutí zemřel tajemník Pražského revolučního výboru z roku 1848. Byl rád, že je zakřiknutým nenápadným venkovským človíčkem, který mohl zemřít nenápadně a v klidné chudobě, zatímco předtím ho honili po kriminálech. Na konci jeho života a po jeho smrti si místní kronikáři vzpomněli, že ho mezi sebou měli.

To je „metafora“ revolucionářského či odbojářského osudu. Tak to chodí při zrychleném chodu dějin a v částech světa, kde se politické režimy střídají, kde je jedna poražená generace vystřídána novou, která je opět poražena, a po ní přijde další generace, která se k tomu dostane náhodou – má k tomu například věk, kolem není nikdo jiný, kdo by se o to mohl s nimi prát, koho by museli brát na vědomí, apod. A ještě že to je tak, protože předtím při každém komunistickém sjezdu přišli vizitýrovat, jsem-li doma, co budu dělat zítra, co jsem dělal včera, u domovnice nebo uličního důvěrníka si zjišťovali, zda nemáme nějaké podivné návštěvy. Tomuhle se ostatně dá říci šťastný konec.

Osudy velké části naší generace by mohly napomoci k hlubšímu náhledu do přelomových období a krizových situací, které jistě přijdou v budoucnu v jiných podobách, ale některé rysy budou lépe předvídatelné na základě znalosti průběhu krizí nedávných. To by byl přínos, který by z nás mohli vyčíst reflektující kritičtí myslitelé a tlumočit ho dalším generacím.

Rejstřík

- Adler, Alfred, rak. psychiatr 156
Arendtová, Hannah, něm. filosofka 152
Aristotelés, řecký filosof 152, 164–165
Aron, Raymond, fr. sociolog a filosof 156
Ash, Gordon Timothy, britský novinář 141
Bacílek, Karol, komunistický politik 110
Baloun, Jan, spolužák 21, 24–25
Bareš, Gustav, komunistický ideolog 34
Battěk, Rudolf, sociolog, politolog a politik 132
Bělehrádek, Václav, biolog, rektor UK, soc.dem. politik 40, 95
Benda, Václav, politik, disident 175
Beneš, Edvard, politik a státník, prezident ČSR 23–24, 43–44, 47, 100, 131–133, 149–150
Berija, L. P., šéf tajné sov. služby 110
Bertsch, Walter, protektorátní ministr 22
Bienert, Richard, předseda poslední protekt. vlády 22
Blum, Léon, fr. politik a novinář 42
Brentano, Franz, rak. filosof, rozpracoval pojetí intencionality 168
Bucharin, N. I., sov. politik 71
Caesar, římský politik, diktátor 155, 161
Carter, Charles, rektor Lancaster University 122
Comte, Auguste, fr. sociolog, zakl. pozitivismu a sociologie 168

Condorcet, Jean Antoine de, fr. osvícenský filosof, encyklopedista a politik 13, 84
Čapek, Karel, spisovatel 154
Čepička, Alexej, komunist. politik, nese značnou část odpovědnosti za situaci v justici, armádě a za politické procesy v letech 1948–1953 59
Černík, Oldřich, předseda vlády ČSSR 109–110, 132
Černý, Václav, profesor obecných a srovnávacích dějin literatury na FF UK, demokrat, přední signatář Charty 77 35, 100, 105
David, Jožka, politik 47
Derrida, Jacques, fr. filosof 152
Descartes, René, fr. filosof 152
Dewey, John, amer. filosof, pragmatik 168
Drtina, Prokop, ministr spravedlnosti 36, 50, 87
Dubček, Alexandr, politik a státník, vůdčí osobnost Pražského jara 59, 109–110, 132
Dubská, Irena, marxist. filosofka a socioložka 120
Erban, Evžen, komunist. politik, předtím představitel levicového proudu v ČSSD 48, 115
Fierlinger, Zdeněk, diplomat a prosovětský soc.dem., poté komunist. politik 37, 43–45, 48, 68
Fink, Eugen, něm. filosof, fenomenolog 90–91
Fisher, H. A. L., britský historik 157
Floss, Karel, katol. filosof, reprezentant čs. odbočky org. Světový étos 128
Freud, Sigmund, rak. psychiatr 156
Fučík, Julius, komunist. novinář, lit. a div. kritik 39
Fukuyama, Francis, amer. politolog 156
Giddens, Anthony, brit. sociolog 156
Glucksmann, André, fr. filosof a politolog 152

Goethe, J. Wolfgang von, něm. spisovatel, filosof a přírodovědec 166

Goldstücker, Eduard, germanista, marxist. lit. historik a kritik 72

Gomulka, Vladislav, pol. „národní“, posléze neostalinský komunist. politik 71

Gorbačov, Michail Sergejevič, gen. tajemník KSSS 131, 162

Gottwald, Klement, předseda KSČ a prezident ČSR 36 až 37, 47, 62, 109

Hácha, Emil, prezident pomnichovského Česko-Slovenska, státní prezident Protektorátu Čechy a Morava 98

Hájek, Jiří, prokomunist. politik ČSSD, min. zahraničí v obd. Pražského jara, jeden z prvních mluvčích Charty 59, 108

Hartmannová, Marie, čs. polit. vězenkyně z 50. let 88

Havel, Václav, dramatik, disident a prezident ČR 56, 103, 105, 139, 141, 152

Havránek, Bohuslav, jazykovědec, slavista a bohemista 39

Hegel, G. W. F., představitel klas. něm. filosofie 156, 168

Heidegger, Martin, něm. filosof 90

Hejda, Jiří, národohospodář, novinář, publicista a spisovatel 77–78

Hejdánek, Ladislav, filosof, mluvčí Charty 77 103, 143, 171–172

Hejl, Luboš, ekonom 122

Herodes, judský vládce 155

Heydrich, Reinhard, něm. nacist. politický činitel, zast. říšský protektor v Praze 27

Hlávka, Josef, architekt, mecenáš vědy a umění 127–128, 154
Hoffmansthal, Hugo von, rak. spisovatel 156
Hoffmeister, Adolf, malíř, karikaturista, kult. publicista, básník a spisovatel 39
Holubová, Miloslava, historička umění, disidentka 102 až 104, 106
Horák, Jiří, politolog, předseda ČSSD v letech 1990 až 1993 43
Horáková, Milada, právnička a politička, popravena 27. 6. 1950 47, 78, 101
Hrubín, František, prozaik, básník, dramatik a překladatel 96, 99
Hrubý, Adolf, protektorátní politik 22
Hrubý, Karel, sociolog a politolog, poslední předseda exilové ČSSD 137
Huntington, S. P., amer. politolog 156
Hus, Jan, rektor UK, náb. reformátor 91, 105
Husák, Gustav, prezident ČSSR 53
Husserl, Edmund, něm. filosof, zakladatel fenomenologie 89–91, 168
Chruščov, N. S., sov. politik 31, 71, 130
Churchill, Winston, brit. politik 153
Jan XXIII., papež 143
John, Oldřich, politik, představitel levicového proudu v ČSSD 48
Jung, Carl Gustav, hlubinný psycholog 156
Jungwirthová, Anna, politička 48
Kaláb, Miloš, marxist. sociolog 85
Kalivoda, Robert, marxist. filosof 85
Kant, Immanuel, něm. filosof 13, 105, 152, 168
Kennedy, John Fitzgerald, amer. prezident 154

Kertész, Imre, maď. spisovatel 79
Klaus, Václav, předseda ODS, prezident ČR 43, 57, 123, 125, 175
Kliment, Alexandr, spisovatel 102, 107
Knapp, Viktor, marxist. právník, akademik 135
Kohout, Pavel, spisovatel 74
Kohoutová-Rónová, Jasněna, středoškolská pedagožka, manželka Jaroslava Kohouta 11, 13, 96–99, 102, 122 až 123, 127, 137
Kolman, Arnošt, ředitel FÚ ČSAV 176
Kopecký, Václav, komunist. politik 37
Kopřiva, Ladislav, ministr bezpečnosti, nesl přímou odpovědnost za vykonstruované polit. procesy na přelomu 40. a 50. let 110
Kovárna, František, výt. kritik, estetik, publicista, překladatel a spisovatel 40
Kozák, Jan Blahoslav, filosof, profesor UK 96
Krejča, Otomar, šéf činohry ND, zakladatel a um. ředitel Divadla Za branou 103
Krejčí, Jaroslav, právník, ekonom a sociolog, emer. prof. Lancaster University 121–122, 125–128, 156
Kriegel, František, předseda Ústřední Národní fronty za Pražského jara 115–116, 132
Kuhn, Thomas S., amer. filosof a teoretik vědy 152
Landsberg, Paul, něm. katol. filosof 106
Laušman, Bohumil, předseda ČSSD v letech 1947 – únor 1948 37–38, 40, 43–44, 49
Lenin, V. I., sov. politik, předseda Rady lidových komisařů 31, 71
Machonin, Sergej, div., lit. a film. kritik, spisovatel a překladatel 97

Majer, Václav, hl. představitel protikomunistického křídla v ČSSD v letech 1945–1948 48–49

Marjanko, Karol, politik 49

Marx, Karel, něm. sociolog, ekonom, filosof a politik 87, 168

Masaryk, Jan, ministr zahr. věcí 36–37, 150

Masaryk, Tomáš Garrigue, filosof, sociolog, politik, prezident ČSR 11, 55–56, 91, 107, 116, 148–151, 153 až 155, 162, 168, 172

Mill, John Stuart, brit. filosof, pozitivista 168

Mitterrand, François, fr. prezident 138

Molotov, Michailovič, sov. politik 36

More (Morus), Thomas, brit. katol. humanista, utopista a politik 105

Moravec, Emanuel, pronacistický protekt. ministr 22

Mukařovský, Jan, lit. vědec a estetik, rektor UK v 50. letech 39

Němcová, Dana, psycholožka, disidentka, manželka Jiřího Němce 102

Němec, Jan, min. spravedlnosti v normalizačním obd. 53

Němec, Jiří, filosof, psycholog, publicista a překladatel, čelný disident 102, 143

Neruda, Jan, spisovatel 106

Nezval, Vítězslav, básník 39

Nietzsche, Friedrich, něm. filosof 152

Novotný, Antonín, první tajemník KSČ, prezident ČSR a ČSSR 72, 176

Opletal, Jan, student medicíny 21

Paleček, Václav, diplomat, spoluzakl. organizace K-231 72, 110

Palouš, Jan, astronom, syn Radima Palouše 108

Palouš, Radim, filosof a pedagog, čelný představitel Charty 77 a první polistopadový rektor UK 21, 24, 31, 84, 88, 96, 102–103, 107–108, 139, 145–146, 152, 174 až 175

Paloušová, Anna, knihovnice, disidentka, manželka R. Palouše 108

Pareto, Vilfredo, it. sociolog a ekonom 156

Parrot, Cecil, brit. velvyslanec v ČSSR, vedoucí Comenius Centre na Lancaster University 82, 122

Patočka, Cyril, děkan Stavební fakulty ČVUT, bratr Jana Patočky 94

Patočka, Jan, filosof, univerzitní profesor, jeden ze tří prvních mluvčí Charty 77 12–13, 20, 32, 34–35, 39–41, 53, 83, 86–87, 89–96, 99–108, 144, 147, 151–153, 162, 169, 171–172, 176

Patočka, Jan ml., novinář, syn Jana Patočky 104

Patočka, František, univ. prof., bratr Jana Patočky 84, 94

Patočková, Jana, divadelní teoretička, dcera Jana Patočky 103

Pavel, Josef, interbrigadista, ministr vnitra v 1. Černíkově vládě 110

Peroutka, Ferdinand, novinář liberální orientace, od r. 1948 exilový politik 34

Peška, Vladimír, předseda SPF 99

Pešl, Vladimír, vedoucí strojírenské redakce SNTL 144

Pinc, Zdeněk, filosof, vysokoškolský pedagog 143–146

Platón, řecký filosof 151–152, 169

Plojhar, Josef, řím.kat. kněz, lidovecký prokomunist. politik 109

Popper, Karl Raimond, brit. filosof rak. původu 152, 156–157

Pražák, Albert, lit. historik, předseda ČNR 23

Rádl, Emanuel, biolog a filosof 105, 148, 154, 169–171
Rajk, László, ministr, čelný funkcionář maďarské KS, roku 1949 popraven, 1955 rehabilitován 71
Renč, Václav, katol. básník, dramatik a překladatel, polit. vězeň v 50. letech 77
Rieger, Ladislav, filosof, první ředitel FÚ ČSAV 39
Richta, Radovan, ředitel FÚ ČSAV, poté Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV 134–135
Roosevelt, F. D., prezident USA 153
Rotrekl, Zdeněk, katol. básník, polit. vězeň v 50. letech 77
Schweitzer, Albert, alsaský evang. teolog, lékař a hudebník 137
Skalička, Vladimír, jazykovědec 39
Slánský, Rudolf, komunist. politik, popraven roku 1952 37, 71–72
Smrkovský, Josef, komunist. politik, předseda Nár. shromáždění za Pražského jara 116
Sokol, Jan, filosof, univerzitní profesor, disident, listopadový politik 8, 104, 143–144, 146–148, 166
Sokolová-Patočková, Františka, slavistka, knihovnice, dcera Jana Patočky 104, 144
Sókratés, řecký filosof 105, 152, 174
Souček, Josef B., evang. teolog, univerzitní profesor 93
Stalin, J. V., sov. politik, ministerský předseda, generalissimus 31, 36–37, 47, 62, 71, 98
Stránský, Jaroslav, právník, univerzitní profesor, demokrat. politik 40
Stránský, Jiří, spisovatel, polit. vězeň v 50. letech 77
Stuchlíková, Eva, psychologka, překladatelka, disidentka 102, 104, 106
Sucharda, Jindřich, ředitel SNTL 135

Sviták, Ivan, představitel soc.dem. vysokoškolského studentstva, marxist. filosof a publicista 45, 84
Šik, Ota, komunist. politik a ekonom, místopředseda vlády za Pražského jara 122, 129
Šimák, Miloslav, soc.dem. novinář, polit. vězeň v 50. letech 78
Široký, Viliam, komunist. politik 72
Špidla, Vladimír, politik, předseda ČSSD 2001–2004 43
Štoll Ladislav, komunist. ideolog 34
Šváb, Luděk, psychiatr, surrealist. teoretik, spolužák Jaroslava Kohouta 21, 23, 31
Thatcherová, Margaret, brit. politička 138
Topol, Josef, spisovatel a dramatik 103
Toyenbee, Arnold J., brit. historik a filosof dějin 156
Trojan, Jakub, evang. teolog, disident 143
Tymeš, František, levicový soc.dem., poté komunist. politik 37
Vacek, Václav, revoluční primátor Prahy v obd. Pražského povstání v květnu 1945 a v letech 1946–1954 23
Vilím, Blažej, soc.dem. politik 37, 44
Vyskočil, Ivan, herec, spisovatel a režisér Divadla Na zábradlí v Praze 102
Weber, Max, něm. sociolog 156
Xenofón, řecký vojevůdce a historik 20
Zápotocký, Antonín, komunist. politik, prezident ČSR 62, 69, 72
Zeman, Miloš, politik a ekonom, předseda ČSSD v letech 1993–2001 43, 167, 175
Zinověv, Grigorij, sov. politik 71
Zumr, Josef, filosof a překladatel 86
Zvěřina, Josef, katol. teolog, historik umění, disident 18

Samostatná publikační činnost dr. Jaroslava Kohouta

1. Konstanty a proměny Patočkovy filosofie. In: Filosofický časopis, roč. XV, 1967, č. 5, s. 599–608. Německý překlad (Hennig Schlegel): Konstanten und Wandlungen der Philosophie Patočkas. In: Perspektiven der Philosophie. Neues Jahrbuch 1994, Bd. 20, s. 219 až 240.
2. Condorcet, pokrok a Velká francouzská revoluce. In: Condorcet A., *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*. Academia, Praha 1968, s. 5–25.
3. Übersicht der neuzeitlichen sozialpolitischen Ideen Europas. In: Forschungsbericht Nr. 33 – Institut für höhere Studien (Rockefeller Stiftung), Wien 1968, s. 45 až 67.
4. Ediční poznámka k novému českému překladu. In: Kant I.: *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Svoboda, Praha 1972, s. 34–36 (bez podpisu). Totéž in: 2. vyd. Nakladatelství Svoboda, Praha 1992, s. 21 n. (podepsáno).
5. Exegi monumentum. (Medailón o V. G. Bělinském k vydání závěrečného V. sv. jeho spisů v češtině. Pod jménem J. Kohoutová.) In: *Novinky Odeonu X/XII 1973*, s. 5 n.

6. Literární kritika jako společenská síla. (Encyklopedické heslo V. G. Bělinskij. Pod jménem J. Kohoutová.) In: *Ruská a sovětská literatura v Odeonu č. 13*, 1974.

7. André Glucksmann – Přirozené právo a politika odstrašování. (Recenze.) In: *PARAF* 1986, č. 3, s. 106 až 117. (O knize *La force du vertige* od André Glucksmanna z r. 1983, pod zn. -vt-.)

8. Pokání jako mravní a politický problém. In: *Ze zásuvky a bloku*. 1988, č. 16, duben. (Samizdat. O filmu gruzínského režiséra Abuladzeho, pod jménem Václav Tomáš, 5 s. strojopisu.)

9. Masarykovo Československo – idea a realita. In: *Proměny*, roč. 27, 1990, č. 2, s. 20–26. (Československo 88. Sborník příspěvků pro mezinárodní sympozium. Praha 1989.)

10. Pamětní deska Janu Patočkovi v Turnově. (Z projevu Jaroslava Kohouta.) In: *Proměny*, roč. 27, 1990, č. 4, s. 156 n.

11. Čas, vnímání, struktura. Dialektika a fenomenologie v podání některých novějších francouzských myslitelů. In: *Filosofický časopis*, roč. XXXIX, 1991, č. 2, s. 239 až 258. (Vysázeno původně pro *FČ XVIII*, č. 1, 1970 – sazba rozmetána.)

12. Mé vzpomínky na studium filosofie v l. 1945–1949. In: *Acta Universitatis Carolinae, Studia Philosophica XII*.

Cesty moderní filosofie. Univerzita Karlova – vydavatelství Karolinum, Praha 1992, s. 127–131.

13. *Etická čítanka*. Texty vybral, úvodem a poznámkami opatřil Dr. J. Kohout. SPN, Praha 1992, 108 s. (Občanská nauka – základy společenských věd. Se souhlasem MŠMT ČR.)

14. Tocqueville v Praze. (Referát o konferenci.) In: *Tvar* 1992, č. 19, s. 3.

15. Masarykovo Rusko a Evropa jako konfrontace civilizací. (Konferenční příspěvek.) In: *Tvar* 1993, č. 11, s. 3.

16. Projev při vernisáži výstavy o životě a díle Jana Patočky na hradě Valdštejně u Turnova dne 16. 10. 1993. In: *Tvar* 1993, č. 45–46, s. 9.

17. Joseph Maria Bocheňski. (Medailón.) In: Bocheňski J. M., *Cesty k filosofickému myšlení*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1994, s. 7–10.

18. R. Palouš: *Česká zkušenost*. (Recenze.) In: *Vesmír*, roč. 73, 1994, č. 11, s. 643.

19. Nezvládnutelný „světověk“. Nad poslední knihou Z. Brzeziňského, *Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století*. (Recenze.) In: *Literární noviny*, VI, 1995, č. 6, s. 4.

20. Od filosofie mladého Masaryka ke Komenského škole stáří. In: *Výchova a vzdělání v pozdní době*.

Pamětní spis k životnímu a pracovnímu jubileu prof. Radima Palouše. *Studia pedagogica* 11. Pedagogická fakulta UK, Praha 1995, s. 11–14.

21. O filosofech poněkud nefilosoficky. (Polemika – Jan Patočka jako myslitel ovlivněný Heideggerovou filosofií, nikoli jeho politikou.) In: *Literární noviny* VI, 1995, č. 23, s. 5.

22. Tradice kritického myšlení. (Zkrácený příspěvek z konference o Masarykově České otázce – Brno, září 1995.) In: *Literární noviny*, roč. VI, 1995, č. 50, s. 5.

23. Masaryk a otevřená společnost. Recenze knihy Gašparíková A., *U Masarykovcov. AEP s Ústavem T. G. Masaryka AV ČR a Historickým ústavem SAV*, Bratislava 1995. In: *TREND politiky, kultury, vědy, společnosti*, 3. roč., 1996, č. 2 (červen), s. 17–18.

24. Masarykova „Česká otázka“ a její filosoficko-politický odkaz. (Referát.) In: *Sto let Masarykovy České otázky*. Sborník příspěvků z mezinár. věd. konference 26.–28. září 1995 v Brně. Ústav TGM, Praha 1997, s. 368–371.

25. Komunistický teror a protikomunistický odboj 1948 až 1960. (Referát.) Předneseno v semináři doc. Dr. V. Vebera, Ústav dějin FF UK v Praze dne 25. 2. 1997. In: *Za svobodu a demokracii I*. Uspořádali Jaroslav Cuhra a Václav Veber. Evropské hnutí v ČR, Praha 1999, s. 32 až 40.

26. Patočkův rok. (Vzpomínkový projev.) In: Literární noviny, r. VIII, 1997, č. 13, s. 2, 2. 4.
27. Filosofové, matení a otevřený horizont. K polemice A. Paloušové s V. Bělohradským. (Článek.) In: Lidové nov., r. X, 1997, č. 144, příloha Národní, s. II, 21. 6.
28. K Masarykovu pojetí ruské otázky: Dostojevskij ano a ne. Referátový příspěvek na konferenci k prvnímu úplnému českému vydání Masarykova spisu *Rusko a Evropa*, I–III, konané 12.–13. 9. 1997 v Praze. Stručněji in: Literární noviny, VIII, 1997, č. 48, s. 8.
29. K Patočkově filosofii dějin. In: Filosofický časopis, r. 47, 1999, č. 1.
30. Král českých filosofických kuliů. K narozeninám prof. Milana Sobotky (23. 7. 1927). In: Literární noviny, r. XIII., 2002, č. 30, s. 5, 22. 7.
31. Pražské jaro: konzistentní Dubček – rozklížený dubčekismus. (Článek.) In: Mosty, 2002, č. 34, s. 5, 20. 8.
32. K 35. výročí Pražského jara. Pro – přes všechna proti. (Článek.) In: Literární noviny, r. XIV, 2003, č. 37, s. 1 a 4, 8. 9.
33. Demokracie včera a dnes; Malá demokratická čítanka. Editor Jaroslav Kohout. UK v Praze – Pedagogická fakulta, 2003. (Předmluva, s. 5–10.)

Filosofické překlady dr. Jaroslava Kohouta

1. *Antologie z dějin československé filozofie*. Praha, Nakl. ČSAV 1963. Vybrané německé texty G. Prochasky, J. E. Purkyně a Bernarda Bolzana. Pod jménem Jan Patočka.

2. Garaudy, Roger: *Perspektivy člověka*. Praha, Nakl. politické literatury 1965, s. 183–232. Pod jménem Jan Patočka. (Z francouzštiny.)

3. Bachelard, Gaston: Vertikální stavba času. Obs. in: *Podoby*. Literární sborník. Čs. spisovatel, Praha 1967, s. 193–207. (Z francouzštiny.)

4. Condorcet, Antoine: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*. Academia, Praha 1968. (Z francouzštiny.)

5. Bělinckij, Vissarion Grigorjevič: *Stati a recenze*. Sv. III, s. 99–196 a 583–610. Společně s J. Kohoutovou. Odeon, Praha 1970. (Z ruštiny.)

6. Blondel, Maurice: *Pravda poznání a činu*. Vyšehrad, Praha 1971, s. 7–27 a 70–146. Společně s H. Uhlířovou. (Z francouzštiny.)

7. Kant Immanuel: *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Svoboda, Praha 1972. Společně s Jiřím Navrátilem. Pod jménem Milan Sobotka. 2. vydání Svoboda – Libertas, Praha 1992. Pod vlastními jmény (J. Kohout a J. Navrátil). (Z němčiny.)

8. Schweitzer, Albert: *Zastánce kritického myšlení a úcty k životu*. Vyšehrad, Praha 1989, s. 228–305. (Z němčiny.)
9. Bocheňski, Joseph Maria: *Cesty k filozofickému myšlení*. Svoboda, Praha 1994. Společně s Evou Stuchlíkovou. (Z němčiny.)
10. Fischer-Barnicol, Hans A.: Souzvuk evropské polyfonie. In: *Literární noviny*, r. VI, 1995, č. 10 a 11, s. 16 a 16, 9. a 16. 3. Společně s E. Stuchlíkovou. (Z němčiny.)
11. Popper, Karl R., a Lorenz, Konrad: *Budoucnost je otevřená*. Vyšehrad, Praha 1997. Společně s E. Stuchlíkovou. (Z němčiny.)
12. Popper, Karl R.: *Život je řešení problémů*. Mladá fronta, Praha 1998. Společně s E. Stuchlíkovou. (Z němčiny.)

Klára Hamanaka
Životní příběh filosofa Jaroslava Kohouta

Fotografie na obálce fotobanka Pixmac
K vydání připravil Vilém Kmuníček

Klučov 2012
Nákladem vlastním
Vydání 1., dotisk, 196 stran, 30 výtisků
Tisk MSD Brno